

AFERIKA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Fókuszban: Afrikai birodalmak

Afrika Tanulmányok folyóirat 2010. IV. évfolyam, 4. szám

Lectori salutem!

Talán meglepi az olvasót, hogy az Afrikai Birodalmak címet viseli az Afrika Tanulmányok mostani száma, hiszen a kontinensről nem éppen a fényes birodalmak jutnak először az ember eszébe. Ám minden sztereotípiá csalóka. Aki végigböngészi e kiadványt bizonyára elcsodálkozik azon, milyen gazdag is Afrika múltja, s mennyire szinkronban haladt egészen a kora újkorig Európával és Ázsiával. Ennek fontos szerepe van a mai állapotok meghaladására tett kísérletek során is, bizonyítva hogy nincsen helye a fatalizmusnak, Afrika nem reménytelenül leszakadt kontinens, hanem egyfajta fáziskésésben van a többiekkel szemben. Hogy ennek mi az oka, az roppant fontos és érdekes kérdés, mégsem ez a jelen szám által boncolgatott fő téma, hanem azok az államalakulatok, amelyek az egészen távoli és a nem is annyira távoli múltban akár külső hatások, akár a belső fejlődés eredményeként megjelentek a történelem színpadán, kiterjesztették befolyásukat néha egészen hatalmas régiókra, majd elérte őket is a birodalmak szokványos végzete: túlterjeszkedtek, s egy idő után már nem voltak képesek eredménnyel szembeszállni az újonnan érkezőkkel. A logikus folytatás az lett

Kezves Olvasó!

Tisztelettel köszöntöm Önt az Afrika Tanulmányok Szerkesztő Bizottsága és egyben kiadója nevében! Nagy örömmel tölt el, hogy Ön már a 4. évfolyam 4. számát tartja a kezében, és remélem, megelégedéssel, örömmel forgatja majd kiadványunkat, amely töretlenül Magyarország akadémiai igényességgel megírt és elkészített Afrika-lapja. Köszönhető ez nagy részben szerzőinknek, partnereinknek, támogatóinknak, és természetesen Önöknek, Olvasóinknak, Előfizetőinknek!

Már ezzel a számmal egy fontos változtatást hajtunk végre, amely az 5. (!) évfolyamtól végig fogja kísérni a folyóirat életét: még igényesebb, szemlejellegű kiadvánnyá alakulunk át! Bízunk benne, hogy Önöknek továbbra is élmény lesz a hazai és külföldi Afrika-szakértők, Afrika-kutatók, Afrika különböző szegleteit „járók” tollából a fekete kontinens történelmét, történéseit, jövőbeni lehetőségeit megismerni – első kézből, igényesen, ahogyan eddig is megszokhatták; ahogy Afrika szerte hallhatják Önök is: „*just today, just for you*”, és az elhagyhatatlan, igazi „afrikai mosoly”.

volna, hogy újabb birodalmak születnek romjaikon, helyettük azonban a különböző európai gyarmatbirodalmakba történő betagozódás várt rájuk. Tematikailag ettől távol áll a Földfelvásárlások Afrikában című dolgozat, s mégis van logikai összefüggés, sehol máshol a világon nem gyengültek meg annyira az államok, mint éppen Afrikában, ahol az utóbbi években szabályos versenyfutás bontakozik ki a mezőgazdaságilag megművelhető területekért, hatalmas földdarabok idegen cégek és magánszemélyek hosszú távú bérleményévé válnak. Szerzőnk bizonyítja, ez önmagában nem jó, vagy rossz, de mindenképpen nagy veszélyeket magával hordó folyamat. S még egy cikk, amelyre fel szeretnénk hívni mindenki figyelmét: a januárban esedékes dél-szudáni népszavazás a függetlenségről. Egész Afrika további sorsát befolyásoló eseményről van szó, aki elolvassa Illés Zoltán tanulmányát, meg fogja érteni miért.

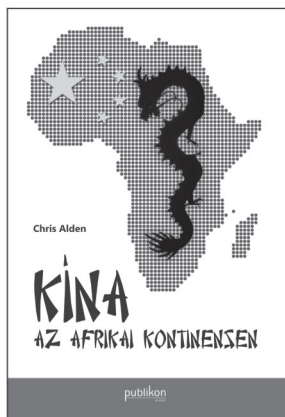
Dr. Búr Gábor
Főszerkesztő

Őszintén mondhatom, nagy kihívás és óriási élmény ezt a lapot folyamatosan „csinálni” és eljuttatni az egyre bővülő érdeklődő tábor egyes tagjaihoz, intézményeihez. Ezt gondolják kollégáim is, akikkel számról-számra nagy erővel dolgozunk a megjelenésen, egyben a fennmaradásért. Reméljük, megelégedéssel forgatják a „késztermeket”, és kérjük, jelezzenek nekünk vissza! Várjuk ötleteiket, véleményeiket, hogyan lehet még több, jobb, szélesebb rétegeket megszólító, egyre több embert elérő újság az Afrika Tanulmányok.

Jó olvasást kívánva, visszajelzéseiket várva,

Üdvözlettel:

Dr. Tarrósy István
Az Afrika Tanulmányok
Szerkesztőbizottság elnöke,
a lap kiadója

Chris Alden: Kína az afrikai kontinensen

A globális politika nagy sakkjátlóján mára Kína kétségkívül az egyik legfontosabb játékos. A világban zajló nagyhatalmi változások egyik legszembe-tűnőbb következménye, hogy Kína az afrikai kontinens politikai és gazdasági életének főszereplőjévé vált. Az ázsiai nagyhatalom sikeresen használja fel a fejlődő országokkal kialakított múltbéli történelmi kapcsolatait, valamint jövőbeni pozícióit, hogy megszerezze a számára legfontosabbat: Afrika természeti kincseit.

Chris Alden meghatározó jelentőségű könyve az egyre jelentősebb kínai behatolás történetét és természetét mutatja be, különös figyelmet szentelve az afrikai országok fejlődési lehetőségeinek, az afrikai emberek mindennapjainak, valamint az ázsiai óriás nyomulására adott nyugati reakcióknak.

„Rövid és olvasmányos könyvében Chris Alden világosan tekinti át Kína afrikai tevékenységét. Ez a lenyűgöző történet egyre érdekesebbé és fontosabbá válik az elkövetkező években.” – *The Economist*

A kötet megrendelhető a kiadótól: www.publikon.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Birodalmak

5 **Afrikai birodalmak**
Búr Gábor

20 **A Mali Birodalom**
Keserű Dávid

26 **Etiópiáról röviden – Az Akszúm Birodalom**
Tadesse Eyassu

32 **Harcosok klubja –
Mirambo és Nyungu ya Mawe birodalma Kelet-Afrikában**
T. Horváth Attila

Afrikai a globális térben

40 **Földfelvásárlások Afrikában**
Szent-Iványi Balázs

Afrika ma

56 **Szudán és a referendum**
Illés Zoltán

Válsággóc

71 **Konfliktuskezelés a nemzetközi jog eszközeivel –
a kongói krízis esettanulmánya**
Nyíri Veronika – Suha György

Interjú

88 **Az AT interjúja afrikai fiatalokkal a kontinens jövőjéről**
Készítette: Radics M. Péter és Tarrósy István

Könyvrecenzió

92 **Kenya árnyoldala és varázsa**
Írta: Keserű Dávid

94 **Ideje elgondolkodni azon, mit is keres Kína Afrikában?**
Írta: Radics Péter

96 **Homok, hőség, Nyugat-Szahara**
Írta: Glied Viktor

98 **Szerzőinkhez**

Szalayné Sándor Erzsébet: Az Európai Unió alapidokumentumai 2010

Az Európai Unió többéves előkészítés – és több, uniós alkotmány létrehozására irányuló sikertelen kísérlet – után ún. reformszerződés révén 2009. december 1. óta megújult jogi alapokkal rendelkezik. Az európai jogrendet 2010 után ez a jogi keret tartja rendszerben és határozza meg gyakorlatilag minden olyan élethelyzetben, amelynek közös működtetésére az Unió felhatalmazást kapott a tagállamaitól. Az európai alapjogvédelem számára szintén mérföldkő az új jogi keret, amelyhez ma már hozzá kell érteni az Unió jogi kötőerővel rendelkező Alapjogi Chartáját is. A régi és az új tartalmi és formai elemek együttélése azonban jogalkotónak, jogalkalmazónak tagállamon belül és kívül egyaránt feladatot fog adni az elkövetkezendő években is, különös figyelemmel Magyarország 2011 első felében viselt elnökségi feladataira. A tartalmi megfeleltetés, a szinopszis célja, hogy segítséget nyújtson a Lisszaboni Szerződés által bevezetett módosítások tartalmának felderítéséhez és megkönnyítse az eligazodást az Európai Unió elsődleges joganyagának aktuális rendszerében. Hasznos kiindulópont lehet a köz- és magánszféra számára a mindennapi jogalkalmazásban és a felsőoktatás különböző szintjein is. **Ár: 3590 Ft**

December közepétől a boltokban!

**Keresse az Alexandra Könyvruházakban, a független könyvesboltokban,
vagy rendelje meg karácsony előtt kedvezményesen, 3290 Ft-ért, a www.publikon.hu oldalon.**

AFRIKAI BIRODALMAK

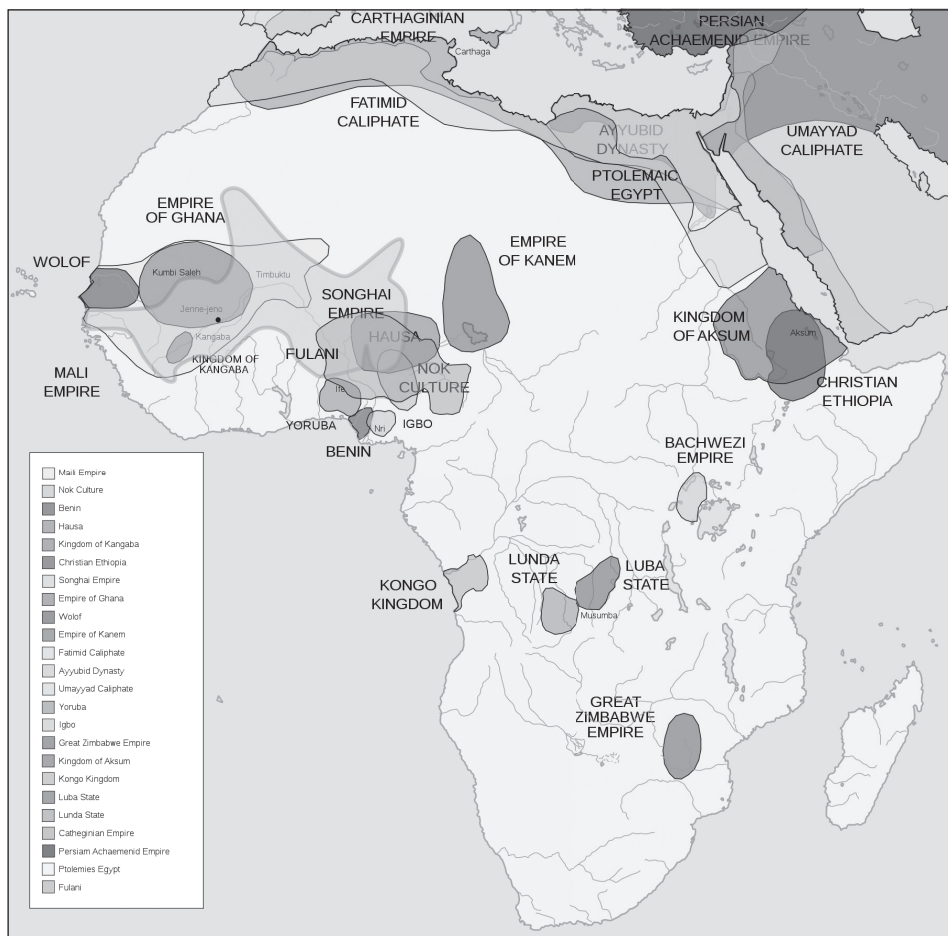
Búr Gábor
habil. egyetemi docens
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
burgabor@gmail.com

„Afrika: törzsek, államok, királyságok” – németül ezzel a címmel jelent meg az idén júliusban elhunyt kiváló angol afrikánista, Basil Davidson¹ „Afrikai királyságok” (African Kingdoms) című, mára már klasszikusnak számító munkája. Talán a német precízitás volt az oka annak, hogy nem elégedtek meg az eredeti angol címmel, hiszen a szerző tényleg azt szeretne volna láttatni munkájában, mennyire lépéstartó kontinens volt Afrika, mielőtt a rabszolga-kereskedelem, majd a gyarmatosítás letaszították az organikus fejlődés útjáról. A címadás azonban, ha valóban ilyen szándékkal történt, nem sikerült tökéletesre, kiegészítésre szorul, hiszen a törzsek, az államok és a királyságok mellett afrikai birodalmak létrejöttét tanúsodik az evolúciós jellegű, a partikularizmustól a centralizáció irányába haladó államszerveződési változásokról. Éppen a birodalmak kialakulása a legjobb bizonyítéka annak, hogy Afrika nem „történelem nélküli kontinens”,

sajátosságai dacára is szerves része az emberiség közös civilizációs teljesítményének. A birodalmak ugyanis számos lehetséges definíciójuk ellenére minden kétséget kizáróan innovációk hordozói és elterjesztői, még abban az esetben is, ha az adott innovációkat másoktól, elődeiktől, szomszédjaiktól, távoli, leigázott, vagy velük más módon kapcsolatba került népektől kölcsönözték. Ez legalább olyan fontos kritériuma a birodalmiságnak, mint például a nagy területek, több etnikai csoport feletti ellenőrzés megszerzése.

Ókori birodalmak Afrikában

Afrikával kapcsolatban a legtöbb ember számára elsősorban a gyarmatbirodalmak „ugranak be”, sőt sokan még ma is olyan régi beidegződések rabjai, amelyek a kontinenst a törzsi fejlődésnél megrekedt területnek láttatják. Különösen a 19. és a 20. században volt divatos az egész afrikai történelmet a kontinensen kívülről érkező hatásokkal magya-

A kolonizáció előtti civilizációk Afrikában. Forrás: http://www.enotes.com/topic/African_empires

rázní. E rasszista nézetek túlbuzgó hívei még arról is szívesen megfeledkeztek, hogy Afrika az emberiség bölcsője volt, azt pedig már végképp nem voltak hajlandóak tudomásul venni, hogy a civilizáció bölcsőjét is Afrikában ringatták, nevezetesen Egyiptomban. Egyiptom az ő szemükben más volt: keleti, levantei, mediterrán, bármi, csak nem afrikai. Az egyiptológia azonban egyre pontosabb képet rajzolt a korábban zavarosnak tekintett korszakokról is, s így egyértelművé vált, hogy az ún. harmadik

átmeneti korban (i.e. 1070–653) a XXII. és a XXIII. dinasztia idején líbiai, míg a XXV. dinasztia korában núbiai uralkodók ültek a trónon.² Különösen az utóbbi dinasztíának, az ún. „fekete fáraók korának” (i.e. 746 k.–653) volt nagy jelentősége Afrika délebbi területeit tekintve, hiszen ez nem csupán az egyiptomi civilizáció terjeszkedését bizonyította, hanem azt is, hogy a birodalmat – ha ideiglenes jelleggel is – Núbia irányításával, a korábbi terminus technicus szerint: „etióp uralom alatt”

sikerült konszolidálni. A XXV. dinasztia egyiptomi uralmának vége egyben a birodalom asszírok általi meghódítását is jelentette, a fáraók korának végét, amikortól az Alsó-Nílus medencéje idegen, Afrikán kívüli birodalmak részévé vált. Núbiában viszont, ahol már az egyiptomi óbirodalommal egyidőben létrejött egy önálló állam, az ún. Kerma királyság, s amelyet az i.e. 15. századtól az egyiptomi újbirodalom kebeleztetett be, a Kusita királyságban tovább élt az egyiptomi kultúra.³ Hérodotosz, aki az ún. Napata korszak idején járt Afrikában, ezért írhatta, hogy az etiópok a legősibb nép a Földön, s Egyiptomot is ők alapították. Ez már egy másik észak-afrikai birodalom, a föníciaiak által i.e. 814-ben alapított Karthágó felemelkedésének kora volt. Ugyancsak Hérodotosz számolt be a föníciaiak nagy vállalkozásáról, Afrika, – ahogy akkor nevezték – Líbia körülhajózásáról, a Vörös-tengeren át Délnek hajózva, s Herkules oszlopainál, a mai Gibraltári-szoroson keresztül visszaérkezve, valamikor az i.e. 7. és 6. század fordulóján.⁴ Karthágó az Afrika Szaharától délre fekvő területeivel régtől fogva fennálló kereskedelmi kapcsolatok monopolizálásával is megpróbálkozott, de tengeri birodalom lévén meg sem próbálta kiterjeszteni hatalmát déli irányban. Erre még a punokat és az egyiptomiakat leigázó, s az egész észak-afrikai partvidéket uraló Római Birodalom hatalma sem volt elegendő, a római limes egyben kulturális választóvonal is volt.

Egyiptom hanyatlásával a Kusita királyság súlypontja is délebbre helyeződött, a Napata-korszakot i.e. 270 körül a Meroitikus-kor váltotta, a korábbi-

nál jóval délebbi fővárossal, Meroéval, közel a Nílus 6. kataraktájához.⁵ Ez az állam az i.sz. 4. század közepéig állt fenn, fontos közvetítő szerepet játszva a Mediterráneum és Afrika belső területei között, például a vasművesség és más vívmányok elterjedése terén. Az Afrika belsejéből a Római Birodalomba aranyat, elefántcsontot, tömjént, mirhát, fekete rabszolgákat és vadállatot szállító nílusi kereskedelmi útvonal ellenőrzése komoly bevételt jelentett. A kereszténység is ebben a korban ter-

„A birodalmak ugyanis számos lehetséges definíciójuk ellenére minden kétséget kizáróan innovációk hordozói és elterjesztői”

jedt el Núbiában, s terjeszkedett tovább Délnek, a mai Etiópia fennsíkjaig. Éppen itt, a Vörös-tenger közelében, a mai Észak-Etiópia és Eritrea területén alakult ki az új birodalom, az Akszúmi Királyság, amely az i.sz. 1-től a 10-ik századig állt fenn, fénykorában, a 4. században még az Arab-félsziget egy részét is uralma alatt tartva. Ekkoriban vette fel az akszúmi uralkodó osztály a kereszténységet is, ami a késő antik világba történt sikeres betagolódását bizonyította. Az i.sz. 2–3. században Akszúm visszaszorította, a 4. században meghódította vetélytársát, Meroét is. Így az akkori világ nagyhatalmának számított, Róma, Bizánc és Perzsia mellett. A történészek sokáig vitatkoztak Akszúm sikerességének okairól. Korábban uralkodóinak idegen, arabiai eredetével próbálták magyarázni, mára egyértelművé vált, hogy a helyi fejlődés eredménye volt ez a jelentős afrikai biro-

dalom. Az iszlám gyors terjedés azonban elszigetelte Akszúmot a keresztény világtól, tengerpartját az arabok a 8. században elfoglalták, visszaszorult a magasföldre, s a 10. században szét-esett. Sikerült viszont nyelvét, kultúráját, sőt keresztény vallását is megőriznie, s „nyomdokain”, a 12. századtól újabb birodalom kezdett épülni, Etiópia, amely sikeresen szállt szembe az iszlám meg-megújuló rohamával.⁶

Középkor: akkulturáció révén létrejött peremkultúrák?

Máig élénk vita tárgyát képezi, vajon az ókori birodalmak milyen mértékben befolyásolták Afrika későbbi történelmét. Mivel a régészet, nyelvészet és más segédtudományok csak közvetett, s nem mindig egyértelmű kapcsolódásokat tudnak nyújtani, tág tere nyílik a különböző, egymásnak teljesen ellentmondó értelmezéseknek. A gazdasági-társadalmi újítások terjedési iránya is ennek megfelelően hol Északról Délre, Keletről Nyugatra, hol éppen fordítva tételeződik. A vasművesség kérdése az egyik legjobb példa erre: önálló vívmánya-e Afrikának, avagy a Közel-Keletről több áttételen keresztül érkezett. Hasonló az ún. istenkirályságok kérdése, vannak, akik Egyiptom közvetlen és közvetett hatásáról beszélnek, különböző lehetséges útvonalakat adva meg, vannak, akik a földművelő társadalmak velejárójának tekintik az intézményt, amely mindenhol önállóan születik meg. A kutatómunka napjainkban egyre nagyobb mennyiségű információt hoz a felszínre, nincs kizárva, hogy a belátható jövőben biztos válasz születik e kérdésekre. Az is biztos ugyanakkor,

hogy a Nílus völgyének kitüntetett helye nem kérdőjelezhető meg, éppen úgy, ahogyan az onnan vezető „civilizációs folyosók” léte sem. Három ilyen korridorról biztosan tudunk, s nem kizárt, hogy elsősorban a kiterjedtebb régészeti kutatások tovább cizellálják a képet. A korridorok közül a legfontosabbnak az ún. Szahel-korridor tűnik, amely a Nílus völgyéből a Szahara és az erdőöv közötti széles sávban könnyítette meg az érintkezést. A másik ilyen korridor maga a Nílus-völgy déli irányban, egészen a Nagy Tavak vidékéig. A harmadik pedig a kelet-afrikai partvidék, ahol az ókortól jelentős volt a hajózás, így az áruk mellett az eszmék és információk cseréje is. Ha a Szahel esetében a transz-szaharai karavánutak képeznek alternatívát, a kelet-afrikai partvidék esetében a legegységesebb a kontinensen kívülről érkező befolyás, hiszen itt az Arab-félszigeten túlra, Perzsiába, Indiába, sőt adott esetben Kinába, Madagaszkár esetében pedig Jáva szigetéig vezető szálakról van szó. Éppen ezek miatt a távoli kapcsolatok miatt terjedtek el azok a nézetek, amelyek az Afrikában létrejövő államokat az akkulturáció útján létrejött peremkultúrákhoz sorolta. Csak az alaposabb kutatások tudtak fényt deríteni ezen államalakulatok, sok esetben igazi birodalmak autochton fejlődésére.

Jelentőségében kiemelkedik a Szahel-korridor, hiszen ezen az útvonalon nem csupán birodalmak születtek az i.sz. II. évezred elejétől, hanem jóval korábban ez volt a negridek feltételezett vándorlási útvonala is, s az ún. „bantu vándorlás”⁷ jelensége, illetve a Nok-kultúra⁸ feltűnése sem ért

hető nélkül. Továbbá az Észak-Afrikában alig néhány évtized alatt végigsöpörő iszlamizáció és arabizáció ezt az utat is használja, az előbbinél per sze sokkal kisebb eredményességgel. Az első afrikai birodalom, Ghána⁹ nem is ezen az úton érintkezett az arab-berber világgal, hanem ahogy ezt egy 8. századi arab forrás említi: „a Szaharán keresztül vezető régi kocsit” mentén.¹⁰ A mai Mauritánia és Mali területén létrejött birodalomról kevés dolog ismert, az viszont biztosan, hogy az itteni aranylelőhelyek biztosították felemelkedését, gazdagságát. A középkori arab források a Ghánai birodalom első 44 uralkodóját fehér királyoknak nevezik, ám róluk semmilyen kézzelfogható információ nem maradt fenn. A 19–20. századi európai történétírók készséggel helyt adtak ennek a legendának. Saját előítéleteik vezették félre őket, meg voltak győződve arról, hogy az arab-berber befolyás döntő jelentőséggel bírt a Ghánai birodalom kialakulásában, hiszen a fekete afrikaiak egyszerűen képtelenek lettek volna tartós állami struktúrák létrehozására és működtetésére. Az örvendetesen gyarapodó régészeti feltárások azóta bizonyították, hogy Ghána felemelkedésében döntőek voltak a helyi elemek, az arab-berber kereskedőréteg az uralkodó elittől jól elkülöníthető területeken élte mindennapjait. A birodalom az i.sz. 9–10. században élte virágkorát, befolyása ekkor még a Nyugat-Maghreb egyes részeire is kiterjedt. A mindvégig „pogány” birodalom éppen az almoravidák dzsihádjának esett áldozatul, először az oázisokat, majd a határmenti városokat foglalták el, fővárosa Kumbi Szaleh¹¹, amely

30 ezerre becsült lakosságával valószínűleg Afrika akkor legnagyobb városa volt, 1076-ban esett el, noha maga a birodalom még több mint egy évszázadig fennállt. Csak ezután kezdődött az itt élők tömeges áttérése az iszlámra. A legendás, de mindenképpen sikeres Ghána példája így az egész fekete kontinens számára példaértékűvé vált, nem véletlen, hogy a Szaharától délre fekvő Afrika első függetlenné vált gyarmata, Aranypart éppen ennek a korai birodalomnak a nevét vette fel.

Ghána romjain, a felső-Niger mentén a 13. század első felében létrejött a valaha volt legnagyobb nyugat-afrikai birodalom, Mali. A birodalom alapítója a legendák övezte Szungyata Keita (Szunjata) volt, aki hét éves koráig nyomorékként még járni sem tudott, de csodás kalandjai után elődjét letaszítva maga lett az uralkodó. A malinke nép által lakott területen olyan muszlim állam jött létre, amely gyors terjeszkedésbe fogott, egészen az Atlanti óceán partjáig, ellenőrzése, de nem közvetlen uralma alá vonva az aranytermelő vidékeket.¹² A Mali birodalom I. Musza Mansza idején (1312–1337) élte virágkorát. Egyik legfontosabb város a só és az arany szállításának útvonalán fekvő Timbuktu volt, „Afrika Athénja”, ahol muszlim tudósok sokasága alkotott, s amely a 14. században már felkerült az akkori európai tengerészeti térképekre, a portolánokra is. Musza Mansza¹³, Mali fekete szultánja, az akkori világ valószínűsíthetően leggazdagabb uralkodója 1324-ben mekkai zarándoklatra indult, egyes források szerint 60 ezres kísérettel. Az uralkodó becsülhetően két tonna aranyat vitt magával, s olyan bőséggel

osztogatta, hogy Egyiptomban a sárga fém mintegy negyedét elveszítette értékéből. Egy évvel később, a visszaúton Musza Mansza maga is megtapasztalta ezt az árforradalmat, mert aranya leértékelődése miatt a helyi kereskedők kölcsönére kellett hagyatkoznia.¹⁴

A 14. sz. második felében a Mali birodalmat sorozatos trónviszályok és a peremterületek leválása gyengítették meg. Különösen érzékeny veszteség volt a Niger középső folyásának nagy kanyarja mentén élő szongájok kiválása, akiknek kiváló lovassága volt. A harcos népet Timbuktu lakói félig pogányoknak tartották, mivel az iszlámot a 15–16. században virágkorát élő Szongáj (Szongai) birodalomban nem tették államvallássá, bár a birodalom felső rétege és uralkodó dinasztiája felvette az iszlám vallást. A hódítások révén ez a birodalom is hatalmas területűvé duzzadt, de ez állandó háborúsodást is jelentett, ám az északról előretörő marokkóiakkal szemben (soraikban sok tűzfegyverrel felszerelt volt spanyol hadifogollyal) alulmaradtak. A muskétákkal szemben a szongáj hadsereg a közel tízszeres emberfölény dacára sem tudott sikerrel szembe szállni, így Szongáj 1591-től Marokkó vazallusává vált. Hatalmas aranykincs vált a hódítók zsákmányává. Ez az alárendeltség azonban nem sokáig tartott, hiszen a sivatagon keresztül nehézségekbe ütközött és drága volt az utánpótlás szállítása, így lényegében csak Timbuktu és Dzsenne városainak környékére szorítkozott a marokkói pasa tényleges uralma. Ennek ellenére a 16. század végére a maradék Szongáj birodalom is szétesett. Fénykorának gazdag-

ságát Leo Africanus¹⁵, a 16. század nagy utazója és földrajztudósa örökítette meg, annyira hitelesen, hogy leírása alapján az európai utazók a 19. század első feléig újra és újra megpróbálkoztak a hitetlenektől elzárt város fellelésével, s mikor az 1928-ban¹⁶ végre megtörtént, nem akarták elhinni, hogy a szegényes romok egy valaha volt nagy birodalom kiemelkedő fontosságú városa volt.

Így verhetett gyökeret az a nézet, hogy Afrika történelmének ezeket a fényes fejezeteit arabok, s nem fekete emberek írták. E három birodalom felemelkedésével és lehanyatlásával véget is ért a középkori nagy nyugat-afrikai birodalmak kora. A tengerpartokon megjelentek a portugálok, akik a Szaharán keresztül bonyolódó kereskedelemben szokásosnál magasabb árakat kínáltak az afrikai portékákért, így az északi útvonalak csomópontjai megszűntek civilizációs központokként funkcionálni. A portugálok, majd a nyomukban érkező többi európai hódító pedig egy teljesen új szerepre kényszerítette az afrikaiakat.

Megkérdőjelezhetetlenül afrikai:

Kongó és Monomotapa királyságai

A késő középkorban és a kora újkorban Afrika középső, keleti és déli részén is számos államalakulat jött létre, sőt legendás birodalmak is léteztek, jobbára a felfedezők fantáziájában, mint például „János pap országa”¹⁷, amelyet kerestek, de igazából soha meg nem találtak. A Csád-tó környékétől a Zambézi völgyéig tehát protoállamok, államok és potenciális birodalmak sora létezett, közülük azonban csak kettő kerül itt kiemelésre (némileg önkényesen

e tanulmány szerzője által), a Kongó királyság és a Monomotapa birodalom. Különösen az előbbiről tudott már a kortárs Európa is sokat, hiszen a portugálok közvetlen, tartós kapcsolatba kerültek vele.¹⁸ Kongó uralkodója, Mani-Kongo Nzinga és családja már alig két évvel az első portugálok udvarában történt megjelenése után, 1491-ben felvette a keresztiséget, sőt, még nevét is János királyra változtatta. Fiát Portugáliába küldte tanulni, aki hazatérvén püspökséget alapított és a helyi főnökök fiait is Portugáliába küldte tanulni, a királyság közigazgatását pedig portugál mintára szervezte át.

Egy 1578-as útleírás így ír Kongóról: „A Királyság 6 tartományra oszlik, ezek; Bamba, Soio, Sunde, Pango, Bata és Pemba. A legnagyobb és leggazdagabb Bamba, melyet a nemrég elhunyt Alvaro király unokaöccse Sebastiao Manibamba kormányoz. Ez a tartomány a tengerpart mentén terül el, az Ambríz folyótól a Cuanza folyóig észak-déli irányban. Sok kisebb főnököt tart fenn-

hatósága alatt, akik közül a nagyobbak a következők; António Mani Bamba, aki helyettese és testvére Sebastiao-nak, aztán Mani Lemba, Mani Dande, Mani Bengo, Mani Luanda – aki Luanda szigetének kormányzója – Mani Corimba, Mani Cuanza, Mani Cacanje. Ők a tengerpartot uralják. A szárazföld belseje felé az ambunduk élnek Angola mellett, ők az említett Manibamba alattvalói; Engaze Quinguengo, Motolo, Cabonda és más alacsonyabb rangúak. Megjegyzésre méltó, hogy a Mani szó jelentése Úr és a többi pedig az általa irányított földet jelenti; pl.: Mani Bamba azt jelenti Bamba területének ura, Mani Corimba (ez Bamba egy része) jelentése Corimba ura, stb. Bamba tartomány déli irányban Angolával szomszédos, keleti irányban az Aquilunda tónál végződik, Quissama környékén.”¹⁹

A 14. századtól fennálló Kongó királyság területe azonban a 16. századtól az európai rabszolga-kereskedelem egyik legfontosabb forrásává vált, s ez a birodalom elnéptelenedéséhez és szét-

Monomotapa Királyság egy régi térképen

Forrás: <http://www.geographicus.com/blog/rare-and-antique-maps/monomotapa-mutapa-and-king-solomons-mines/>

eséséhez vezetett, noha maga a királyság (kiüresedett) intézménye egészen Angola 1975-ben elnyert függetlenségéig fennállt.

Sokkal kevesebb ismert a másik nagy birodalomról, a Monomotapa királyságról. Arab források már a 10. században említenek egy nagy afrikai államot messze délen, ahol aranyat bányásznak. Az arany mellett réz, vas és elefántcsont is bőségesen rendelkezésre állt, s ezeket az árukat már a 10. századtól ázsiai eredetű textíliákra, üvegárukra, a későbbiekben porcelánra

„A későbbi szakszerű régészeti kutatások eredményeit kétségbe vonva a rhodesiai telepes rezsim egészen az 1970-es évekig tagadta a Monomotapa birodalom afrikai voltát.”

is cserélték. A csere színhelye a tengerparti Sofala volt, a mai Közép-Mozambikban. Mivel a királyságban nem ismerték az írást, kizárólag a régészet ad támpontokat a Monomotapa királyság történetéhez, amely virágkorát a 13. és 15. század között élte, ekkor épültek fővárosában, a máig titokzatos és monumentális épületek. A hatalmas, habarcs nélkül emelt kőépítmények a piramisok után Afrika legnagyobb szabású építészeti emlékei. A portugál felfedezőik csak a 16. század elején közelítették meg Nagy-Zimbabwe²⁰ városát, amikor a birodalom már szétesett. A várost, amelynek egy évszázaddal korábban 10-20 ezer főre becsülhető lakossága volt, akkorra már elhagyták, a feltételezések szerint környékének

eltartóképességét addigra teljesen kimerítették. 1871-ben egy német utazó, Karl Mauch fedezte fel újra a romokat, amelyek azután legendákat szültek Európában. A Bibliában is említett Ofír²¹ országot vélték benne felfedezni. Azt feltételezték, hogy itt volt Sába királynőjének palotája, s innen származtak Salamon király mesés kincsei. A terület meghódító Cecil Rhodes a vatikáni és a lisszaboni könyvtárakba küldte embezeit, hogy kutassák fel, ki emelhetette az építményeket, arabok, perzsák, indiaiak, vagy más ázsiai nép. Bármilyen jó volt, ami nem afrikai származásra utalt, a területet kincsvadászok járták, sok kárt okozva az emlékekben. A későbbi szakszerű régészeti kutatások eredményeit kétségbe vonva a rhodesiai telepes rezsim egészen az 1970-es évekig tagadta a Monomotapa birodalom afrikai voltát.

Afrika államai a gyarmatosítás előtti évtizedekben

A 18. században virágkorát élő európai és az arab rabszolga-kereskedelem által kivéreztetett Afrikában már csak ritka esetben születtek nagy birodalmak, ám a 19. század gyarmatosítás előtti évtizedeinek történéseire így is néhány jelentős állam és személyiség nyomta rá a bélyegét. 1801-ben érkezett Egyiptomba Mohammed Ali²², hogy a török szultán nevében rendet teremtsen a franciák által felforgatott országban. A mamelukok legyőzésével saját abszolút hatalmát kiépítő alkirály (khedive), számos más hódítása mellett, 1820 és 1822 között elfoglalta Dongolát, Szennárt és Kordofánt, 1824-ben megalapította Khartumot, majd 1830-ra meghódította

Elefántcsont maszk a 16. századi Beninből
 Forrás: <http://www.flickr.com/>

a mai Szudán teljes területét, örökletes alkirályságot hozva itt létre. Az egyiptomi fennhatóság ezen a területen egészen az 1880-as évek elejéig, a mahdista felkelésig fennmaradt. Mohammed Ali egyben az iszlám új, energikus képviselője és megújítója is volt Egyiptomban, az enervált török vallási uralommal szemben. Modernizációs kísérle-

tét azonban zátonyra futtatták az európai nagyhatalmak, amelyek nem szerettek volna egy keleti birodalmat vetélytársul.

Egy másik jelentős moszlim állam Közép-Szudánban, Hauszaföldön jött létre 1804-ben a fulani Uszmán dan Fodio vezetésével. A fulanik néhány éven belül meghódították az összes hausza városállamot, és dzsihádot hirdetve óriási birodalmat teremtettek. Uszmán dan Fodio már évekkel 1818-ban bekövetkezett halála előtt visszavonult a kormányzástól, és minden energiáját a muzulmán vallás megújításának, a pogány elemek kigyomlálásának szentelte. Fia, Mohammed Bello Szokoto szultánja lett, azé a birodalomé, amely Nigéria angol gyarmatosításáig fennállt.

Nyugat-Afrikában a 19. század közepén El-Hádzsi Omár Sierra Leone-ban angol kereskedőktől vásárolt tűzfegyverekkel a Futa Dzsallomból kiindulva legyőzte a mohamedán Fulbe birodalmat, s egészen a szenegáli francia birtokokig húzódó államot alapított, amelyet 1864-ben bekövetkezett haláláig vezetett. Omár birodalmának jelentős részét azután az utolsó afrikai muzulmán birodalomépítő, Szamori²³ kebelezte be 1870 és 1890 között. A Csád-tó medencéjében El Kanemi és fia Omar újból felvirágoztatták az egyik legrégebbi afrikai birodalmat, Bornut, azáltal, hogy a 10. század óta uralkodó Sefuwa dinasztia 1846-ban történt megdöntésével maguk vették fel a Mai, azaz Szultán címet. Bornutól keletre a Wadai birodalom jött létre 1803–1813 között Abd el-Krim szultán uralma alatt, aki befolyását egészen a Nílusig kiterjesztette. Bornu és Wadai a század végén előbb Rabeh (Közép-Afrika Napó-

leonja) és a mahdisták, majd a századfordulón a francia hódítók uralma alá került.

A felső-guineai partvidéken, Arany- és Rabszolgaparton négy állam emelkedett ki jelentőségében, Asanti, Dahomey, Oyo és Benin. Közülük a legrégebbi, Oyo, a joruba központ 1820 körül a fulbék hadjáratai idején elveszítette területének északi felét, fővárosával együtt, s ez a koraállamiság jegyeit felmutató konföderáció már az 1840-es évektől kezdve lépésről lépésre angol befolyás alá került. Benin hanyatlása már a 18. század elejétől tartott, az egykor európai zsoldosokat is szolgálatába fogadó, művészetéről híres állam a 19. századra árnyéka volt egykori önmagának, a Níger-delta egymással rivalizáló uralkodói és a despotikus papi kaszt aláásták az egykor híres udvartartó oba hatalmát. Dahomey királysága csak Gezo király uralkodása alatt (1818–1848) tudta magát végérvényesen függetleníteni Oyotól. Már 1774-ben, Widah elfoglalásával sikerült a királyságnak megvetnie a lábát a tengerparton, és így a rabszolga-kereskedelemben való bekapcsolódása különösen eredményes volt. Dahomey királya a 19. században több mint tízezres hadsereggel rendelkezett, az akkor legmodernebbnek számító fegyverekkel felszerelve. Különleges hírnévre tett szert az uralkodót őrző amazonsereg. Eredményes kísérletek történtek a rabszolga-kereskedelem utáni korszakra való átállásra, különösen a pálmaolaj kivitele révén, de a franciák már 1851-ben megvetették a lábukat a tengerparti Porto Novóban, és 1892 novemberében az utolsó dahomey-i király, Behanzin behódolt a franciák előtt.

A mai Ghána középső területein jött létre az Asanti konföderáció, amely a 18. században keleti és északi irányban hódítva komoly birodalommá vált. Arany-, rabszolga- és kóladió exportja volt jelentős. A 19. század elejére hatékony adórendszere, állandó hadserege és hivatalnoki kara működött. A korai államiság összes jegyével rendelkező birodalom élén az Asantehene²⁴ állt. Ezt a címet 1800 és 1824 között Osei Bonsu viselte, akinek legfontosabb törekvése a déli partvidék meghódítása volt. A helyi főnökök vazallussá tétele mellett 1807-ben megtámadta az Anomabuban felépített aranyparti angol erődöt is. Ezzel kezdetét vette Asanti évtizedes küzdelme a brit behatolás ellen. Kumasit, a fővárost 1874-ben nagy létszámú brit hadsereg foglalta el, de csak a 20. század legelején vált Asantiföld brit protektorátussá.

Abesszíniában Nagy Jasu 1704-ben bekövetkezett halála után a négusok uralma formálissá vált, az ország másfél évszázadra a teljes anarchia állapotába süllyedt. 1856-tól II. Teodor, majd 1872-től IV. Johan négusok szervezték újra, és centralizálták a császárságot, amely így képessé vált mind az egyiptomi, mind a mahdista hódító terveket megghiúsítani. Az afrikai Nagy Tavak vidékén különösen három korai feudális állam jelentősége nőtt meg a 19. században: Bugandáé, Ruandáé és Burundié. A térségre általánosan jellemző volt a nomád állattenyésztő népek leszármazottaiból rekrutálódott arisztokrácia uralma a földműves, paraszti rétegek fölött, mint azt Ruanda és Burundi tuszi–hutu társadalmi jól példázzák. Buganda volt a legfejlettebb, a Viktó-

ria-tavon 300–400 egységből álló flottájuk őrködött a bugandai uralkodók, a kabakák hatalmának csorbíthatatlanságán, s ez a flotta egyben lehetővé tette a tavi kereskedelem monopolizálását. A kelet-afrikai partokon a szuahéli városállamok a 17. századtól az Ománi Szultánátus fennhatósága alatt álltak. 1840-ben a szultán székhelyét Ománból Zanzibár szigetére tette át. Zanzibár és Pemba a szegfűszegtermesztésben monopolhelyezetet élvezett ekkoriban.

Dél-Afrikában 1818-ban „Afrika Napoleonja”, Shaka²⁵ (vagy Saka) szerezte meg a zuluk királyának címét, az ő hódításai és rettegett uralma hozta mozgásba a szubkontinens népeit a következő évtizedben. E hatalmas területekre kiterjedő háborús zűrzavar, erőszakolt migrációk, egész régiók elnéptelenedésével járó pusztítások összefoglaló neve Mfecane, amely a zuluk nyelvén ütést, csapást jelent. Így kerültek a matabelék a mai Zimbabwebe, ahol Mzilikazi, majd fia Lobengula hoztak létre erős királyságot

1838 és 1894 között. Nguni és szotó csoportok a mai Zambíáig és Tanzániáig, sőt Kenyáig is eljutottak a Mfecane során, roppant felfordulást okozva ezeken a területeken.

Királyságok a gyarmati korban

A gyarmatosítás előtti társadalmi-politikai rendszer sehol sem tudott olyan változások nélküli formában fennmaradni Afrikában, mint Bornu²⁶ és a Szokotói Kalifátus britek által elfoglalt részén. A kalifátus a 19. század végére már túljutott hatalma csúcsán, a kalifa uralma a tucatnyi emirátus élén álló emírek által korlátozott volt. A 20. század első éveiben a britek csekély haderővel sorra fog-

lalták el az emírségeket, s mind a kalifa, mind az emírek a britek által kiválasztott és kinevezett személyek lettek. Az angolok számára a Szokotói Kalifátus az afrikai civilizáció csúcsát jelentette, olyan modellt, amit egész Nigériára ki szerettek volna terjeszteni. A közvetett uralom klasszikus formája alakult itt ki, nagyfokú helyi önállósággal, az angolosítás, illetve a nyugatosítás csekély, vagy elenyésző volt.

Ahogy az európai hódítás után a nagy múltú királyság, Buganda a brit Uganda Protektorátus részévé vált, úgy a legtöbb afrikai királyságot is az újonnan létrejött gyarmati közigazgatási egységekbe olvasztották be. Csak néhány olyan hagyományos fekete-afrikai állam volt, amely területi integritását lényegében teljes mértékben megőrizve élte túl a gyarmati korszakot – Kelet-Afrikában Ruanda, Burundi és Zanzibár, Dél-Afrikában Baszutó föld (a mai Lesotho) és Szváziföld. Ezekben az országokban az európai gyarmatosítók nem számolták fel az uralkodók hatalmát, hanem együttműködésre kényszerítették őket. Az uralkodók kezében megmaradt hatalom nagy eltéréseket mutatott, néhányan közülük csupán reprezentatív funkciókat láthattak el, a dél-afrikai uralkodók viszont megtarthatták alattvalóik feletti hatalmuk jelentős részét.

Ezek a prekoloniális rendszerek más és más okok miatt öröklődtek át a gyarmati korszakba. Zanzibár különleges európai megítélés alá esett, a 19. század nyolcvanas éveire belekerült az európai hitelek, pénzügyi rendszer és az informális hatalmi politika gépezetébe. Amikor ez az informális ellenőrzés formá-

Benini harcosokat ábrázoló bronz plakett
 Forrás: <http://article.wn.com/>

lissá lett, a protektorátus intézményének megtartása hosszú távú következményekkel járt. Az európai jogban a protektorátusi státusz sok mindent jelenthetett, a legáltalánosabb jellemzője mégis az volt, hogy a fennhatóságot gyakorló hatalom a szuverenitás néhány elemét magához vonta. Ez az európai gyakorlatban főként a pénzügyek és a külügyek irányítását jelentette. Zanzibár földrajzi helyzeténél fogva a britek számára India külső biztonsági övezetéhez tartozott. Már 1822-ben az ún. „Moresby szerződés”²⁷ révén a szultán engedelményekre kényszerült, elsősorban arra, hogy keresztény országokba nem ad el többé rabszolgákat. A rabszolga-kereskedelem teljes betiltását a britek egy 1873-as újabb szerződésben kényszerítették ki, ami gazdaságilag jelentősen meggyengítette Zanzibárt. Mindinkább a brit konzulok és a brit flotta határozta meg a szigeten az ügyeket, Zanzibár nem hivatalos miniszterelnökeivé váltak anél-

kül, hogy ez az anyaország adófizetőinek egyetlen fillérjébe belekerült volna. A Szezei-csatorna megnyitása azonban más európai hatalmakat is a térségbe vonzott. II. Lipót belga király a kelet-afrikai partokra is ki akarta terjeszteni uralmát. A franciák Zanzibár egyik mellékszigetét, Mafiát akarták megvenni, valamint vasúti koncessziót szerezni a Tanganyika-tóhoz. A németek pedig „földműves- és kereskedőgyarmatot” szándékoztak a Zanzibárral szemközi partvidéken létrehozni, ami az angolokat cselekvésre ösztönözte. „Nem intézhetjük úgy az ügyeket, mint eddig” – írta Lord Granville brit külügyminiszter. „Ha habozunk, egy másik, kevésbé szegénylős hatalom megaláz bennünket.” A helyzet rendezése két lépcsőben, az 1886 novemberében és az 1890 júliusában (az ún. Helgoland Egyezmény) kötött megállapodások révén történt meg, Zanzibár formálisan is brit protektorátussá vált.

Ruandába és Burundiba a németek kelet-afrikai hódításaik során az 1890-es Helgoland Egyezmény nyomán jutottak el, a két területet – Afrika legsűrűbben lakott részé – 1899-től egységes katonai körzetként igazgatták. A német gyarmatosítók meghagyták a tuszi arisztokráciát és a két uralkodót, a mwamit, illetve a ganwát eredeti pozíciójukban, de a tuszi uralkodó klánok közötti konfliktusokat kihasználták uralmuk erősítésére. Ruanda és Burundi a közvetett európai uralom megvalósulásának példái. A német elképzelések szerint a későbbiekben a rendszernek a közvetlen uralom irányába kellett volna fejlődni, ám ennek kivitelezésére Németországnak már nem maradt ideje.

Baszutófldön, ahol a szotók és congák aránya megegyezik a hutuk és tuszik egymáshoz viszonyított arányával, nem alakult ki Ruandához és Burundihoz hasonló kasztszerű etnikai alapú feudallizmus. A 19. század első felében a szotók egyik főnöke, I. Moshoeshoe²⁸ a zuluk, a búrok és az angolok ellen harcolva egyesítette a magas, 1500-1600 méteres hegyi platón fekvő – ezért „Afrika Svájcának” is nevezett – ország népeit, egységes kormányzati és jogrendszert vezetve be. Amikor 1867-ben a búrokkal szembeni katonai vereség elkerülhetetlennek látszott, I. Moshoeshoe király a másik ellenfélhez, Angliához fordult katonai segítségért. A búrok az ország legalacsonyabban fekvő, így legértékesebb részét elvették, de Nagy-Britannia geostratégiai megfontolásokból a fennmaradó országrészt 1868-ban protektorátussá nyilvánította, majd négy évvel később fokföldi gyarmatához csatolta. A fokvárosi hatóságok megkísérelték a szotók tűzfegyvereit elkobozni, az emiatt kirobbant felkelés eredményeként Baszutófldő újra protektorátus lett. A király és a főnökök a helyükön maradhattak, a brit főbiztos baszutófldői tevékenységét csak „részmunkaidőben”, rezidens útján végezte, mivel két másik protektorátus is fokvárosi hivatalához tartozott.

A 97 százalékból a névadó szvázik által lakott Szváziföld lakói már a 19. század elején a zulukkal vívott harcaik során egységes néppé kovácsolódtak a Dlamini klán uralma alatt. Az angolbúr ellentétek egyes kihasználásával a szvázik uralkodója, a ngwenyama 1895-ig meg tudta őrizni az ország függetlenségét. Ekkor a Dél-afrikai Köztársaság (Transvaal) protektorátusává vált, majd

az angolbúr háború után a protektori jogokat a britek vették át.

Az afrikai uralkodók Leshotóban, Szváziföldön és a harmadik dél-afrikai angol protektorátusban, Becsuánaföldön is lényegesen nagyobb befolyást és hatalmat tudtak megőrizni maguknak, mint bárhol másutt a kontinensen. Ezek az afrikai dinasztiák átvészelték a gyarmati korszakot és a megváltozott körülményekhez igazodva a függetlenség elnyerése után, immár alkotmányos keretek között uralkodtak tovább.

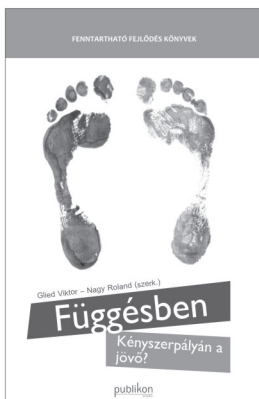
Jegyzetek

- 1 Basil Risbridger Davidson, tucatnyi Afrika történetéről és mindennapjairól szóló kiváló munka szerzője 2010. július 9-én, 95 éves korában hunyt el. Életének vannak magyar vonatkozásai is, 1939 januárjától 1941 áprilisáig a brit titkosszolgálat megbízásából, mint Balkán-szakértő (sic!) Budapesten tevékenykedett, sajtóirodát működtetve álcázásul a Petőfi téren. Az 1956-os forradalom idején immár tényleg újságíróként járt Magyarországon.
- 2 A kérdés nemzetközileg is elismert szaktekinetélye Török László akadémikus. Számos, a tárgykörben publikált műve közül lásd: Török, László: *The Birth of an Ancient African Kingdom. Kush and Her Myth of the State in the First Millennium B.C.*, Lille, 1995.
- 3 Ennek köszönhető, hogy a mai Szudánban több piramis található, mint magában Egyiptomban, noha méreteik kétségkívül szerényebbek.
- 4 G. Mokhtar (ed.): *General History of Africa II. Ancient Civilisation of Africa*. UNESCO, Paris, 1981. 447-448. o.
- 5 A katarakta szó a görög kataraktészból származik, melynek jelentése vízesés, zuhanyag, s az Asszuántól a mai Kartúm közléig összesen hat nagyobb katarakta ismert a Níluson, egy a mai Egyiptom, öt Szudán területén. Mind Egyiptom, mind Nubia történelmében fontos szerepet játszottak.

- 6 Az 1137 körül hatalomra került Zagvedinasztia uralkodóihoz fűződik a Világörökség részét képező Lalibela 11 sziklába vájt templomának kifaragása.
- 7 Afrika népességének nagyobb hányada az ún. „bantu vándorlás” révén került mai helyére.
- 8 A Nok-kultúra a mai Nigéria középső és északi részein jött létre, az i.e. 1000 körül. Fél évezreddel később már ismert volt e kultúra hordozói számára a vasolvasztás. A kultúrát leginkább ember nagyságú terrakotta szobrairól ismeri a világ. Az i.sz. 500 körül eltűnt, sokak véleménye szerint a korai joruba kultúrában élt tovább.
- 9 Hogy a mai Ghána állammal, amelytől jó ezer kilométerre Nyugatra terült el, az összetévesztést elkerüljék, hosszú ideig a Gána kifejezést használták, mára azonban maradt a Ghána forma.
- 10 Ezek a kocsik feltételezhetően könnyű harci szekerek voltak, nem áruszállításra használták őket, s a „teve forradalma” előtt máshol is fellelhetőek voltak a Saharában.
- 11 A város romjaira a mai Mauritánia déli részén bukkantak francia régészek a 20. század elején.
- 12 A hódítási próbálkozások az aranytermelés leállításával jártak, így ésszerűbb volt csak lazább ellenőrzést gyakorolni, az aranyrögöket elvették, míg az aranyport a bányászok megtarthatták.
- 13 Az uralkodó címe Musza volt.
- 14 A kölcsönt állítólag úgy fizette vissza, hogy minden kölcsönkapott 300 dinár helyett hétszázat adott vissza.
- 15 A Timbuktu megjáró utazó életéről magyarul Amin Maalouf tollából olvasható „A pápa rabszolgája” című regény.
- 16 Timbuktu igazából a skót Alexander Gordon Laing érte el először 1826-ban, de továbbhaladtában a tuaregek megölték, feljegyzései is megsemmisültek. A dicsőség így René Caillié francia utazónak jutott két évvel később.
- 17 A világtérképek többségén egészen a XVIII. századig általában Etiópia szerepel „János pap országaként”.
- 18 A Kongó folyó torkolatáig a portugál felfedezők közül elsőnek Diogo Cão jutott el 1482-ben.
- 19 Rubint István (ford.): Duarte Lopes – Filippo Pigafetta: A Kongó Királyság és a szomszédos területek leírása. I. könyv. In: Palimpszeszt Tudományos és Kulturális Folyóirat. 1997. június-július, 5-6. szám.
- 20 A Zimbabwe szó kőházat jelent.
- 21 Az Ószövetségben Ofír többször is említésre kerül, ahonnan Salamon király hajói nagy mennyiségben hoztak aranyat, szantálfát, elefántcsontot, fűszereket, majmokat és pávákat.
- 22 Mohammed Ali albán származású török hadvezér volt.
- 23 Samory Touré 1830 körül született Manyabaladugu-ban, a mai Guinea délkeleti részén, egy kereskedő fiaként. Fiatal korában áttért az iszlám hitre. Először faama, hadvezér lett belőle, majd saját, rövid életű (1878–1898) mandinka birodalmat alapított. Számos győzelme ellenére a nehéz fegyverzetet bevető franciák végül megadásra kényszerítették. Gaboni száműzetésben halt meg.
- 24 Az Asantehene aranytrónusa akkora jelentőséggel bírt, hogy a brit hódítók ellen 1900-ban felkelés tört ki, amiatt, hogy Sir Frederick Hodgson, Aranypart kormányzója bele akart ülni.
- 25 Shaka kaSenzangakhona, vagy Shaka Zulu a legnagyobb afrikai birodalomépítők egyike, 1787 körül született, valóságos katonai forradalmat indított útjára, a bivalyszarv-alakzatban felvonuló 50 ezer harcosa félelmetes seregnek számított. 1828-ban féltettvérei ölték meg, míg seregei Zuluföldtől északra harcoltak.
- 26 Bornu a középkori Kanem örököse volt a Csád-tó medencéjében, a mai Északkelet-Nigéria területén.
- 27 A szerződés névadója Sir Fairfax Moresby brit admirális, akit 1821-ben azért helyezték át Máltáról (ahol a kalóztól védte a szigetet), hogy számolja fel a rabszolga-kereskedelmet.
- 28 Moshoeshe, a „borotvapenge”, ahogy egy szótó dicsérőének elnevezte a búrok és az angolok között próbált lavírozni, ügyes diplomáciával, s ha kellett háborúval is. Országja jelentős részét elragadták a búrok, így fogadta el végül az angolok, pontosabban Viktória királynő védnökségét 1868-ban.

Felhasznált irodalom

- Búr, Gábor (2002): Nemzeti eszmék és folyamatok Afrikában. in: Balogh András – Rostoványi Zsolt – Búr Gábor – Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus. Budapest: Korona.
- Cornevin, Robert & Marianne (1964): Histoire De L'Afrique Des Origines a Nos Jours. Paris: Payot.
- Curtin, Philip – Feerman, Steven – Thompson, Leonard – Vansina, Jan (1995): African History: From Earliest Times to Independence. New York: Longman.
- Davidson, Basil (1965): Az újra felfedezett ősi Afrika - A fekete anya. Budapest: Gondolat.
- Fage, J.D., Tordoff, William (2004): Afrika története. Budapest: Osiris.
- Garlake, Peter (1998): Afrikai királyságok. Budapest: Helikon.
- Gates, Henry Louis, Appiah; Kwame Anthony (2010): Encyclopedia of Africa. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Ilfie, John (1995): Africans. The History of a Continent. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, Jocelyn (2003): Az afrikai világ atlasza. Budapest: Helikon.
- Reader, John (1998): Africa. A Biography of the Continent. London: Penguin Books.

Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.)

Függésben Kényszerpályán a jövő?

ÖKOPOLITIKA A 21. SZÁZADBAN

A nagy sikerű Vízkonfliktusok című kötet folytatása!

Amíg a környezetszennyezés, a természeti erőforrások és nyersanyagok túlhasználata, a Föld népességének robbanásszerű növekedése (különösen a fejlődő országokban), vagy a környezeti szűkösség jelensége közel harminc évvel ezelőtt csupán jövőbeli veszélynek tűnt, addig napjainkban már valós problémákról beszélhetünk.

Önmagában a fenntartható fejlődés hangoztatása nem elég, olyan tudatos paradigmaváltásra van szükség, amelyben a gazdasági és politikai döntéshozók az ökohatékonyt, a környezetvédelmet és társadalmi felelősségüket szem előtt tartva hozzák meg döntéseiket.

A tanulmánykötet a gazdaság, politika, társadalom és ökológia kapcsolatait, az élet minden területén tapasztalható függőségi viszonyrendszer kialakulásának okait, hátterét, folyamatát és jövőbeni alakulását tárja fel, miközben szakpolitikai válaszokat fogalmaz meg közérthető módon az energia-, környezet- és fejlesztéspolitika területén, nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt.

Keresse a kötetet az Alexandra Könyvruházakban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

A MALI BIRODALOM

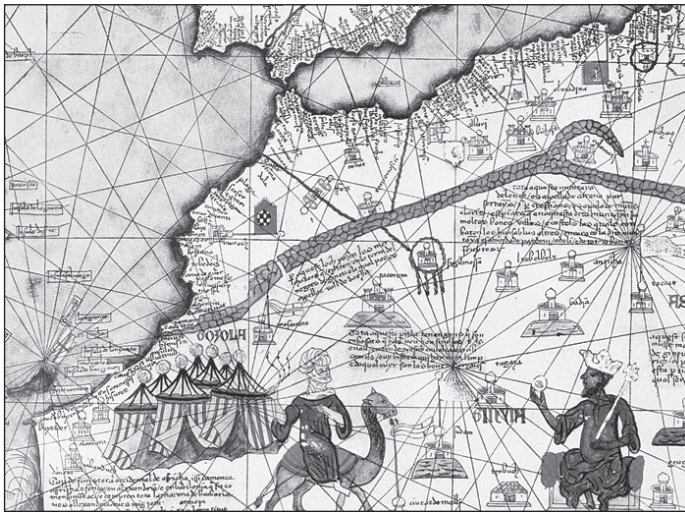
Keserű Dávid
politológus
IDResearch Kft.
keseru@idresearch.hu

A királyság létrejötte

A Mali Birodalom az 1,1 millió négyzetkilométeres földrajzi kiterjedésével a valaha létezett második legnagyobb birodalom Afrikában (egyedül csak a Szongai Birodalom¹ haladta meg méretét a későbbiekben), sőt egyes kutatók állításai szerint akkoriban a Földön csak a mongol birodalom volt hatalmasabb kiterjedésű. Mali szoros kapcsolatban állt a korábbi Ghánával, hiszen annak teljes területét magába olvasztotta az évszázadok során, és folyamatosan ellenőrzése alá vonta az arany- illetve só kereskedelmet is a térségben. Intenzív kapcsolatokat ápolt az észak-afrikai területekkel, Egyiptommal, valamint a kontinens keleti oldalán fekvő, rézki-termelő államokkal. E kereskedelmet a karavánutak felügyeletének biztosításával tudták kézben tartani.

A Mali Királyság alapítója és első uralkodója a hatalmas harcospént szá-

mon tartott Szungyata Keita volt, akinek nevéhez számos legenda és hőseposz² kapcsolódik. Az utókor számára a neves 14. századi észak-afrikai történész, Ibn Khaldún révén maradtak fenn írásos emlékek Szungyata diadaláról és Maliról. Az elbeszélések alapján Szungyata 1234-ben óriási sereget gyűjtött és elfoglalta a Kangaba Királyság fővárosát, Jeribát, a következő évben pedig a kirinai csatában megütközött a nép által gonosznak kikiáltott uralkodó, Szumanguru Kanté seregeivel, ahol győzelmet aratott és felszabadította az országot a szuszu fennhatóság alól. Ekkor kapta a Keita nevet, mely mande nyelven „*az örökség visszaszerzőjét*” jelenti. Mali fokozatos terjeszkedésbe kezdett, többek között bekebelezte a Ghánai Birodalom romjait, a nyugat-afrikai aranymezőket, és elérte a mai Sierra Leone és Libéria terüle-

Musza mansza és Nyugat-Afrika ábrázolása a 14. századi térképeken

Forrás: <http://www.blackpast.org/?q=gah/musa-mansa-1280-1337>

tét, valamint északon jócskán belenyúlt a sivatagba, délen pedig az esőerdőkbe. A legendás uralkodó végül 1255-ben hunyt el rejtélyes körülmények között. Egyesek úgy tartják, hogy Niani városa mellett a Niger egyik mellékfolyójába fulladt, míg mások szerint merénylet áldozata lett. A hatalmas birodalmat fiára, Ulira hagyta örökül, aki trónra lépését követően hamarosan zarándokutatót tett Mekkába, hogy ezzel is bizonyítsa Kairó szultánjának, hogy Maliban az iszlám államvallás lett. A későbbiekben Mali és a környező nyugat-afrikai birodalmak uralkodói mind emlékeztetést tartottak, ugyanis nekik volt pénzüik az egész kontinenst átszelő karaván és a hozzá tartozó kíséret finanszírozására.

A birodalom fénykora

A kor legjelentősebb és leghíresebb mande uralkodója minden kétséget kizáróan Musza Kankan volt. A császár, vagy ahogyan sokan hívták Musza mansza, azaz a „királyok királya” 1312

és 1337 között uralkodott. Az uralkodó politikai, kereskedelmi és vallási tevékenysége egyaránt jelentős volt. Több hadjáratot is vezetett a térségben, melyekkel folyamatosan növelte birodalma területét, közben hatékonyan működő kormányzatot épített ki országában, például a Maliban működő bíróságok messze földön híresek voltak pártatlanságukról, illetve írnokok és hivatalnokok segítették munkáját, ezáltal gördülékennyé téve a kormányzati adminisztrációt. A ránk maradt írásos emlékek alapján 14 provinciára osztotta Malit, melyek nagy részét kormányzók és hadvezérek irányították.³ Továbbá minden birodalmi hivatalnok az uralkodótól kapta a fizetését. A kialakított kormányzati rendszer és a hivatalnokréteg fenntartása azonban jelentős összegeket emésztett fel, ezért az állam adókat szedett, vámokat hajtott be, megsarcolta a kereskedelmet és a hozzá húszomszédos királyságokat. Musza külpolitikáját tekintve számos állammal békés viszonyt épített ki, többek között

jó kapcsolatot ápolt Egyiptommal és „barátjának” tudhatta Abú al-Hasszán marokkói szultánt, akivel aktív diplomáciai tárgyalásokat folytatott, igaz csak követeken keresztül, ennek ellenére a két uralkodó rendszeresen megajándékozta egymást.

Elődjéhez, Ulihoz hasonlóan Musza is részt vett a háddzson, ami közel egy évig tartott.⁴ Utazása során a mai Mauritániát, Algériát és Egyiptomot is érintette. Kairói látogatásának itáliai kereskedők is szemtanúi voltak, akik aztán továbbadták Európában az uralkodó történetét. Musza manszát egy egész karaván, több tízezer – egyes elbeszélések szerint 60 ezer – ember kísérte. A hiedelem szerint az összes ember brokátot és perzsa selymet viselt, a teherhordó tevék szinte mindegyike 300 font aranyat cipelt. Az uralkodó lóháton uta-

Mali lovas harcos. Forrás <http://africa.si.edu/exhibits/resources/mali/works.htm>

zott, az előtte haladó 500 rabszolga mindegyike egy-egy tömör aranybotot cipelt. Musza mansza pazar ruházata és követőinek példás viselkedése jó benyomást tett a karaván által érintett területek népeire, és az uralkodó ezáltal megmutatta birodalma gazdagságát és erejét. Al-Umarí történész Muszát követően 12 évvel érkezett Kairóba, de az emberek még mindig tisztelettel emlegették a nagy vezér nevét. Musza annyi aranyat hozott a kairói piacra és adományozott az embereknek, hogy a nemesfém évtizedekre teljesen elveszítette értékét.⁵

Érdemes megjegyezni, hogy a nyugat-afrikai uralkodók által végrehajtott zarándoklatoknak óriási jelentősége volt, hiszen egyrészt ennek köszönhetően a Mediterráneum, Európa, és a Közel-Kelet megismerte a nyugat-afrikai népek, főként a Mali Birodalom kultúráját, társadalmát, gazdagságát. Másrészt az arab térképészek ábrázolásai-
kon kezdték feltüntetni a nyugat-afrikai birodalmakat. A kereskedelemre is nagy hatást gyakoroltak az utazások, a nyugat-afrikai és mediterrán térség közötti kapcsolatok megélénkültek. Ebben kulcsfontosságú szerepe volt annak, hogy az uralkodó hazafelé vezető útján számos arab kézművest, tudóst, építész, és művészt hívott meg birodalmába.

Tudomány és kultúra fejlődése

Musza a Mali Királyság nagy városközpontjaiban az iszlám hit terjesztésével foglalkozó iskolákat alapított, az oktatás fejlesztésébe kezdett, illetve a vándorlása során látottak hazai megvalósításán fáradozott. Többek között ennek

jegyében, olyan legendás városokban építetett mecsetet, mint Timbuktu, Dzsenne,⁶ Niani⁷ és Gaó.⁸ Ibn Khaldún elbeszélései szerint például Niani „*nagy kiterjedésű város, melyet szépen művelt, öntözőrendszerrel ellátott termőföldek vesznek körül, rengeteg ember lakja, s a Marokkóból, Tripoliból és Egyiptomból érkező karavánok rendszeresen megfordulnak a zsúfolt piacain*”.⁹ Musza uralkodása alatt számtalan tudós érkezett Maliba szerte a muszlim világból, hogy a térség gazdag történelmét és korszerű társadalmát tanulmányozza. A birodalomban népszerűvé vált a tudomány és a kultúra, legfőképp a matematika, a zene, a jog és az irodalom. Bár Maliban továbbra is sokan az őshonos vallásokat követték ekkortájt, mégis az iszlám fokozatosan a királyság államvallásává vált.

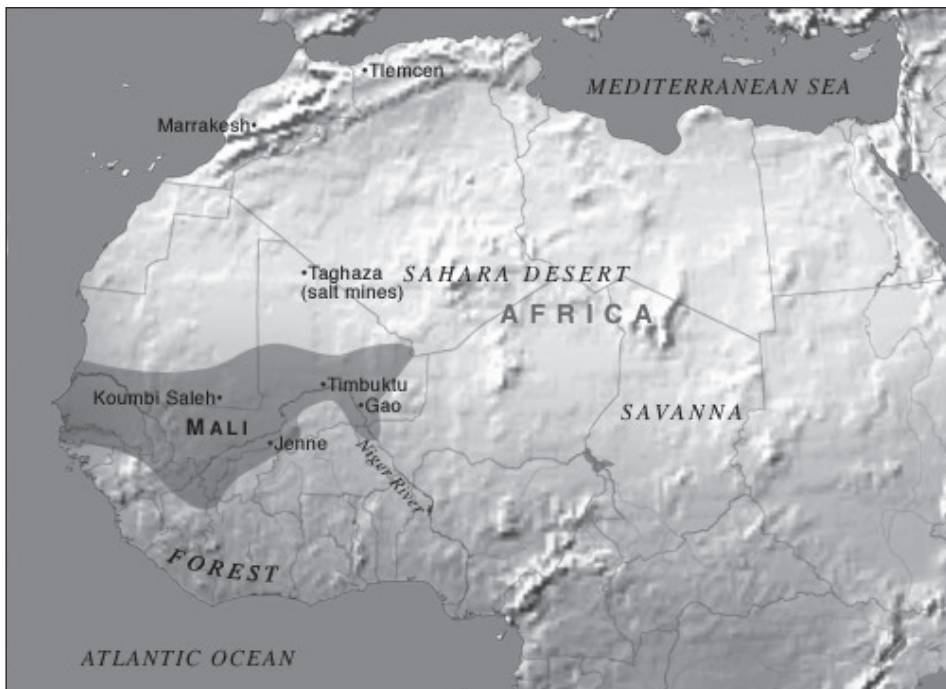
„a só északról, az arany délről, Isten és a bölcsesség kincse Timbuktuból származik”

Timbuktu vályogvárosa – Afrika egyik legrégebbi kereskedőközpontja – vált a birodalom legfontosabb településévé. A város földrajzilag kedvező helyen fekszik – a Szahara délnyugati részén, a Niger-folyótól néhány kilométernyire északra, a szavannák ölelésében található –, ennek következtében a települést több karavánút is keresztezte.¹⁰ Az arab világba tartó és onnan származó portékák cseréjének virágzó helyszíne volt, emellett egyetemeivel, mecsetjeivel és százezer lakosával az iszlám hit és tudomány előretolt afrikai fellekvára is lett egyben. A településen hozták létre a világ egyik legelső egye-

temét, a messze földön híres, az arab világ minden sarkából több ezer hallgatót vonzó iszlám Szankore Egyetemet, valamint itt épült meg az egyedi, tuskés gúla formájú, vályogfalú Szankore mecset, amelynek tervezésére Musza mansza a kor híres építészét, Abu Ishaq as Sahilt kérte fel. Néhány évtizeddel később, az itt kialakult tudományos, kulturális és szellemi központból kiindulva hódította meg a muzulmán vallás az afrikai országok nagy részét. Vélhetőleg ennek okán terjedt el az iszlám közmondás, mely szerint „*a só északról, az arany délről, Isten és a bölcsesség kincse Timbuktuból származik*”.¹¹

A birodalom szétesése

A dicső császárt fia, I. Maghan (1337–1341) követte a trónon, aki pazarló gazdasági tevékenységével és rossz kormányzásával sem tudta megropantani az elődei által gondosan felépített hatalmas birodalmat, még ha a gyengülés jelei már meg-megmutatkoztak is uralkodása idején, amikor a mai Burkina Faso területéről származó mosszi törzs harcosai betörték Timbuktuba. Maghan testvére, Szulejmán mansza határozott fellépésével és szigorú intézkedéseivel megóvta a királyság hírnevét. Ennek azonban ára volt, ugyanis pénzügypolitikája miatt a „fösvény” gúnynevet ragasztották rá kortársai, mégis erős és jó uralkodónak bizonyult, annak ellenére, hogy számos kihívással kellett szembenéznie. Többek között állandósultak a környező népek rajtaütései (berber törzsek), valamint a saját felesége és hadurai egy csoportja összeesküvést szőtt ellene, melyet a hozzá hú emberek segítségével sikeresen lelep-

A Mali Birodalom területe a 14. század közepén.

Forrás: http://www.metmuseum.org/toah/hd/mali/hd_mali.htm

lezett. Földesúri tanácsot szervezett Kangabában, ahol a birodalmi kérdésekről a tartományok kormányzóival értekezett. Továbbá harmadik (és egyben utolsó) mali császárként teljesítette a mekkai zarándoklatot, ezáltal megerősítette a Marokkóval és Egyiptommal fennálló baráti viszonyt. Uralkodása alatt csupán egyetlen jelentős kudarcra kellett szembénéznie. A mai Szenegál területén élő volof népcsoport tartománya kiszakadt az országból, és önálló államot alakított Volof Birodalom néven. A neves észak-afrikai kalandor és földrajztudós, Ibn Battúta 1352-ben látogatta meg az országot, és feljegyzéseiben virágzó birodalomként említette, ahol az emberek csodálatra méltó tulajdonságokkal rendelkeznek,

például rendkívül magas az igazságérzetük. Továbbá biztonságos állam képét vázolta, ahol sem az átutazónak, sem az ország lakosainak nem kell tartania rablástól és erőszakos cselekedetektől.

Szulejmán mansza 1360-ban bekövetkezett halálát követően folyamatos trónharcok váltották egymást,¹² melyek a külső támadások mellett nagyban hozzájárultak a birodalom fokozatos, több évszázadon átívelő hanyatlásához. Ez idő alatt a tartományok kormányzói számos esetben kiszorították az uralkodásra egyre alkalmatlannabb manszákat a hatalomból, ezáltal jelentősen megnövekedett a korrupció, valamint az aranykészletek is rohamos fogyásnak indultak, ennek okán a meggyengült birodalomtól folyamatosan

elszakadtak a korábbi vazallus államok. Mali szétforgácsolódása a 18. század elejéig eltartott, azonban tényleges politikai befolyását már a 15. század utolsó harmadára elvesztette, amikor az északi területeket a tuaregek, míg a déli vidékeket a mosszik hódították meg, valamint a keleten felemelkedett Szongai Birodalom elfoglalta az ország kereskedelmi, politikai és kulturális értelemben egyaránt fontos városait, például Timbuktu és Dzsenét.

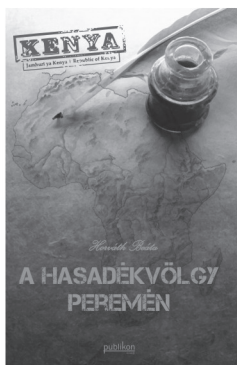
Jegyzetek

- 1 A Szongai Birodalom a 15. század elejétől a 16. század végéig állt fenn.
- 2 Ld. Biernaczky Szilárd (2009): Szungyata avagy a Mali Birodalom alapításának története. Egy nyugat-afrikai hőseposz térben és időben. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs, Publikon Kiadó, Pécs.
- 3 Sok esetben a két pozíció szorosan összefüggött.
- 4 1324-ben indult útnak.
- 5 Egyes történészek szerint Mali annyi aranykincsel rendelkezett, hogy a só közel négyszer annyit ért, mint a nemesfém.
- 6 A városban található a világ legnagyobb agyagmecsete.
- 7 A Mali Királyság fővárosa.
- 8 A későbbi Szongai Birodalom fővárosa

- 9 Dawda Faal – Suha György (2008): *Gambia – Afrikai történelem egy folyó völgyében*. Pécs, Publikon Kiadó, 36. o.
- 10 Megjegyzendő, hogy a mai Szaharán át tetten érhető migráció e régi kereskedő-útvonalak mentén zajlik, tehát az akkoriban kiépített összeköttetések mai világunkban ismét értékessé válnak.
- 11 <http://www.essential-architecture.com/AFRICA/MALI/MAL-001.htm>
- 12 Előfordult, hogy a hatalom több családtag kezében összpontosult.

Felhasznált irodalom

- Biernaczky Szilárd (2009): Szungyata, avagy a Mali Birodalom alapításának története. Egy nyugat-afrikai hőseposz térben és időben. In: Csizmadia Sándor – Tarrósy István (szerk.): *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs, Publikon Kiadó, 237-262. o.
- Dawda Faal – Suha György (2008): *Gambia – Afrikai történelem egy folyó völgyében*. Pécs, Publikon Kiadó
- Keserű Dávid (2009): A hádzs és Nyugat-Afrika. *Afrika Tanulmányok*. III. évfolyam, 1. szám, 46-49. o.
<http://africa.si.edu/exhibits/resources/mali/index.htm>
http://www.metmuseum.org/toah/hd/mali/hd_mali.htm
<http://www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica/4chapter3.shtml>
<http://www.africkingdoms.com/>

Horváth Beáta: A hasadékvölgy peremén

A könyv egy magyar lány Kenyában töltött első hat évének a kalandjain és tapasztalatain keresztül mutatja be Kelet-Afrika mindennapi életét, a városi gondokat, a falusi életet, a különböző kultúrák és vallások legjellegzetesebb vonásait, az afrikai emberek gondolkodását, életvitelét, idegenekről alkotott véleményét, amint azokat mostohaapjának, néhai Dr. Füssi-Nagy Géza Afrika-tudósnak megírta.

A regény mintegy 3500 oldal kézzel írt levelet dolgoz fel. Nem mentes a személyes hangvételtől, az érzelmektől és az öniróniától. Bemutatja, miként változhatott meg és alakulhatott át egy fehér lány véleménye az ismeretlen afrikaiakról, és hogyan válhatott a szerzőnek természetessé mások feltétel nélküli elfogadása.

A regény az afrikai valóságot mutatja be, méghozzá kíméletlenül. Olykor szívszorogató, megdöbbentő és elgondolkoztató, de rendkívül szórakoztató, érdekes olvasmány.

A kötet megrendelhető a kiadótól: www.publikon.hu

ETIÓPIÁRÓL RÖVIDEN – AZ AKSZÚM BIRODALOM

Tadesse Eyassu
szociológus PhD
Budapesti Corvinus Egyetem
tadesse.eyassu@uni-corvinus.hu

Etiópia az emberi faj evolúciós állomásainak jelentős színhelye és az egyik legrégebbi írásos történeti forrásokkal rendelkező ország a világon. A paleolitikum, tehát a pattintott kőkorszak idejéből számos lelet ismert a térségből, melyek bizonyossága szerint az ember Kelet-Afrikában született meg, közel hatmillió évvel ezelőtt. Legidősebb ismert ősrünk egy 110 cm magas férfi, aki valószínűleg 21 éves koráig élt, a hárommillió évvel ezelőtti Etiópiában, az Awash-völgyben. A régészek Lucy-nek, míg az etiópok Dinkenesh-nek nevezték el.

A terület a későbbiekben is fontos térségnek számított. Az időszámításunk előtti első évezred elején, a mai Jemen területéről dél-arab népcsoportok kelték át a Vörös-tengeren Afrikába, majd uralmuk és ellenőrzésük alá vonták a tengerpartot, illetve annak környékét. A hódító szemita népcsoportok, amelyek különböző dél-arab nyelvjárások

kat beszéltek, aránylag kis létszámúak lévén könnyen beolvadtak a helyi társadalomba és keveredtek a leigázott hamita őslakosokkal, akik idő közben átvették az újonnan „érkezők” nyelvét és kultúráját. Az arab benyomulásról nem egyszeri eseményként beszélhetünk, hanem sokkal inkább egy hosszú folyamat részeként, amelynek során a tenger két partja intenzív kapcsolatot ápolt egymással, ami egészen az iszlám vallás Kr. u. 7. századi előretöréséig, illetve elterjedéséig maradt fenn.

Az Akszúmi Királyság rövid története, fénykora

Etiópia korai története az Akszúm Birodalomával fonódik egybe. Az etióp szó görög eredetű (jelentése: „napsütötte arcú”), amelyet az ókori időkben az afrikai kontinens Dél-Egyiptomig húzódó területének általános megnevezésére használtak. Az akszúmi városállam kialakulása, majd az akkori „nem-

Ezana király sztéléjének csúcsa. A szerző fotója

zetközi szinten” történő megjelenése az időszámításunk kezdete utáni első évszázadok idejére esik.

Az Akszúm Birodalom 4. századi felvirágzása pedig egybeköthető a kereszténység felvételével, amelyre a helyi régészeti leletek alapján az Ezana néven ismert király uralkodásának ideje alatt került sor. A fennmaradt emlékek szerint az uralkodó nevelője és tanítója egy hajótörést szenvedett szíriai keresztény, Frumentius volt. Valószínűleg az ő hatására keresztelkedett meg udvartartásával együtt a 4. század első felében. E cselekedetével Ezana elérte, hogy országa lett az első nagyobb államalakulat, mely hivatalosan is áttért a keresztény hitre.

A birodalom folyamatos fejlődésével és terjeszkedésével párhuzamosan, az 1-5. évszázad alatt fokozatosan előtérbe kerültek a művészetek, melyek ekkortájt éltek fénykorukat Akszúmban. Mára az egykor pompás királyi paloták romjai, valamint a helyenként 33 méteres magasságot is elérő obeliszkok, királysírok és templomok jelzik, hogy az ókorban Akszúm miért tartozott – Babilon, Bizánc és Róma mellett – a virágzó birodalmak közé. Akszúm a 4. évszázadra hatalmas

országgá nőtte ki magát, területe kiterjedt a mai Észak-Etiópiára, Eritreára, Szudán tengerparti térségeire és Dél-Egyiptomra, valamint Jemen és Szaúd-Arábia egyes részeire. Ennek következtében az Akszúmi Királyság az akkori birodalmak bármelyikével vetekedhetett. Akszúm városától keletre feküdt, az ókori világ minden kereskedőnépe által ismert Adulis kikötője, mely az ország egyik legfontosabb tengerparti településévé vált. A város dokkjában – ahol egyiptomi, arab, indiai, sőt római hajók egyaránt megfordultak – élénk árucser zajlott, minden kufár az Akszúm Birodalom értékes portékáit kereste: rezes, ezüstöt, elefántcsontot és aranyat. Továbbá a kereskedelem fontos szerepet játszott az uralkodó által veretett saját, jó minőségű bronz-, ezüst-, aranypénz (az érmék jelentős bevételt hoztak a királynak), mely azt sugallta, hogy a birodalom egyenrangúnak tartja magát vetélytársaival. A kikötőkhöz egy jól kiépített szárazföldi kereskedelmi hálózat tartozott, mely a kontinens belsejéből a már említett árucikkek mellett tömjént, rabszolgát és egzotikus állatokat juttatott el a tengerpartra, onnan pedig a Római Birodalom különböző területeire, valamint Indiába. A 2-3. században Akszúm fokozatosan visszaszorította fő vetélytársát, a hasonló árukkal a Nílus-völgyén át kereskedő Kusita Királyságot. A tengerre eljutó kusita portékákat is Adulisból exportálták, majd az akszúmiak egy Egyiptomba tartó új karavánutat építettek ki, mely elkerülte a Nílus-völgyét.

A kereszténység felvétele

Időszámításunk kezdete után 330-ban egy türoszi kereskedő, Meropiosz a

vele utazó két keresztény szír ifjúval, Frumentiuszal és Aidesziossal hajótörést szenvedett a birodalom partvidékén. A két fiatal az akszúmi királyi udvarba került, ahol a hagyomány szerint „jóságával és okosságával nagy hatást keltett”, méghozzá olyannyira, hogy Frumentius nemsokára a királyfiak nevelője lett, vélhetőleg az ő ténykedésének és tanításának hatására tért meg a trónörökös és családja. Ezana hatalomra kerülése után hivatalosan is államvallás lett a kereszténység, mely hitet az őt követő etióp uralkodók sorra megtartottak. A szír testvérpár etióp néphez fűződő barátsága révén az uralkodó engedélyt adott nekik a távozásra, azonban csak Aidesziosz tért vissza hazájukba, Türoszba. Frumentius Alexandriába igyekezett, ahol beszámolt Atanáz pátriárkának az új miszsiós területről. Ennek következtében az egyházi vezető Etiópia püspökévé nevezte ki Frumentiuszt és visszaküldte az országba, hogy továbbra is terjessze a kereszténységet az Akszúm Birodalomban. Később Frumentius az etióp hagyományokban Abba-Selama

és Keszáte-Birhan, azaz „a fény felfedezője” néven vált ismertté.

„Akszúm városától keletre feküdt, az ókori világ minden kereskedőnépe által ismert Adulis kikötője, mely az ország egyik legfontosabb tengerparti településévé vált”

Az Akszúmi Királyság fénykorának idejére már kialakult az a sajátos, kevert népcsoport, amelyhez az amharák, a tigrék, illetve az oromok jó része is tartozik. Eredetükre vonatkozóan különböző elméleteket állítanak fel a kutatók. Az őslakosok valószínűleg hamita (kushitának is nevezett) népek voltak, akik az évezredek folyamán Afrika más fő népcsoportjaival (nilotida és bantu népekkel) kerültek érintkezésbe, miközben maguk is délre vándoroltak. A legnagyobb hatást azonban az Arab-félszigetről beáramló sémita népek gyakorolták az Etiópia területén élő emberekre, olyannyira, hogy egyes tudósok egyenesen közel-keleti eredetűnek mond-

Arany és ezüst királyi koronák a kincstárban

A szerző fotója

ják a barna bőrű, finom vonású, keskeny orrú, keskeny szájú etiópokat, akik valóban élesen különböznek más afrikai népektől.

Mindemellett a dél-arab vidék felől bevándorolt népcsoport magával hozta a sémita kultúrát, és a kereszténység felvételével megindult az irodalmi tevékenységben is nyomon követhető kulturális virágzás. A dél-arabban rokon sémi nyelvcsaládhoz tartozó gé'ez nyelvnek a valláshoz kapcsolódó irodalmi emlékei vannak: Biblia-fordítások, szentbe-

szédek, szentíráások és más imakönyvek fordítása, valamint különféle Jézus-ábrázolások. A sémita jellegű írásmód ma is ismert és használatos, de kizárólag az egyházi szertartások során.

A birodalom alkonya

A királyság az 5. századtól kezdve folyamatos hanyatlásnak indult, bár a 4. században még egyszer, rövid időre felvirágzott, melynek következtében az etióp uralkodó Bizánc szövetségeseként uralma alá hajtotta Dél-Arábiát

(525–572) és támogatta a bizánci uralkodót saját küzdelmeiben, viszont tartósan nem sikerült megerősödni. Akszúm a 6-7. század fordulójára végérvényesen meggyengült, igaz teljesen szét nem esett, viszont kisebb-nagyobb, egymással és a külső hódítókkal egyaránt harcban álló, önálló egységekre lazult. Ennek okán hol az egyik, hol pedig egy másik csoport ragadta magához a hatalmat, hogy a Néguse-Negest, azaz a királyok királyát megválassza és a kiskirályok fölé emelje, aki ennek köszönhetően hosszabb-rövidebb ideig a birodalom névleges uralkodójává vált. A királyság vesztének egyik fő okozója az iszlám vallás 7. századi erőteljes elterjedése volt. Ugyan az akszúmi uralkodó befogadta Mohamed próféta

Fasilidas etióp császár palotája Gondarban. Forrás: istock

első követőit, így az iszlám hódítás eleinte elkerülte az országot, de 640 körül már agresszív lépéseket tettek a muzulmánok, ugyanis Omár ibn al-Khattáb hajóhada megtámadta Adulis kikötőjét, de ekkor még vereséget szenvedett és visszavonult. Mindezek ellenére az arabok fokozatosan felülkerekedtek a Vörös-tenger partján, s gyakorlatilag a tenger mindkét oldalát uralmuk alá hajtották. Ezzel a lépéssel, valamint Észak-Afrika meghódításával teljesen elvágták Etiópiát a külvilágtól és addigi kereskedelmi partnereitől, az ország szárazföldön is elszigetelődött. Innentől kezdve az Akszúm Birodalom csak nyugati, illetve déli irányba tudott ter-

jeszkedni, melynek eredményeként a következő évszázadok alatt a politikai hatalom központja mind délebbre helyeződött át.

A muszlimok az etióp lakosság egy részét megpróbálták eltéríteni a keresztény hitről, viszont vallási célkitűzésük másodlagosnak bizonyult a terület-szerző törekvésükhöz képest, ugyanis sok helyütt békés keveredésre, illetve egymás mellett élésre került sor. Egyedül az északi és észak-nyugati hegyek vad vidékei torpantatták meg tartósan a muzulmánokat. Ott a „környező térítők tengerében” érintetlenül fennmaradt az etióp kereszténység.

A frigy láda története

Etiópiában a hagyomány szerint a mindenkori uralkodó az ószövetségi Salamon király leszármazottja, az etióp papság pedig a jeruzsálemi szentély papjainak elsőszülöttjeitől származik. A tradíciók általánosan elfogadott változata, hogy a frigy ládát Akszúmiban őrzik. A történetnek különböző többé-kevésbé eltérő változatait ismerjük. A legerjedtebb változat a „Kibre-Negeszt” (Királyok Dicsősége) című műben olvasható. Ez alapján Mákéda Etiópia pogány, gyönyörűséges szűz királynője egyik kalmárjától annyi szépet és jót hallott Salamonról (mindenekelőtt határtalan bölcsességéről), hogy hatalmas kísérettel maga is útra kel Jeruzsálem felé, hogy meglátogassa a bölcs uralkodót. Az elbeszélés szerint szerencsésen megérkezik a városba és hat hónapot tölt Salamonnál. Sokat beszélgetnek, mindenekelőtt teológiai kérdéseket vitatnak meg, ugyanis a királynő egyre inkább érdeklődik Salamon vallása iránt. Végül a királynő elhatározza, hogy hazaindul. Az uralkodónak nagyon megtetszik a szép és rendkívül okos királynő, Salamon pedig eltökéli, hogy utódot szeretne tőle, így cselhez folyamodik. Nagy búcsúvacsorát rendez a hölgy tiszteletére, ahol a király külön parancsára finomabbnál finomabb fűszeres ételeket és borokat szolgálnak fel, vizet azonban nem.

Az éjszakát a királynő Salamon lakosztályának egy elkülönített részében tölti, de azzal a feltétellel, hogy Salamon esküvel kötelezi magát, nem nyúl a királynőhöz. Salamon elfogadja, cserébe viszont azt kéri, hogy ő is esküvel fogadja meg, semmit sem fog eltulajdonítani a palotából. A királynő csodálkozva és nevetve Salamon együgyűségén, könnyedén belemegy a feltételbe. Még mielőtt nyugovóra térnének, a király parancsba adja szolgálóinak, hogy egy nagy vízzel teli edényt helyezzenek el a királynő háló részében.

Az éj közepén Mákéda szörnyű szomjúságtól gyötörve fölébred, s némi habozás után – gondolván, hogy Salamon mélyen alszik – odalopakodik a tálhoz, és iszik a vízből. Az uralkodó azonban nem alszik, hanem épp erre vár, s mivel a királynő megszegte esküjét, őt sem köti már az övé: az éjszaka hátralevő részét a királynővel tölti. A királynő másnap hazaindul Etiópiába. Kilenc hónap és öt nap múltán fiúgyermeknek ad életet, akit Meneliknek nevez el. A fiú ifjúvá serdül, s nagy kísérettel elindul, hogy meglátogassa apját. Feltűnően hasonlít

Salamonra, olyannyira, hogy mikor Gázán áthalad, többen azt hiszik, maga Salamon érkezett a városba. Jeruzsálembé érkezvén a király nagy örömmel fogadja, boldog, hogy lesz utódja Izraelben.

Meneliket azonban egy idő után honvágy kezdi gyötörni, és közli apjával hazatérési szándékát. Apja megpróbálja tartóztatni, de hiába, ezért elrendeli, hogy a szentély papjai és az ország előkelői mind adják elsőszülöttüket Menelik mellé kíséretként.

Az ifjak kedvetlenül készülnek a messizi ismeretlenbe vezető útra, ahol még frigyládá sincs. Összesúgnak, s Menelik tudta nélkül csellel ellopják a frigyládát, és a többi csomaggal együtt magukkal viszik. Elindul a menet, rendkívül gyorsan haladnak, ugyanis Szent Mihály megy az élen, szárnyával ő védi az embereket a nap hőségétől, és emeli fel az egész menetet kocsistól, emberekkel együtt egy arasznyira a földtől a levegőbe, hogy sebesen haladhasanak. Salamonnak eközben eszébe jut az az álom, amelyet akkor látott, amikor a királynővel hált: a tündöklő napkorong leereszkedett Izrael fölé, majd rövidesen fölemelkedve tovább haladt Etiópia fölé, ott megállt és végleg megnyugodott. Salamon az álmot már akkor sem értette, és el is felejtkezett róla, most azonban újra eszébe jut és elmegy Cádókhoz, a paphoz, hogy megtudakolja, vajon mit is jelenthet az álom. A szentatya rettenetesen megrémülve ettől a frigyládát keresi, annak azonban se híre, se hamva. Salamon felbőszülve az ereklye eltűnésének hallatán fia üldözésére indul. El is jut Egyiptomba, de ott megtudja, hogy fia és kísérete már kilenc nappal korábban áthaladt az országon, ezért visszafordul. Csüggedten tér vissza Jeruzsálembé. A frigyládát Etiópiába érkezvén Menelikék Akszúmban helyezik el, és az ottani székesegyházban őrzik mind a mai napig, az uralkodók pedig Salamontól származtatták magukat.

Felhasznált irodalom

- Bahru Zewde (1991). *A History of Modern Ethiopia, 1855–1974*. Athens, OH: Ohio University Press.
- Haile Selassie I. (1999). *My Life and Ethiopia's Progress: The Autobiography of Emperor Haile Selassie I*. Translated by Edward Ullendorff. Chicago: Frontline.
- Henze, Paul B. (2004). *Layers of Time: A History of Ethiopia*. Shama Books.
- Marcus, Harold G. (1975). *The Life and Times of Menelik II: Ethiopia, 1844–1913*. Oxford, U.K.: Clarendon. Reprint, Trenton, NJ: Red Sea, 1995.
- Butzer, Karl W. 1981. „Rise and Fall of Axum, Ethiopia: A Geo-Archaeological Interpretation.” *American Antiquity*. 46:3:471-495.
- Kobishchanov, Yuri M., Joseph W. Michels (eds.). 1979. *Axum*. University Park, PA: Penn State University Press.
- Mukhtār, Muḥammad Jamāl al-Dīn. 1981. *Ancient Civilizations of Africa*. London: Heinemann Educational Books.
- Williams, Stephen. 2007. „Ethiopia Africa's Holy Land.” *New African*. 45:8:94-97.

publikon
KIADÓ

*Hatalmas karácsonyi akciók
a Publikon Kiadónál*

Karácsonyig minden
megrendelt könyvhöz
ajándék
Afrika Tanulmányok
folyóirat jár!

www.publikon.hu

**Az akciók részleteiről
honlapunkon olvashat!**

Keresse könyveinket
az Alexandra Könyvárúházkban
és a független könyvesboltokban!

HARCOSOK KLUBJA:

MIRAMBO ÉS NYUNGU YA MAWE BIRODALMA KELET-AFRIKÁBAN

T. Horváth Attila

könyvtáros, történész PhD

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

afurika@freemail.hu

Ha Afrika 19. századi térképére pillantunk, számos birodalmi jellegű politikai formációt találunk, amelyek sok esetben komoly feladat elé állították a század második felének történetét meghatározó európai gyarmatosítókat. E birodalmakat koruk alapján két csoportba oszthatjuk: az elsőbe tartoznak a régóta fennálló államalakulatok, mint például Dahomey és Benin nyugaton, vagy a tóközi államalakulatok Kelet-Afrikában, mint például Bunyoro, Buganda, Ruanda vagy Burundi. Egyes birodalmak a 18-19. század fordulóján alakultak ki, mint pl. a mfecane-háborúk során megszülető dél-afrikai királyságok, vagy akkoriban érték el legnagyobb földrajzi kiterjedésüket: ilyen pl. Etiópia vagy a Bamum Királyság Kamerunban.

A birodalmak másik típusába azon államok tartoznak, amelyek a 19. szá-

zad második felében vagy utolsó harmadában láttak napvilágot. Ezek jellemzője, hogy olyan személyek alapították őket, akik egyrészt feltalálták magukat az új típusú, egyre inkább a világereszkedelemhez kapcsolódó gazdasági miliőben, másrészt az új haditechnikát (lőfegyvereket) rámenősen alkalmazták céljaik elérése érdekében. Általában nem voltak valódi rokoni kapcsolataik a hagyományos elittel (ilyen volt Rabah Szudánban, Msiri és Tippu Tip a Kongó-medencében, vagy Samori Nyugat-Afrikában) vagy marginális ágból származtak, mint például a címben említett Mirambo és Nyungu ya Mawe. (M'Bokolo II.: 257-260)

Az utóbbi két személy által alapított birodalom a kelet-afrikai Tabora környékén élő nyamvezi és a velük rokon kimbu nép kisebb királyságaiból, harcok során jött létre. A nyamvezik évszá-

zados kereskedelmi hálózata az 1800-as évek elejére érte el a szuahéli partvidéket. Ekkor már nemcsak sóval, bőrókkal, hanem elefántcsonttal is kereskedtek. Ez az áru vonzotta a partvidéki arab-szuahéli kereskedőket, akik a gazdag indiaiak által biztosított forgótökre támaszkodva, szintén elefántcsont (és rabszolga) kereskedelemben kezdtek. A régi kereskedelmi utak használatával, valamint újak nyitásával a karavánkereskedelem fellendült Kelet- és Közép-Afrikában, Zanzibár pedig bekapcsolta a világkereskedelemben ezen értékes árukat.

A két kereskedelmi hálózat közötti kapcsolat ellentmondásos volt: a nyamvezi és a szuahéli kereskedők egyfelől konkurenciát, másfelől potenciális üzletfelet láttak egymásban. A nyamvezik híresen jó teherhordók voltak, sokan hatalmas területeket jártak be, számosan közülük a szuahélik szolgálatában álltak. Az 1890-es években becslések szerint 80-100.000 férfi teherhordó szállított Tabora és a partvidék között, amely Unyamvezi – azaz Nyamveziföld – férfilakosságának körülbelül az egyharmada lehetett. (Sheriff 1987: 182) Az elefántcsont, mint a gazdagság és a hatalom új forrása egy sajátos „agrárkereskedői burzsoázia” kialakulását eredményezte. Egyre többen kapcsolódtak be ugyanis az elefántcsont-kereskedelemben, amelyet szezonálisan végeztek, nem hagyva fel teljesen a gazdálkodással. A nyamveziknél és kimbuknál nem volt uralkodói monopóliuma az agyarak kereskedelmének, mint ahogyan például Bugandában. A főnökök ugyan a megölt elefánt egyik agyarára igényt tartottak, de a másikkal „magánzók” is kereskedhettek. Ez a rugalmasság egyre több

karaván indítását ösztönözte a partvidék felé. (Sheriff 1987: 178)

„Mindketten olyan politikai személyiségek voltak, akikben megvolt a kellő stratégiai érzék ahhoz, hogy ebben a forradalmi változásokat hozó, nagyléptékű társadalmi átrétegződéssel járó időszakban hatalmas területen egyesítsék népeik szétaprózott főnökségeit.”

Unyamvezi sok kicsi, önálló főnökségei közül az egyik, Unyanyembe központi jelentőségre tett szert, mivel egyik kis településén, Kazeyben az 1850-es évektől egyre több partvidéki kereskedő telepedett le. Az itt élő arab-szuahéli kereskedők számát Burton huszonötre becsülte útja során, de ez a szám Livingstone 1870-ben történt itt tartózkodásakor már nyolcvan személyre bővült a több mint tízezer helyi lakos mellett. Kazey – a későbbi Tabora – elsősorban előnyös földrajzi helyzetének köszönhette fellendülését. A nyamvezi karavánok pihentek itt először, majd megjelentek a partvidéki arab-szuahéli kereskedők, akiktől az egyik főnök, Msene politikai pozícióinak megerősödését várta. A jó kapcsolatok kialakítása érdekében nem szedett tőlük vámot, és feleségül adta hozzájuk lányait. A kereskedők – köztük Juma bin Rajab, Tippu Tip nagyapja – berendezkedtek a településen és a partvidéken megszokott kényelem itteni biztosítására törekedtek. Az üzletmenet elősegítésére elefántcsont- és terményraktárakat építettek, ültetvényeket

alapítottak. A Kazeyt felkereső európai utazók közül többen is beszámoltak a „pezsgő” életről, amely meglepte a hosszú utat megjárt vándorokat.

Kazey szerepe párhuzamosan nőtt Nyamvezi elefántcsont-forrásainak elapadásával. A partvidéki és nyamvezi karavánok kénytelenek voltak egyre távolabbi célokat felkeresni, ezért a pihe-nöhely beiktatása nélkülözhetetlenné vált. A helyi lakók közül sokan élelmi-szert kezdtek el termelni a karavánok részére, és a kereskedelemmel összefüggő mesterségek – például a fegyverkovácsolás – is fellendült. (Burton 1860: 229–230)

Ebbe a környezetbe született Mirambo és Nyungu ya Mawe. Mindketten olyan politikai személyiségek voltak, akikben megvolt a kellő stratégiai érzék ahhoz, hogy ebben a forradalmi változásokat hozó, nagyléptékű társadalmi átrétegződéssel járó időszakban hatalmas területen egyesítsék népeik szétaprózódott főnökségeit.

Életük több mozzanatban is hasonlított: mindketten 1840 körül születtek és 1884-ben haltak meg, hasonló állam-szervezetet hoztak létre, hatalmukat a lőfegyverekre és a profi hadseregre alapozták és egyaránt igyekeztek hasznot húzni a karavánkereskedelem nyújtotta lehetőségekből. A lényeges különbség közöttük talán az, hogy Mirambo birodalma halála után nagyon rövid idő alatt felbomlott, szemben Nyunguéval, akié még közel egy évtizedig fennállt, valamint hogy Mirambóról viszonylag sok forrással rendelkezünk, mivel az európaiakkal is kereste a kapcsolatot, míg Nyungu ellenséges maradt mind a partvidékiekkel, mind az európaiakkal.

Mirambo. Forrás: <http://www.blackpast.org/?q=gah/mirambo-ca-1840-1884>

Mirambo neve „holttesteket” jelent.¹ 1860 körül, apja halála után indult pályafutása, aki egy Uyowa nevű kis főnökség vezetője volt. Mirambo korán felismerte, hogy lőfegyverek nélkül sem mire sem megy, ezért igyekezett részben az araboktól, részben a fehérektől beszerezni ezeket. Üzletelését elősegítette a partvidékiek és a helyi hatalom között kirobbant háború, ugyanis a Kazey környéki területek nyamvezi főnöke, Mnywa Sere, aki rokoni kapcsolatokat is ápolt az őt támogató szuahéli kereskedőkkel, utóbbiak „fejére

nőtt” és ezért igyekeztek megszabadulni tőle. Mnywa Sere korábban száműzött vetélytársát, Mkasiwát az ekkor még teljesen jelentéktelen Mirambo fogadta be udvarába. Mkasiwa, arab támogatóval, hosszú háborúskodás eredményeképpen végül Kazey vezetője lett. (Shorter 1968: 238–239)

Urambo – azaz Mirambo kezdeti kis királysága – azonban szintén pozíciót kívánt kiharcolni magának. Meg akarta adóztatni a partvidéki karavánokat, ennek eredményeként az arab-szuahélik által támogatott Unyanyembe főnökség – amely a Kazey környéki területeket foglalta magában – a vele szövetségben lévő többi nyamvezi főnökséggel együtt 1871-ben háborút indított Mirambo ellen. A küzdelem kezdetben Mirambónak kedvezett, ezért a partvidékiek segítséget kértek a zanzibári szultántól, aki azonban csak két év múlva tudott fegyvereseket és muníciót küldeni. Buganda királya, Mutesa szintén Unyanyembét támogatta, mert félt attól, hogy Mirambo a nagy tavak felé irányuló kereskedelmi utakat is elzárja. A váltakozó sikerrel zajló háborút végül 1876-ban zárták le.

Nyungu ya Mawe neve „köedényt” jelent, amely a törhetetlenségre, ezáltal legyőzhetetlenségére utal. Mnywa Sere unokaöccse volt, aki a partvidékiek által történő elűzése után délre, Ukimbuba menekült, majd 1865-ben bekövetkezett meggyilkolásáig kisebb gerillaakciókat folytatott trónja visszaszerzéséért. Nyunguval kapcsolatos első írott forrásunk is ekkorra datálható. Az angol utazó, Speke 1861-ben járt a térségben, és magára vállalta a közvetítő szerepet az arabok és Mnywa Sere között.

A száműzött főnök követe egy igen harcias, félszemű fiatalember volt, aki hajthatatlannak bizonyult a tárgyalások során. Mivel több forrásból tudjuk, hogy Nyungu ya Mawe kis termetű, fel-tűnően sötét bőrű és félszemű volt, valószínű, hogy a követ ő lehetett. (Shorter 1971: 16–17)

A következő évekről keveset tudunk, de az bizonyos, hogy az Ukimbuban lévő kisebb főnökségeket igyekezett leigázni, vagy szerződéseket kötni velük. 1876-ban örökösödési okokból Mirambóval együtt támadták meg Taborát, de nem jártak sikerrel. (Mirambóval egyébként kisebb sűrűlódásokat leszámítva semleges, vagy inkább szövetségi kapcsolatban állt.)

A következő években Nyungu több háborút folytatott a helyi főnökök ellen. Birodalmát a legtöbb karaván igyekezett elkerülni, bár közvetve hozzá is eljutottak a partvidék portékái.

A birodalmak irányítása

Mirambo és Nyungu ya Mawe egyaránt felismerte, hogy Unyamvezi és a tőle délre fekvő Ukimbu „ntemi-övezetének” szétaprózódott főnökségeit könnyedén kijátsszák egymás ellen a partvidéki kereskedők, és csak e főnökségek egységbe kovácsolásával lehet hatékonyan fellépni ellenük. (Shorter 1972: 97–99) (*Ntemi* vagy *mtemi* volt a neve a térség több népcsoportjában egy adott terület főnökének.) A belga utazó Jerôme Becker találkozott Mirambóval, akiről nagyon jó véleménnyel volt, mivel az kapcsolatokat akart kiépíteni az európaiakkal. Mirambóval történő beszélgetéséből kiderülnek a szétaprózódottságból fakadó problémák:

Kelet-Afrika a 19. században. Forrás: Rockel (2000) nyomán.

„Az alapján, amit a fehérektől megtudtam, a népek Önöknél egymás mellett, békében élnek és kölcsönösen segítik egymást. Itt túl sok a főnök. Nem kellene belőlük, csak két-három és akkor meg lehetne próbálni azt, amit Ön mondott. De most ez lehetetlen. Ha az arabok azt szeretnék, hogy megállapodjanak velem, Mutesával és Isikével, az ország nyugodt lenne, és nem kellene állandóan egymással harcolnunk.² A karavánok anélkül haladhatnának, hogy meg kelljen állni a legkisebb falunál is, vagy legalább is tudnák, hogy mekkora hongót kell fizetniük általános összegként.³ De az arabok irigyek és gőgösek, ezt gyakran megtapasztaltam. Vad mshenzinek tartanak, ellenem és főnökeim ellen lázítanak.⁴ Gyűlölöm őket, de értelmetlen lenne folyamatosan harcolni egy jól meghatározott közös akarat ellen. Ők pedig tudják, hogy mit kell tenni Afrikában. Nem messze innen haladt el Tippu Tip ami-

kor visszatért Ujjibe.⁵ Ő bölcs, bátor ember, akit nagyra becsülök. Született arab, de afrikaivá tudott válni; olyan terület birtokosa, ahol akaratát önállóan érvényesítheti, tudja, hogy tisztelnie kell a vele hatalomban egyenrangúakat, de meg kell törni azokat a főnököket, akik csak a zűrzavart és a bizalmatlanságot okozzák. Ha Taborában lakna és leváltaná az öreg Abdallah bin Nasibot, Unyanyembe és Unyamwezi békében élhetne, mivel Isike nem az ellenségem, csak felbujtották ellenem... Igen, két-három szultán elég lenne.” (Becker 1887: 167–168)

Mint a fenti idézet is mutatja, Mirambo nemcsak „Afrika Bonapartéja” volt, ahogyan Stanley nevezte, ugyanis hosszú távú stratégiája volt a békés időszakokra is. Kereste a kapcsolatot a térségben tapogatózó európai hatalmak képviselőivel. Több misszióknak is megengedte, hogy letelepedjenek az általa uralt területen. A vele kap-

csolatban álló fehérek, akik közül sokan pragmatikus gondolkodású kereskedők voltak, az arab-szuahéli kufárokkal történő, sokszor kényszerű politika alternatíváját látták Mirambóban.

Nyungu ya Mawe birodalma ezzel szemben sokkal zártabb volt, kevesebb idegen nyerhetett bebocsátást. A meghódított területeket igyekeztek messze elkerülni az idegen kereskedők.

Mindkét birodalmi formáció legfőbb árucikke az elefántcsont volt. Az elejtett állatok agyarainak egy részét a raktárakba kellett szállítani. A főnökségekben a központi hatalom képviselői szedték be az adót. Őket nevezték „*mutwale*”-nak (többes számban *watwale*), és békeidőben helytartók, háborúban hadvezérek voltak, tehát olyan személyek, akik bátorságukkal kiérdemelték az előkelő pozíciót. Nyungu birodalmában átlagosan öt-nyolc korábbi főnök felett uralkodott egy-egy *mutwale*. Adott esetben pedig rabszolgákat kellett küldeniük Kiwelébe, Nyungu székhelyére. (Shorter 1971: 33)

A legyőzött területek korábbi vezetői – ha egyáltalán életben maradtak és nem üldözték el őket – általában csak a vallási rítusokat vezethették, gazdasági-politikai súlyuk jócskán korlátozódott. Mirambo gyakran a legyőzött vezér valamelyik rokonát állította a helyére, Nyungu inkább saját rokonait. A *mutwalék* nagy harci tapasztalatokkal rendelkeztek, és feltétlenül lojálisak voltak a központi hatalomhoz. Szinte kivétel nélkül az ún. *ruga-ruga* harcosok közül kerültek ki. De kik voltak e harcosok, akik nevének hallatán félelem töltötte el az utazókat és kereskedőket egyaránt?

Ruga-ruga harcosok: a birodalom támaszai

A ruga-ruga harcosok olyan nőtlen fiatalemberek, akik zsoldosként szolgáltak Mirambo vagy Nyungu birodalmában. Nevük valószínűleg a nyamvezi „muluga” szóból ered – amely nemi szervet jelent –, és arra utalt, hogy e harcosok gyakran viselték trófeaként a nyakukban vagy testükön az általuk megölt ellenség egyes levágott testrészeit: nemi szervét, bőrét, fogát. Sokan közülük egykori hadifoglyok vagy szökött rabszolgák voltak. A zsoldos réteg megjelenése logikus következménye volt a századot végigkísérő rabszolgavadász razziáknak és olyan törzsi háborúknak, amelyek a lakosság jelentős részét földönfutóvá tették.⁶

„e harcosok gyakran viselték trófeaként a nyakukban vagy testükön az általuk megölt ellenség egyes levágott testrészeit: nemi szervét, bőrét, fogát”

E háborúk egyik legfontosabbika volt az 1840-es években történt *ngoni* hódítás, amikor a „mfecane-háborúk” utórezgéseinek eredményeképpen e harcos népcsoport déli irányból támadva feldúlta Tanganyika középső és északi részét. A *ngoni* szó eredetileg a *zulus* egyik csoportját jelölte. Kemény és tapasztalt katonákként szétzilálták a kisebb főnökségek katonai erejét, és a hadifoglyok közül sokakat besoroztak saját seregükbe. A rövid lándzsás harcmodor és a rendkívüli fegyelem tette őket legyőzhetetlenné. Egyes csoportok később a mai Tanzánia és Malawi terü-

letének különböző részein letelepedtek, illetve zsoldosként harcoltak Mirambo seregében.

A ruga-ruga harcosok gyakran viseltek vörös szövetdarabot a fejükön (egyébként majdnem meztelenek voltak) amely valószínűleg a ngonik vörös tollaira utalt és az ellenség kiontott vérét jelképezte. A lándzsák, íjak mellett sokuknak előltöltős puskája is volt. Általában húsz-ötven fős csoportokban tevékenykedtek, de a források ötszáz embert számláló csapatról is beszámolnak.

Támadásaik előtt mágikus rítusokat végeztek és gyakran kábító szivart szívtak, hogy az fokozza bátorságukat. Közülük többen tűzszerszámokkal rendelkeztek, hogy a falvakat felperzseljék, mások létrákat és egyéb eszközöket szállítottak a támadások hatékonyságának fokozása érdekében.

A ruga-ruga harcosok vezetői a mutwalék voltak, sokuk neve – mellékneve – fennmaradt a szájhagyományok és az írott források révén. Neveik félelmet keltő, kegyetlen harcosokat sejtetnek. Nyungu ya Mawe neve is felvett elnevezés, az eredeti nevét nem ismerjük. Unokaöccse, Nzwala-mino-ga-Vanhu volt legfőbb bizalmasa, akinek neve a „nyakában emberfogakat viselő” jelent. A többi mutwale között volt pl.: Punduya-Mbogo („kafferbika”); Nsikine („zúzó”); Kafupa-Mugazi („vérköpő”); Kadele-ka-Nsimba („oroszlánbőr”); Fundi-Varudi („puskapor-mester”) stb.

Mirambo mindig elkísérte harcosait a csatába, Nyungu ezzel szemben csak pályafutása kezdetén. Utóbbi nem sokra becsülte a „közkatonaít”, akiket időnként csak tuskóknak hívott. Mindennél többre értékelte viszont a vakmerőséget

és a fegyelmet, ezért akik ilyen tulajdonságokkal rendelkeztek, könnyen kiemelkedhettek az egyszerű ruga-ruga harcosok közül. A zsákmány elosztását sokszor Nyungu személyesen vezette, és bőkezűen megjutalmazta az általa kiválóknak tartott harcosokat.⁷

A birodalmak öröksége

1884-ben három nagy formátumú kelet-afrikai uralkodó is elhunyt: Mirambo, Nyungu ya Mawe, valamint Mutesa. Mirambo halálának oka ködbe vész, egyes források alapján nagy valószínűséggel beteg volt, míg mások szerint nem kizárt, hogy rituális gyilkosság áldozata lett. Halála után nem sokkal háború tört ki, és néhány év alatt a korábbi hatalmas terület kisebb főnökségekre hullott. Mirambo neve mégsem merült feledésbe: a gyarmati időszakban és függetlenségi harcok alatt és után is, a megalkuvást nem tűrő ellenállás jelképévé vált. Uralkodásának idealizált képe nosztalgikus víziókat nyújtott nemcsak a nyamveziknek, hanem a pánafrikai függetlenségi mozgalmaknak is.

Nyungu ya Mawe a halálát megelőző két évben magatehetetlen betegségben szenvedett, melynek következtében megnémult. Mirambóhoz hasonlóan nincs adatunk arról, hogy pontosan miként lelte halálát. Az általa szervezett birodalom tovább fennállt, mint Mirambóé. Nyungunak nem volt fiúgyermeke, unokaöccse, Nzwala-mino-ga-Vanhu pedig már korábban elhunyt, ezért lánya, Mgalula örökölte a trónt, azonban néhány évi uralkodás után ő is meghalt, így Nzwala-mino-ga-Vanhu lánya, Msabila követte a főnöki székben.

A birodalom végét a német von Prince büntetőhadjárata jelentette, aki a hehek lázadó főnökét, Mkwawát üldözte, és 1895-ben ért Msabila birodalmába. Kénytelen volt Kiwelébe menni, hogy személyesen találkozzon az uralkodónóval. A kölcsönös bizalmatlanság ellenére sikerült megegyezniük, mely alku szerint Msabila támogatta a német egységeket, emellett le kellett mondania birodalma feletti irányításról, cserébe viszont megengedték neki, hogy Kiwelében továbbra is főnök maradjon. Msabila végül 1924-ben halt meg. (Shorter 1971: 79–81)

A két birodalom gyors felemelkedése és bukása máig példázza a 19. század második felének forrongó társadalmi, politikai, gazdasági változásait a kelet-afrikai térségben.

Jegyzetek

- 1 Pontosabb hosszabb nevén említeni: „Mirambo ya banhu”. A jelentése kb. „hullagyártó”.
- 2 Isike Tabora korabeli ura volt, Mkasiwa fia.
- 3 „Hongo” a vám neve szuahéliül. Egy adott terület főnöke kérhette, és nagyon különböző mértékű lehetett.
- 4 A mshenzi szó a szuahéliben a barbár, nem muzulmán, faragatlan személyt jelöli.
- 5 Tippu Tip a legjelentősebb partvidéki kereskedő. Kongói birodalomépítő tevékenységéről ld. T. Horváth (2008): Tippu Tip: egy birodalomépítő rabszolgakereskedő Kongóban. *Afrika Tanulmányok*. II. évfolyam, 4. szám, 54–55. o.
- 6 A ruga-ruga harcosokról összefoglalóan A. Shorter írt. (1968; 1971: 13-15; 1972: 276-279). Itt is az ő leírására hagyatkozunk.

- 7 A ruga-ruga név a Kongó-medencében is ismeretes volt, de valószínűleg csak a név továbbterjedéséről van szó, és nem arról, hogy nagy számban kerültek volna nyamvezi fegyveresek erre a területre. A kongói ruga-ruga harcosok általában a partvidékiekhez, vagy helyi főnökökhöz kapcsolódó kapcsolódó rabszolgavadászok voltak.

Felhasznált irodalom

- Becker, J. (1887): *La vie en Afrique ou trois ans dans l'Afrique centrale. I-II*. Paris, J. Lebègue.
- Burton, R. (1860): *The Lake Regions of Central Africa. A Picture of Exploration*. New York, Harper and Brothers.
- M'Bokolo, E. (1992): *Afrique Noire. Histoire et civilisations*, Tome II: XIXe- Xxe siècles, Paris, HATIER-AUPELF.
- Reid, R. (1998): Mutesa and Mirambo: Thoughts on East African Warfare and Diplomacy in the Nineteenth Century. *International Journal of African Historical Studies*, vol. 31. n. 1. pp. 73-89.
- Rockel, S. T. „A Nation of Porters”: The Nyamvezi and the Labour Market in Nineteenth Century Tanzania. *The Journal of African History*. Vol. 41. n. 2. pp. 173–195.
- Sheriff, A. (1987): *Slaves, Spices & Ivory in Zanzibar. Integration of an East African Commercial Empire into the World Economy, 1770-1873*. James Currey-Heinemann Kenya et al.
- Shorter, A. (1968): Nyungu ya Mawe and the „Empire of the Ruga-Rugas. *The Journal of African History*, 235–259 p.
- Shorter, A. (1971): *Nyungu-ya-Mawe. Mtawala shujaa wa Kinyamvezi*, Nairobi-Kampala- Dar es Salaam, East African Literature Bureau.
- Shorter, A. (1972): *Chiefships in Western Tanzania. A Political History of the Kimbu*. Clarendon Press, Oxford.

FÖLDFELVÁSÁRLÁSOK AFRIKÁBAN

Szent-Iványi Balázs
tudományos munkatárs PhD
Budapesti Corvinus Egyetem
Közgazdaságtudományi Kar
balazs.szentivanyi@uni-corvinus.hu

Bevezetés

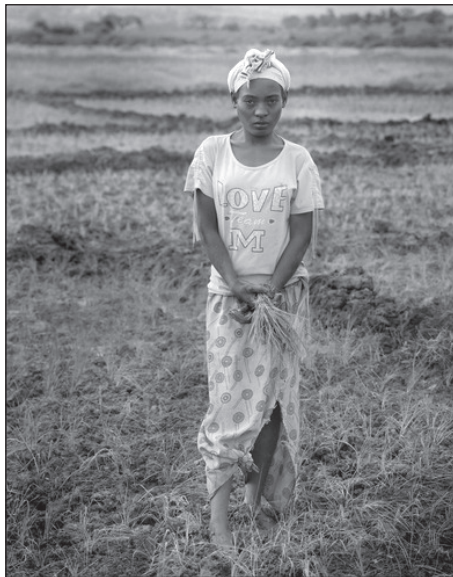
Egy brit háttérű multinacionális cég, a ProCana igen komoly beruházást jelentett be 2007-ben: Mozambik Massingir nevű régiójában egy nagykapacitású bioetanol üzemet kívántak felépíteni. Ennek érdekében összesen 30 000 hektár földet kívántak bérelni a mozambiki kormánytól, amin cukornádat termeltek volna. A terv szerint a termésből helyben készült bioetanolt a maputói kikötőben tankhajókba töltve Európába exportálták volna. A beruházás értékét több mint félmilliárd dollárra tették, amely nagyjából 2 000 munkahelyet teremtett volna, nem is beszélve arról, hogy jelentősen hozzájárult volna Mozambik infrastruktúrájának fejlődéséhez és az exportjának növekedéséhez. Tekintve, hogy Mozambik az afrikai kontinens egyik legszegényebb országa, a beruházás hírért sokan üdvözölték.

Hamar kiderült azonban, hogy a befektetésnek számtalan árnyoldala is van. Egyrészt, az állam által a ProCanának ígért földterületen nemcsak, hogy több falu is volt, de a Limpopo Nemzeti Park területéről kitelepítendő 9 000 embernek is ott kívántak új otthont adni. A mozambiki alkotmány kimondja, hogy minden föld az államé, ám az 1997-es földtörvény szerint 50 éves periódusokra bérbe adható bárkinek, két feltétellel: egyrészt a földet bizonyíthatóan termékeny módon használja, másrészt pedig megegyezik az adott földterületet esetlegesen már használókkal. E törvény szerint tehát a helyi közösségek beleegyezése nélkül a kormány nem adhatta volna bérbe a kért földet a ProCanának. A gyakorlatban azonban úgy tűnt, hogy a helyi közösségek igényeivel nagyon senki nem törődött, a

kormány, illetve a helyi „erős emberek” egyértelműen a ProCana pártján álltak, és egyszerűen el kívántak venni a falvak által évszázadok óta használt földet.

További aggodalmak is felmerültek. Massingir Mozambik egyik legszárazabb térsége, így sokan joggal tartottak attól, hogy a cukornád ültetvény, illetve az etanol-gyártás nagy vízigénye a helyi gazdálkodók elől venné el a szűkös vizet. A ProCana által igényelt terület egy része ráadásul érintetlen füves-erdős szavanna volt, amelynek cukornád-ültetvénné alakítása jelentősen csökkentette volna a természetes élőhelyeket és a biodiverzitást. A helyi civil szervezetek meglepően erős, nagy nemzetközi visszhangot is kiváltó tiltakozásba kezdtek, és a mozambiki kormány végül engedett a nyomásnak, a 2009 decemberében felmondta a szerződést a ProCanaval.¹

A ProCana mozambiki esete mesze nem egyedülálló, és egy meglehetősen új jelenségre hívja fel a figyelmet. Az elmúlt néhány évben külföldi vállalatok, magánbefektetők, illetve kormányok is egyre nagyobb mértékben vásárolnak vagy bérelnek földet afrikai országokban, és az itt megtermelt élelmiszereket és mezőgazdasági nyersanyagokat szinte teljes mértékben hazai piacukra exportálják. Mint a ProCana esete is mutatja, a téma rendkívül ellentmondásos, különösen a fogadó országokra és azok lakosságára gyakorolt hatásait illetően. Az ENSZ Élelmiszezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) közelmúltban kiadott jelentésének címe jól összefoglalja a dilemmát: „Földfoglalás vagy fejlődési lehetőség?” (*Land grab or development*

Egy Oromo lány egy rizs-csokrot tart.

Forrás: <http://www.oromoindex.com/forums/showthread.php?11321-Oromia-land-sale-to-foreign-investors-please-read>

opportunity?).² Írásunkban megkísérelünk átfogó képet adni az ellentmondásos jelenségről. Fő célunk, hogy bemutassuk a folyamat hajtóerőit és potenciális következményeit. Sajnos az afrikai „földfoglalási” jelenséggel kapcsolatos adatok korlátozott volta miatt – egyelőre – ennél többre nem tudunk vállalkozni.

A cikk első részében megpróbáljuk felmérni, hogy mennyire jelentős, mekkora kiterjedésű e földvásárlási folyamat, majd pedig számba vesszük azokat az okokat, amelyek miatt az elmúlt években megnövekedett az érdeklődés az afrikai földek iránt. A harmadik és negyedik rész a jelenség potenciális pozitív és negatív hatásait foglalja össze, végezetül pedig megpróbálunk néhány olyan következtetést össze-

foglalni, amelyek segítségével az afrikai kormányok biztosíthatják, hogy a pozitív hatások kerüljenek túlsúlyba. A cikkben Afrika alatt a kontinens Szaharától délre eső részét értjük.

Mennyire jelentős a folyamat?

Megoszlanak vélemények arról, hogy pontosan mennyire jelentős folyamatot is jelentenek a nemzetközi földügyletek Afrikában. Nem ritkák az óriási, több százezer hektáros földterületekről szóló híradások. Egyes becslések szerint 2008 és 2010 eleje között afrikai országok 20 és 100 millió hektár közötti földterületet adtak bérbe külföldieknek.³ A két véglet közti nagy eltérés jól mutatja azonban, hogy mennyire bizonytalanok is az információk. Egy nemzetközi civil mozgalom, a Grain megkísérelt összeállítani egy adatbázist, elsősorban az egyes afrikai kormányok nyilvános bejelentései és sajtóhírek alapján, a létrejött nemzetközi földvásárlási ügyletekről.⁴ Becslésük szerint világszerte összesen 50 millió hektárnyi termőterület került eddig külföldi tulajdonba (ennek nagyjából 60 százaléka Afrikában), ami több mint öt Magyarországnyi területnek felel meg. Beismerik azonban, hogy a kisebb ügyleteket valószínűleg sok kormány be sem jelenti, így a külföldieknek ténylegesen bérbe adott vagy eladott földek nagysága jóval nagyobb is lehet.

Az amúgy sem túl transzparenssé működő afrikai kormányok meglehetősen titkosan kezelik a nemzetközi földügyletekre vonatkozó adatokat, és a sajtóban bejelentetteken túl nem sok információ jut el a közvéleményhez vagy a kutatókhoz. Sokszor az is megkérdője-

lezhető, hogy vajon az afrikai országok kormányai a tényleges adatokat jelentik-e egyáltalán be a sajtóban. Másrészt, a sajtóba csak a nagyobb ügyletekről szóló hírek kerülnek be, a kisebb, 500 hektár alatti ügyletekről szinte semmit nem tudunk, pedig vélhetően az ügyletek jelentős része inkább ebbe a kategóriába esik.

A pontos adatok hiánya sajnos megnehezíti, hogy átfogó képet kapjunk a folyamatról. Ha még a külföldieknek eladott, illetve bérbe adott föld nagyságát sem ismerjük, akkor nem csoda, hogy gyakorlatilag semmit nem tudunk a bérleti feltételekről, díjakról, a befektetőknek adott kedvezményeikről, vagy az általuk vállalt fejlesztéseikről sem. A fogadó országok kormányai és a befektetők között megkötött szerződések szinte kivétel nélkül titkosak, így nem tudjuk, hogy mennyit fizet a földért a bérlő/vásárló, milyen feltételek mellett jut a földhöz, ténylegesen hány embert tervez foglalkoztatni, stb.

Vannak azonban olyan sajátosságok az afrikai földügyletek kapcsán, amelyekre vonatkozóan immár vannak adataink, ha nem is olyan részletezettségben, ahogyan a tudományos igényű vizsgálat megkövetelné azt. A már említett Grain adatbázisából, illetve a mozgalom 2008-as jelentéséből⁵ például kiderül, hogy Kína a legfontosabb földvásárló, szorosan a nyomában pedig a Perzsa-öböl menti arab országok vannak (Szaúd-Arábia, Kuvait, Katar, Bahrein, Egyesült Arab Emirátusok). A fejlett országok közül Dél-Korea és Japán jár az élen. A fejlett országokból egyébként sokkal inkább multinacionális vállalatok és pénzügyi befektetők érdeklődése

Kukorica-öntözés. Forrás: Guardian/Martin Godwin

a jellemző, a fejlődő országokból pedig inkább maga az állam, vagy államilag támogatott magáncégek a jellemzőek.

Hajtóerők

Ha az afrikai földek iránti növekvő érdeklődés hajtóerőit egyetlen szóban szeretnénk összefoglalni, akkor az élelmezésbiztonság lenne az. Számptalan ország tart attól, hogy a gyorsan növekvő, vagy gyorsan gazdagodó népességét az elkövetkező években nem fogja tudni megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszerekkel ellátni, vagy csak (például olyan vízhiányos országok esetén, mint Szaúd-Arábia) rendkívül drágán fogja tudni megtenni azt. Az élelmezésbiztonsággal kapcsolatos félelmek legfontosabb okát a mezőgazdasági nyereségek, illetve az élelmiszerek globális áremelkedése jelenti. A nyereségek valamennyi csoportjában (élelmiszerek, mezőgazdasági nyersanyagok,

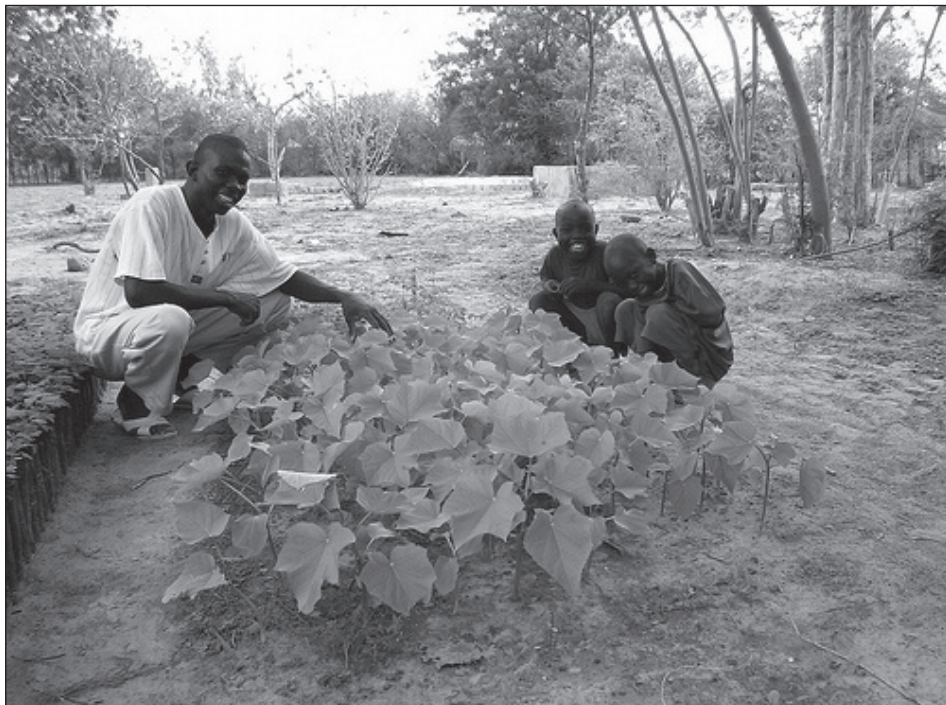
energiahordozók, valamint fémek és ásványi anyagok) 2001–2002 óta stabil áremelkedést figyelhetünk meg, amelyet a 2008-ban kirobbant pénzügyi és világgazdasági válság is csak időlegesen tört meg. A rizs átlagos dollárban kifejezett világgazdasági ára például 2000 és 2008 közepe között a négyszeresére nőtt, a búzáé pedig közel háromszorosára.⁶ Ezt ugyan némileg ellensúlyozta az élelmiszerimportőr országok számára a dollár gyengülése, ám messze nem teljes mértékben.

Az árnövekedés fő hajtóereje az élelmiszerek és a mezőgazdasági nyersanyagok iránti növekvő kereslet. A növekvő kereslet magyarázatában kiemelt szerepet kap az olyan ázsiai országok közismert nyereségek-éhsége, mint Kína és India. A két országban a lakosság jövedelme az elmúlt évtizedekben jelentősen emelkedett, és ezzel megváltoztak az élelmiszerfogyasztási szokások.

Bár Kína jelenleg – meglepő módon – viszonylag önellátó élelmiszerekből, a gyorsan növekvő kereslet hatalmas nyomást jelent. Ráadásul Kínában változnak az étkezési szokások, az emberek szénhidrátok helyett egyre több húst is fogyasztanak, márpedig a hús előállításához jóval több gabonára van szükség. A növekvő nyersanyagkereslet egy másik vetülete az olajárak tartósan magas volta és ezáltal a bioüzemanyagok egyre népszerűbbé válása kapcsán jelentkezik. A bioüzemanyagok iránti kereslet miatt növekszik a kukorica, a cukor és más mezőgazdasági cikkek ára. A termelők számára ez a biztos piac ösztönzést jelent arra, hogy áttérjenek az energia-célú mezőgazdasági termelésre, ami

az élelmiszerek csökkenő kínálatához vezet. Az Európai Unió kitűzte, hogy 2015-ig el kell érni, hogy a közlekedésben felhasznált üzemanyagok 10 százaléka bioüzemanyag legyen. Egyes becslések szerint e cél elérése érdekében nagyjából két Olaszországnyi területen kellene bioüzemanyag célú növényeket termeszteni.

Míg tehát az élelmiszer-kereslet egyre jobban növekedik, a kínálat nem biztos, hogy ezzel lépést tud tartani, főleg ha a bioüzemanyagok előállításához szükséges nyersanyagok termesztése élelmiszer-célú mezőgazdasági termelést szorít ki. A mezőgazdasági termelésbe új területek bevonása sokszor nehézségekkel jár, gyakran például erdő-

*Biüzemanyag alapanyagként használatos kurkasfa palánták.
Forrás: <http://www.greenprophet.com/2009/01/africa-land-grab/>*

irtást igényel és ezáltal jelentős környezeti degradációval is járhat. Ráadásul, a jövőben a klímaváltozás révén a világ sok területén, és különösen az amúgy is sűrűn lakott trópusi-szubtrópusi ázsiai és afrikai országokban jelentősen csökkenhetnek a mezőgazdasági terméshozamok, ami további globális áremelkedéshez vezethet. Sok országban a rossz kormányzati szabályozás is akadályozza a kínálat reagálását. Az Egyesült Államokban például hatalmas kormányzati támogatásokban részesülnek a bioetanol termelők, és sok európai országban is megéri ilyen céllal növényeket termesztetni. Becslések szerint a teljes amerikai kukoricatermelés egyharmadából készítenek bioetanolt, pedig a kukorica messze nem a legalkalmasabb növény erre – a folyamat egésze majdnem annyi energiát igényel, mint amennyi a megtermelt bioetanolból előállítható.⁷ Szintén a vitatható szabályozásra példa, noha jóval ellentmondásosabb, Európa hozzáállása a genetikailag módosított élelmiszerekhez. Egyes vélemények szerint az ilyen élelmiszerek széleskörű elterjedése jelentősen növelhetné a terméshozamokat, és így letörhetné a jelenlegi magas árakat. Az európai közvéleményt azonban egyelőre nem sikerült meggyőzni arról, hogy nincsenek káros egészségügyi, illetve környezeti mellékhatásaik az ilyen növényeknek.

Az élelmiszer-áremelkedés hatására számtalan ország úgy próbálta meg orvosolni az ellátásbiztonság kérdését, hogy exportkorlátozásokat, illetve hatósági árakat vezettek be az alapvető élelmiszerekre. Mindezek hatására, bár rövidtávon sikerülhet letörni a hazai árakat, a világszertei árak csak tovább

emelkednek hatásukra. A magas világszertei árak leginkább a városi szegényeket sújtják. Míg a falvakban élő szegények általában elő tudják állítani a megélhetésükhöz szükséges élelmiszert, addig a városi nyomornegyedekben tengődők ezt nem tudják megtenni.⁸ A fejlődő országok kormányzatai számára a városi szegények viszonylagos nyugalma politikai szempontból kulcsfontosságú tényező, számukra a viszonylag olcsó élelmiszerek biztosítása prioritás. 2008-ban azonban így is összesen 28 országban került sor éhséglázadásokra a városi szegények körében.⁹ A fejlődő országok számára tehát rendkívül fontos, hogy biztosított legyen az élelmiszerekhez való hozzáférésük.

A hajtóerő tehát az egyes befektető országok számára az élelmezésbiztonság javítása, illetve a bioüzemanyag ellátás biztosítása. Úgy tűnik, a befektető országok kormányai úgy gondolják, hogy ez hazai termeléssel nem oldható meg, vagy legalábbis nem oldható meg gazdaságosan. Mindenképpen felmerül azonban a kérdés, hogy ehhez miért szükséges földet bérelni külföldön, miért nem elég a nemzetközi kereskedelemre bízni, esetleg hosszú távú szerződéseket kötni a szállító országokkal? Miért van szükség a közvetlen földtulajdonra, földbérletre? A közgazdasági Nobel-díjas Oliver Williamson szerint egy cégnek akkor érdemes tulajdonolnia (felvásárolnia) beszállítóját, ha viszonylag specifikus a vásárolt termék, kevés az alternatív beszállító, illetve magas a termék piacán a bizonytalanság.¹⁰ Az első feltétel nyilván nem áll fenn élelmiszerek esetén, a második abból a szempontból talán igen, hogy a keres-

lethez képest, mint fent kifejtettük, viszonylag szűkös a kínálat, és így erős a beszállítók alkupoziója. A harmadik feltétel egyértelműen igaz a mezőgazdasági termékek piacán, a jövő évi termés nagyságát ugyanis nem lehet előre jelezni, és így hosszú távú szerződések is nehéz lenne úgy kötni, hogy azok fontos pontjain ne kellene minden évben újra alkudozni. További szempontok is szólnak azonban a közvetlen tulajdonlás mellett. Egyrészt, a földet vásárló országok számára fontos szempont az árak stabilizálása, a világpiaci áremelkedés hatásainak kiiktatása. Tulajdoni kontroll nélkül nem tudják elérni, hogy a partner ne a világpiaci árakon adja el nekik a megtermelt élelmiszert vagy nyersanyagot. Másrészt, még ha a célországban van is felesleges föld, nem biztos, hogy kellően termelékeny mezőgazdasági technológia áll rendelkezésre, márpedig megfelelő technológia nélkül korántsem biztos, hogy megrendelő ország igényeit ki lehetne elégíteni. A technológiát valóban sokszor a tulajdonos szállítja az adott országba, ám nem biztos, hogy ezt a technológiát szívesen átadná egy tőle független vállalatnak. Harmadsorban, a földvásárló országnak érdeke lehet a közvetítők kiiktatása a kereskedelemből, amelynek révén szintén csökkentheti az árakat. Összességében tehát jól látható, hogy a külföldi földvásárlás, vagy hosszú távú bérlet az élelmiszerellátási gondokkal küzdő országok számára egy racionális döntés, így ugyanis jobban biztosítható hazai élelmiszerellátásuk hosszabb távon is, viszonylag alacsonyabb áron, mint a nemzetközi kereskedelem révén.

A nemzetközi földügyletek jelentőségének növekedése kapcsán mindenképpen felmerül még az a kérdés, hogy miért épp Afrika jelenti az egyik legfontosabb célpontot? Tény, hogy a célországok palettája rendkívül széles, és messze nem korlátozódik a folyamat csak Afrikára. Latin-amerikai és délkelet-ázsiai országok éppúgy érintettek. Afrika helyzete azonban mégis különleges, és ez a különleges helyzet teszi a legvonzóbb célponttá a kontinentet. Egyrészt, legalábbis bizonyos vélemények szerint, ez az a kontinens ahol még viszonylag nagyméretű, kihasználatlan földterületek vannak, amelyeket be lehet vonni a mezőgazdasági termelésbe, vagy legalábbis jelentősen lehetne növelni a termelékenységet. Másrészt, a föld ára globális összehasonlításban rendkívül olcsó Afrikában. Míg Nyugat-Európában a 20 000 dollárt is elérheti egy hektár föld ára, Argentínában vagy Braziliában pedig átlagosan 5 000-6 000 dollárba kerül, addig Afrikában mindössze 800 és 1 000 dollár közötti összegért cserél gazdát egy-egy hektár.¹¹ Sőt, akár ennél olcsóbb is lehet, nem utolsósorban a zavaros és erősen korrupt politikai viszonyok miatt. Mint a ProCana esete is mutatja, sokszor elég helyi hatalmasságok „meggyőzése” arról, hogy érdemes áron alul eladniuk egy-egy földterületet.

Afrika tehát egyértelműen kedvező terep olyan országok, vállalatok számára, akik lakosságuk, hazai piacuk élelmezés-ellátását, vagy nyersanyagokhoz való hozzáférésüket kívánják biztosítani a nyerstermékek világpiaci áremelkedése keltette félelmek közepette. A kérdés mindezek tükrében az, hogy

vajon e jelenség milyen rövid és hosszú távú hatásokkal bír az afrikai országokra nézve. Vajon előmozdítja a fejlődést, vagy éppen ellenkezőleg, növeli a szegénységet, az egyenlőtlenségeket és a korrupciót? Mint a bevezetővel felvázolt rövid esettanulmány is mutatta, potenciálisan mind pozitív, mind negatív hatások elképzelhetőek, és nagyon nehéz ezáltal bármilyen általános érvényű kijelentést tenni. A következőekben a potenciálisan jelentkező pozitív és negatív hatásokat vázoljuk fel.

Pozitív hatások

Noha sok civil szervezet szinte csak az afrikai földvásárlási folyamat negatív aspektusait hangoztatja, tagadhatatlan, hogy a folyamatnak számtalan pozitív hatása is lehet a kontinensre. A legfontosabb potenciális pozitív hatásokat a munkahelyteremtés, az infrastruktúra fejlesztése, a termelékenység növelése, valamint a kormányzati bevételek emelkedése. Ezek mind olyan tényezők, amelyekre az afrikai országoknak égető szükségük van annak érdekében, hogy csökkenteni tudják a szegénységet és javítani tudjanak a lakosságuk életszínvonalán.

Munkahelyteremtés

A külföldi földvásárlások kapcsán a leggyakrabban hangoztatott előny, hogy a befektetők munkahelyeket hoznak létre. Afrikában igen jelentős a mezőgazdaságban az alulfoglalkoztatottság, így a munkahelyteremtés fontos hozadéka lehet a külföldi befektetők földvásárlásainak. Sőt, úgy tűnik, hogy a kormányok leginkább ezeket az előnyöket szokták előtérbe helyezni az ilyen ügyletek esetében.¹² A létrehozott ültet-

vényekre – a termesztett növények és alkalmazott technológia függvényében – kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenképp szükség van helyi munkaerőre.

A nemzetközi földvásárlások, földbérletek közvetlenül és közvetve is teremthetnek munkahelyeket a fogadó országban. A közvetlen munkahelyteremtés arra utal, hogy a befektetők maguk foglalkoztatnak helyieket az ültetvényeiken, míg a közvetett munkahelyteremtés esetén arra kell gondolni, hogy a külföldi jelenlét megnövelheti a helyi vállalatok termékei és szolgáltatásai iránti keresletet, például azáltal, hogy beszállítókként kapcsolatba tudnak kerülni a külföldi befektetőkkel. Pontos adatok és felmérések azonban sajnos nem állnak rendelkezésre arról, hogy eddig mennyi munkahely köszönhető az ilyen befektetéseknek.

„a föld ára globális összehasonlításban rendkívül olcsó Afrikában. Míg Nyugat-Európában a 20 000 dollárt is elérheti egy hektár föld ára, Argentínában vagy Brazíliában pedig átlagosan 5 000-6 000 dollárba kerül, addig Afrikában mindössze 800 és 1 000 dollár közötti összegért cserél gazdát egy-egy hektár”

Megoszlanak a vélemények arról, hogy milyen minőségű munkahelyeket hoznak létre az ilyen befektetések.¹³ Vannak bizonyítékok arra, hogy a létrehozott ültetvényeknek magasabban képzett munkaerőre van szükségük: az itt dolgozóknak kezelniük kell tudniuk

például az öntözőberendezéseket és más gépeket, és ennek érdekében a befektetők biztosítják a képzés lehetőségét számukra. Ugyanakkor, számtalan anekdotikus bizonyíték szól mindennek az ellenkezőjéről, arról, hogy a dolgozókat nem fizetik meg rendesen, sőt nemegyszer előfordult már az is, hogy gyermekmunkát alkalmaztak a külföldiek által tulajdonolt ültetvényeken.

Infrastruktúrafejlesztés

Az Afrikában létrejött nemzetközi földügyletek leginkább kézzel fogható elemét az infrastruktúrafejlesztés jelenti. A vidéki mezőgazdasági infrastruktúra nagyon gyenge az afrikai országok többségében, öntözési rendszerek sok helyen hiányoznak, az utak rossz minőségűek, az áramellátás szakaszos. A befektetőknek egyrészt saját érdekük, hogy az infrastruktúrát fejlesszék, ültetvényeik csak a megfelelő öntözés, trágyázás mellett fogják az elvárt hozamokat hozni, másrészt viszont a megtermelt élelmiszert, nyersanyagot el is kell szállítani. Az ilyen fejlesztéseknek értelemszerűen azonban nemcsak a befektetők élvezik hasznát, az általuk épített utak például az ültetvényük környékén lévő mezőgazdasági termelők számára is könnyebbséget jelenthetnek. Másrészt azonban, a befektetőkkel kötött szerződésekben a kormányok gyakran kikötik, hogy a befektetőnek a mezőgazdaságtól független (közlekedési, energetikai vagy társadalmi) infrastruktúrát is fejlesztenie kell, így például iskolákat és kórházakat építeni. Sok szerződésben ez kifejezetten feltétele a föld bérbeadásának, azaz a kormány visszavonhatja a bérletet, ha a befektető nem teljesíti a

vállalásait.¹⁴ Így a nemzetközi földügyletek közvetlenül is hozzájárulhatnak a szegények életminőségének javulásához. A földvásárlás régiójától teljesen független infrastruktúrafejlesztésre is akadt már példa, Katar például Kenyában egy földbérleti szerződésért cserébe vállalta, hogy kedvezményes hitelkonstrukció keretében megépíti Kenya második mélytengeri kikötőjét.¹⁵

Termelékenység növelése

A termelékenység növelése Afrikában különösen fontos. Sokszor elhangzik, hogy Afrikában egyelőre úgy tűnik elmaradt az Ázsiában a hatvanas-hetvenes években lejátszódott „zöld forradalom”, vagyis a mezőgazdaság termelékenységének ugrásszerű emelkedése. Afrikában ma is igen jellemző az önellátó/önfenntartó kisparaszti gazdálkodás, sokszor tradicionális technológiákkal és módszerekkel, és ezáltal rendszerint meglehetősen alacsony termelékenységgel. Az árutermelő mezőgazdaság kialakulása, ami a fejlődési folyamat fontos állomása lenne, sok helyen még nem történt meg. Ilyen kisparaszti gazdálkodás esetén az innováció, és így a termelékenység növelése is nagy nehézségekbe ütközik. Az önellátó mezőgazdaságban dolgozók rendkívül kiszolgáltatottak, és nagyon kevés esélyük van arra, hogy kitörjenek a szegénységből, különösen, ha az elmúlt évtizedek gyors afrikai népességnövekedését és a klímaváltozás várható hatásait is figyelembe vesszük. Egyrészt, a kis birtokméret sokszor nem teszi lehetővé, hogy a fejlesztések, befektetések megtérüljenek. Másrészt, mivel a legtöbb afrikai országban a kisüzemi gazdálkodók

nem tulajdonosai annak a földnek, amit művelnek, ezért nem tudnak a bankoktól hitelt felvenni az esetleges korszerűsítések finanszírozására. Végezetül, sokszor nincs is meg a szükséges tudásuk, ismeretük az ilyen korszerűsítések végrehajtásához. E problémák orvoslására az afrikai országok jelentős hányadában a hatvanas-hetvenes években mezőgazdasági kutatási hálózatokat hoztak létre, amelyek tanácsadással, nemesített vetőmagokkal támogatták a kistermelőket. Napjainkra azonban e hálózatok gyakorlatilag összeomlottak.¹⁶

Az Afrikában földet bérlő vagy vásárló külföldi vállalatok jelentősen hozzájárulhatnak az országban a termelékenység növeléséhez. Mivel az ilyen gazdálkodást alapvetően tőkeerős (sokszor anyaországuk kormánya által támogatott) vállalatok végzik, ezért már rendelkeznek, vagy legalábbis be tudják szerezni a szükséges technológiát. A nagyobb szervezetek erősebb tárgyalópozícióval is rendelkeznek a kormány, a bankok, a beszállítók vagy a vevők felé, így előnyösebb árakat tudnak elérni. Végül, a jóval nagyobb birtokméretek is lehetővé teszik a termelékenységet növelő technológiák jobb kihasználását. Hosszabb távon továbbá elképzelhető, hogy a külföldi tulajdonosok által alkalmazott magasabb szintű technológia „átcsordul” a hazai termelőkhez is: a külföldiek jelenléte, „demonstrációs hatása”, a velük való kapcsolatok révén a termelékenységet növelő technológiák, ismeretek szétáramolhatnak a gazdaságban.¹⁷ Ez elsősorban akkor valósulhat meg, ha a befektető vállalat nemcsak hazai munkaerőt alkalmaz, hanem esetleg „bértermelte-

tést” végez hazai termelőkkel. Elképzelhető olyan eset is, hogy a betelepülő vállalatok a helyi kutatóintézetekkel közösen végeznek fejlesztéseket, ilyenkor explicit technológia-átadásra is sor kerülhet. Kevesebb azonban az esély ilyesmire, ha a földet vásárló befektető kevés kapcsolatot alakít ki a helyiekkel, alapvetően importált inputokkal, anyaországi menedzserekkel és képzetlen helyi munkaerővel dolgozik. Ilyen esetekben a külföldi befektető által megművelt föld mintegy „enklávé-jelleggel” működik a fogadó országban.¹⁸

„A hátrányosan érintett helyi közösségek jogi lehetőségei országonként eltérőek, de a legtöbb esetben meglehetősen korlátozottak. Közismert az afrikai bíróságok működésének alacsony hatékonysága, és aligha tekinthetőek függetlennek a végrehajtó hatalomtól”

A nagybirtokok kialakulása, az áru-termelő-jelleg megerősödése, valamint a termelékenység növekedése pozitív hatással lehet a fogadó ország gazdaságának egészére, illetve a szegényekre is, mivel lejjebb nyomhatja az élelmiszerek árait. A termelékenység növelése szempontjából hatalmas tartalékok rejlenek még a meglehetősen ellentmondásos megítélésű genetikailag módosított növényekben. Különösen a jóval szárazságtűrőbb fajták jelenthetnének hatalmas lökést az afrikai mezőgazdaságnak. Mint korábban említésre került, nem sikerült eddig minden kétséget

kizáróan bizonyítani, hogy ezek a növények nem károsítják az emberi egészséget vagy a környezetet, így a velük kapcsolatos szkepszis mindenképpen megalapozott. Afrikában mindenesetre eddig három országban vetettek csak ilyen növényeket.

Kormányzati bevételek

Végezetül, meg kell említeni a kormányzati bevételeket. Az afrikai országok kormányzati bevételei általában meglehetősen koncentráltak, természeti erőforrások exportjából, segélyekből, és kisebb mértékben vámbevételekből állnak. A gazdaságban működő magánszervezetektől, illetve a lakosságtól beszedett adóbevételek sokszor minimálisak. E bevételoldali koncentráció meglehetősen sebezhetővé teszi az afrikai országokat, így minden olyan lehetőséget, aminek révén e bevételek diverzifikálhatóak üdvözölendő. A befektetők általában fizetnek földbérleti díjat a kormánynak, bár akad példa arra is, hogy a kormány ezt elengedi, arra hivatkozva, hogy az adott befektetés által teremtett munkahelyek, vagy a kiépítendő infrastruktúra nemzetgazdasági haszna jóval nagyobb.¹⁹ Ha sor is kerül bérleti díj fizetésére, az általában nem jelent túl magas összegeket, figyelembe véve az afrikai földárakról korábban leírtakat. Ami az adózást illeti, a külföldi befektetőknek általában jobb az adómoráljuk, mint a hazai vállalatoknak, és a kormány is jobban be tudja tőlük szedni a járandóságot. Viszont, befektetésösztönzési célú kedvezmények itt is előfordulhatnak.

* * *

A fentiek alapján látható, hogy a nemzetközi földügyletek képesek arra, hogy hozzájáruljanak a Szaharától délre fekvő afrikai országok fejlődéséhez. A vázoltak mellett elképzelhetőek további pozitív hatások is, amelyeket nem fejtünk ki részletesen. Ilyen lehet például a helyi mezőgazdasági kutatás-fejlesztési kapacitások fejlődése, a fogadó országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak diverzifikációja, folyó fizetési mérlegének javulása, devizatartalékainak növekedése, hitelképességének javulása, vagy bármi más olyan dolog, amiben a befektető és a kormányzat megegyezik.

Negatív hatások

Felmerül azonban a kérdés, hogy az előző szakaszban vázolt pozitív hatások ténylegesen manifesztálódnak-e, ugyanis egyikük sem automatikus. Korántsem biztos, hogy sor kerül például érdemi infrastruktúrafejlesztésre, vagy ténylegesen történik technológia transzfer. Minden az adott kontextuson, a kormány és a befektetők relatív alkupozícióján, a ketjük között megkötött szerződésen és annak ténylegesen betartásán (betartatásán) múlik. A pozitív hatások tehát mesze nem automatikusak.

Másrészt azonban, előfordulhatnak olyan negatív hatások, amelyek révén éppen hogy nőhet a szegénység és kiszolgáltatottság a fogadó országban, romolhat a környezet minősége, és gyengülhet a kormányzat is. Természetesen ezek sem automatikusak, jelentkezésük szintén erőteljesen kontextusfüggő, és így a nemzetközi földügyletek negatív hatásai kapcsán sem szabad túlzó általánosításokba bocsátkozni. A következőekben ezeket a negatív hatásokat tekintjük át.

A földet használók elűzése

A leggyakrabban felmerülő kritikák ahhoz a kérdéshez kapcsolódnak, hogy vajon kik és mire használták korábban azt a földet, amelyről az állam úgy dönt, hogy bérbe adja külföldi befektetőknek. Mint korábban említettük, az afrikai kormányok sokszor érvelnek úgy, hogy országukban jelentős „kihasználatlan” földterületek vannak. Mások szerint azonban ez nem igaz: ha Afrikában valamilyen földön nem folyik mezőgazdasági termelés, annak általában jó oka van.²⁰ Elképzelhető például, hogy az adott földet legelőként használják (akár évszázadok óta), vagy pedig olyan kisparaszti, önfenntartó termelés folyik rajta, amelyről a kormány nem tud. Az adott terület lehet továbbá kifejezett természetvédelmi oltalom alatt nem álló szavanna vagy esőerdő, amelynek mezőgazdasági termelésbe vonása csökkentheti a biodiverzitást és rombolhatja a természetes élőhelyeket. Végezetül olyan eset is elképzelhető, hogy a föld egyszerűen azért kihasználatlan, mert mezőgazdasági termelésre alkalmatlan, ilyen esetben azonban nyilván nem merül fel, hogy azt külföldieknek bérbe adják.

Úgy tűnik, hogy sok afrikai földügylet esetén a kormány olyan földet akar bérbeadni külföldieknek, amelyet helyiek már használnak – a ProCana esete is jól mutatja ezt a problémát. Nemcsak Mozambikban, de a legtöbb afrikai országban is a föld *de jure* tulajdonosa az állam. A vidéken élők tulajdonjogai nagyon ritkán vannak pontosan meghatározva vagy szabályozva, és sokszor mindössze csak hagyományokon nyugszanak (például, az adott falu

lakói évszázadok óta használják a földet). E hagyományokon nyugvó földhasználatot néhány országban elismerik, és jogilag védhetőnek tekinti az állam (például Tanzániában, Maliban vagy Ugandában), de a legtöbb országban hivatalosan nincs elismerve. A FAO már idézett jelentése szerint az olyan országokban, ahol vannak is viszonylag világos földhasználati jogok, ott is szerepel a törvényekben egy olyan kitétel, hogy a földet „megfelelően termékeny módon” kell a bérlőnek használnia.²¹ Arról, hogy ez pontosan mit jelent, általában nem rendelkeznek a törvények. Vajon „megfelelően termékeny” földhasználatnak tekinthető-e a például a legeltetés?

A jogbizonytalanság miatt megalapozottak lehetnek az olyan aggodalmak, hogy a gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkező helyi közösségektől egyszerűen elveszik földjüket, az embereket pedig elűzik róla. Ennyiben joggal hasonlítható a folyamat a 16-17. századi angliai „bekerítésekhez”, amikor is elűzték a parasztokat az általuk használt földekről annak érdekében, hogy a földesurak birkákat legeltessen rajta annak érdekében, hogy bekapcsolódhassanak a jövedelmező textiliparba. Az afrikai országokban az emberek földjükről való hasonló elűzése súlyosan sért bizonyos emberi jogokat, így a tulajdonhoz való jogot, vagy az élelmiszerhez való jogot. Előfordultak olyan esetek, hogy a kormány egyszerűen a helyi közösségek „feje felett” döntött az általuk használt föld bérbe adásáról. Elvben mindenképpen kompenzálnia kellene a kormánynak a földről elűzött bérlőket. A kompenzáció lehet más, hasonló

adottságokkal rendelkező földterületek felajánlása, vagy akár készpénz-fizetés is (például a földön végrehajtott befektetések megtérítése, és/vagy a meghatározott évnyi termés árának kifizetése). A gyakorlatban azonban úgy tűnik, hogy a megfelelő kompenzáció biztosítása sok esetben legalábbis problémás. Ahol létezik is kompenzáció, ott sem biztos, hogy az ténylegesen kifizetésre kerül, illetve ha mégis, akkor ténylegesen képes kárpótolni a földjükről elűzötteket (például lehetővé teszi számunkra új földek vásárlását, vagy például egy vállalkozás beindítását). Noha a kormány érvelhet úgy, hogy az „elűzött” parasztok az új ültetvényeken találhatnak maguknak munkát, vagy, hogy a befektetés révén fellendülhet a régió gazdasága, aminek hasznait ők is élvezhetik, erre a gyakorlatban semmi garancia nincsen. Sokszor jót akar a kormány, de egyszerűen nincs pénze kártalanítani a földet korábban használókat, és azt a befektetőnek kell megtennie, akinek egyébként nyilvánvalóan érdeke, hogy konfliktusoktól mentes módon kezdje meg működését a fogadó országban.

A hátrányosan érintett helyi közösségek jogi lehetőségei országonként eltérőek, de a legtöbb esetben meglehetősen korlátozottak. Közismert az afrikai bíróságok működésének alacsony hatékonysága, és aligha tekinthetőek függetlennek a végrehajtó hatalomtól. Az érintettek számára talán az egyetlen tényleges lehetőséget a nyilvánosság és a civil szervezetek által gyakorolt nyomás jelentik, a ProCana esetében is csak így sikerült meghátrálásra készíteni a kormányt és valamennyire rendezni a zavaros helyzetet.

Mindenesetre nem elhanyagolhatóak a társadalmi következmények, akár történik kárpótlás, akár nem. A gyökereiktől megfosztott emberek korántsem biztos, hogy újra megtalálják a helyüket, könnyen lehet, hogy a városi nincstelenek tömegeit fogják gyarapítani. A helyi közösségek „nem kellően termékeny módon” használt földjeinek elvétele, és azok külföldi befektetőknek való bérbeadása továbbá komolyabb filozófiai kérdéseket is felvet, amelyekre nincsenek egyszerű válaszok. Kétségtelen, hogy az új befektetők magasabb termelékenységgel fogják használni a földet, de vajon mennyiben igazolható a hagyományos helyi közösségek rombolása a „modernitás” nevében?

Élelmiszertermelés kizorítása

Ha a külföldi befektetők olyan földet vásárolnak vagy bérelnék az államtól, amelyen korábban élelmiszertermelés folyt, akkor további, a fenti gondolatmenettel összefüggő problémák merülnek fel. A veszély reális, mivel a befektetők valószínűleg jó adottságokkal rendelkező földet igényelnek, viszont valószínű, hogy az ilyen föld minőségére már mások is felfigyeltek. Akik korábban megtermelték a saját élelmiszerüket azon a földön eztán más forrásokból kénytelenek beszerezni azt. Vajon lesz ezeknek az embereknek munkájuk és pénzük, amiből eztán fedezni tudják élelmiszer-szükségletüket? Ha sok ilyen földet ad el vagy ad bérbe a kormány, akkor az jelentősen érinteni fogja az adott ország saját élelmiszerellátási képességét. A szubszaharai Afrika 47 országából 35 így is nettó élelmiszer importőr,²² és ezen országok

száma tovább fokozódhat, ha a kormányok csak a külföldi tőke mindenáron való bevonzását tekintik elsődlegesnek. Makroszinten így egy furcsa helyzet áll elő: míg korábban az ország valamekkora mértékben ellátta élelmiszerekkel saját lakóit, most a külföldi befektető exportja révén szerzett devizát élelmiszerimportra kell költenie.

A fentiekhez hasonló morális dilemmák felmerülnek itt is. Mi a teendő például akkor, ha egy országban éheznek a lakosság, a külföldi tulajdonosok földjén megtermelt élelmiszert (sőt, bioetanol-alapanyagot, vagy virágokat) azonban exportálják, esetleg egy olyan országba, ahol messze nem fenyeget éhínség. Példaként több eset is felhozható, de talán Szudáné a legszembetűnőbb. Az ország kiváló mezőgazdasági adottságokkal rendelkezik, az évtizedes, máig lezáratlan polgárháborúk miatt azonban olyan rossz az infrastruktúra, illetve a bizton-

sági helyzet, hogy a lakosság (illetve a menekültek) ellátása lehetetlen és Szudán komoly élelmiszersegélyekre szorul. Ennek ellenére a kormányzat lelkesen ír alá mezőgazdasági földet bérbeadó szerződéseket külföldiekkel, például Szaúd-Arábiával, Egyiptommal, Dél-Koreával, vagy amerikai cégekkel.²³ Nem inkább az kellene, hogy a kormányzat prioritása legyen, hogy a hazai ellátást biztosítsa, például a közbiztonság és az infrastruktúra helyreállítása révén? Etiópia Oromia tartományában, a gyakori aszályok és a megoldatlan öntözés miatt szintén jelentős probléma az élelmiszerhiány, mégis több mint egymillió hektáron termelnek rizst indiai és szaúd-arábiai exportra.²⁴

Noha valamennyire érthető, hogy a kormányzatnak szüksége van pénzre, és így kecsegtetőek számára a külföldi befektetők ajánlatai, mégis inkább a helyi lakosság életminőségét és ellá-

Nő egy dél-afrikai dohányültetvényen.

Forrás: Getty Images

tárbiztonságát kellene előtérbe helyezni. Afrika diszfunkcionális államaiiban azonban az éltek sok mindent megtehetnek, és meg is tesznek, ami nem szolgálja a lakosság érdekeit.

Környezetkárosítás

Többször utaltunk már arra, hogy a nemzetközi földügyletek igényelhetik új területek mezőgazdasági termelésbe vonását, és ezáltal például erdőirtást, természetes környezetek pusztítását. A Grain jelentése szerint a földfelvásárlások egy olyan ipari jellegű mezőgazdasági modellt terjesztenek, amely „szegénységet szül és rombolja a környezetet, hozzájárul a biodiverzitás csökkenésének, illetve a felhasznált vegyszerek révén súlyosan szennyező”.²⁵ Noha nyilván túlzás ilyen kijelentéseket tenni, elvitathatatlan, hogy az uniformizált nagy ültetvények létrehozatala csökkenti az adott régió hagyományos biodiverzitását, az állatok számára csökken természetes élőhelyük nagysága, a vegyszerek használata pedig további károkat okozhat.

* * *

A fenti összefoglalásból jól látszik, hogy a nemzetközi földügyletek nemcsak társadalmi feszültségeket szülnek, de akár makrogazdasági és környezeti károkat is okozhatnak a fogadó ország számára, különösen akkor, ha a kormányzat csak saját érdekeit nézi és nem tekint hosszabb távra.

Következtetések

A fentiek alapján kirajzolódó egyik legfontosabb következtetés, hogy nehéz általánosságban bármit is mondani az afri-

kai földek iránti egyre növekvő érdeklődés hatásairól. Noha a folyamat hajtóerői meglehetősen egyértelműek, és a potenciális előnyök és hátrányok is jól beazonosíthatóak, ám az már messze nem világos, hogy melyek vannak túlsúlyban. Noha a sajtó alapvetően a negatív tendenciákat emeli ki, és gyakran használ olyan fogalmakat a jelenség kapcsán, mint a földfoglalás, a neokolonializmus vagy a kizsákmányolás, ez a kép egyértelműen leegyszerűsítő. Kétségtelen, hogy a megfigyelt tendenciák sok eleme hozzájárulhat Afrika fejlődéséhez, de ehhez számtalan feltételnek kellene teljesülnie.

A legfontosabb ilyen feltétel a fogadó országok intézményi berendezkedésének és kormányzati minőségének fejlődése lenne. A potenciális pozitív és negatív hatások végigtekintése során láttuk, hogy azok érvényesülése nagyban függ attól, hogy hogyan viselkedik a kormányzat, a kormányzat mozgásterét pedig a tágan értelmezett politikai intézmények határozzák meg (például választási rendszer és annak tisztasága, a sajtó szabadsága, működő jogállam, stb.). A megfelelő politikai intézmények biztosíthatják, hogy a kormányzatok ne hagyják figyelmem kívül az alacsony érdekérvényesítő képességgel rendelkező, szegény vidéki közösségeket, ne dönthessenek a fejük felett. Nem kezelhetik a külföldiekkel kötött szerződéseket titkosan, mint ahogy általában teszik. A komoly környezeti hatásokkal járó befektetések kapcsán egyeztetni kell a társadalommal, és különösen az érintettekkel. Meg kell teremteniük egy, a tulajdonjogok biztonságát garantáló, transzparens, kikényszeríthető, és mindenkire kiterjedő rendszert. Az uni-

verzális emberi jogok tiszteletben tartását is biztosítani kell.

Mindezt természetesen nem egyszerű a gyakorlatban megvalósítani, különösen Afrikában. Annak kérdése, hogy a (sokszor demokratikus felhatalmazással nem rendelkező) kormányok valóban saját országuk hosszú távú érdekei mentén cselekedjenek, messzire vezet, és a fejlődéstanulmányok egyik alapkérdése. Mindebben azonban nagy felelőssége van a befektetőknek, illetve anyaországuk kormányainak is. Sokszor azonban olyan országok a befektetők, akik maguk sem igazán jeleskednek saját lakosságuk érdekeinek és az emberi jogok figyelembevétele terén, mint például Kína vagy Szaúd-Arábia. Noha tehát a nemzetközi földügyletek segíthetik Afrika fejlődését, a kontinens országainak kormányzati és intézményi gyengéi, valamint sok esetben a befektető országok, vállalatok hozzáállása miatt talán megalapozott lehet a szkepticizmus.

Jegyzetek

- 1 A ProCana esetéről lásd részletesebben: Adam Welz (2009): Ethanol's African Land Grab. *Mother Jones*, 2009 március/április, <http://motherjones.com/environment/2009/03/ethanols-african-landgrab>.
- 2 Cotula, Lorenzo *et al* (2009): *Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa*. IIED/FAO/IFAD, London/Róma
- 3 Saunders, Doug (2010): China's African land grab. *Globe and Mail*, 2010. április 10.
- 4 Lásd: <http://www.grain.org/m/?id=215>
- 5 Grain (2008): *Seized! The 2008 land grab for food and financial security*. Grain: Barcelona. <http://www.grain.org/briefings/?id=212>
- 6 UNCTAD Handbook of Statistics online
- 7 Collier, Paul (2008): The Politics of Hunger. *Foreign Affairs* 87(6): 67-79.
- 8 Collier, *ibid*.
- 9 Vidal, John (2010): How food and water are driving a 21st-century African land grab. *The Observer* 2010. március 7.
- 10 Lásd például: Williamson, Oliver (1985): *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: The Free Press
- 11 Hunt, Katie (2010): Africa investment sparks land grab fear. *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8150241.stm>
- 12 Cotula *et al*, *ibid*. 81. o.
- 13 UNCTAD (2009): *World Investment Report. Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*. Geneva: UNCTAD, 144. o.
- 14 Cotula *et al*, *ibid*. 81. o.
- 15 Cotula *et al*, *ibid*. 82. o.
- 16 Collier, *ibid* 3. o.
- 17 A közgazdasági szakirodalom ezt a folyamatot technológiai „spillovernek” nevezi. A folyamat megvalósulásának feltételeiről lásd például: Blomström, M. – S. Globermann – A. Kokko (1999): The Determinants of Host Country Spillovers from Foreign Direct Investment: Review and Synthesis of the Literature. *EIJS Working Paper* No. 76.
- 18 UNCTAD *ibid* 138-140. o.
- 19 Cotula *et al*, *ibid*. 78. o.
- 20 Vidal, *ibid*.
- 21 Cotula *et al*, *ibid*. 90. o.
- 22 Ng, Francis – Aksoy, M. Ataman (2008): Who Are the Net Food Importing Countries? *World Bank Policy Research Working Paper* 4457
- 23 Red Pepper (2009): *The great global land grab*. <http://www.redpepper.org.uk/The-great-global-land-grab>
- 24 Vidal *i.m*.
- 25 Grain (2008): *Seized! The 2008 land grab for food and financial security*. <http://www.grain.org/briefings/?id=212>, 10. o.

SZUDÁN ÉS A REFERENDUM

Illés Zoltán
arabista, PhD hallgató
Budapesti Corvinus Egyetem
Társadalomtudományi Kar
nganaszan@yahoo.com

Bevezetés

Szudán Afrika legnagyobb területű állama. Az ország két legjelentősebb konfliktusa a dárfúri és a déli. Dárfúrban az ENSZ és AU békefenntartói jelenlét valamint a nemzetközi diplomáciai nyomás ellenére a tartós békét, minden említésre méltó elemző és jelentős forrás szerint, csak a távolabbi jövő hozhatja el. A fegyverek ma is ropognak e térségben.

Délen azonban a csaknem hat éve tartó tüzszünet valódi békévé érhet.

Szudán válaszüthöz érkezett. A 2005-ben kötött Átfogó Békemegállapodás (Comprehensive Peace Agreement – CPA) értelmében, amely az észak-dél polgárháborút hivatott lezárni, egy hatéves átmeneti periódus után Dél-Szudán népszavazáson dönthet további sorsáról. Azaz, hogy független államként folytatja létét, avagy északkal együtt tart tovább. A CPA alapján dél önrendelke-

zési referendumával egyidőben egy kis szudáni tartomány, Abyei is megtarthatja saját referendumát. Dönthet, hogy marad (észak) Szudán része, avagy csatlakozik Dél-Szudánhoz.

Az említett hatéves periódus 2011. január 9-én jár le, ekkor kell tehát megtartani a két népszavazást. Csakhogy a történet nem minden szereplője tekintetű feszült, avagy reményteljes várakozással a közelgő történelmi jelentőségű eseményekre, és nem mindenki segíti elő azok létrejöttét.

A központi kormányzat, Kartúm számára egyértelmű kudarc, ha Dél-Szudán önálló állam lesz, s e bukást még megfűszerezné, ha a kicsiny, ám annál jelentősebb Abyei is elszakadna. A veszteség nem csupán föld és mezőgazdasági potenciál lenne, hanem nyersolaj tekintetében is problémákat okozna.

Megmozdulás a referendumért. Forrás: Peter Martell/AFP

Szudán olajexportáló ország, napi kb. 500 ezer hordó kitermeléssel. A jelentős mennyiségű ismert olajkészlet (6.3 billió hordó) csaknem 75%-a Dél-Szudán területén található. Kartúm bevételének mintegy 60%-a az olajexportból származik.

A két olajvezeték délről Kartúmon keresztül Port Szudánba, a Vörös-tengeri kikötőbe pumpálja az olajat, amelyet tankerek visznek eladásra, nagyrészt Kínába. A két ország rész dél függetlensége esetén is még legalább egy évtizedig¹ egymásra van utalva olajexportját illetően.

A referenda késése, elcsalása, eredményének el nem ismerése könnyen újabb észak-dél háborúhoz vezethet. Kartúm szövetségei és más nemzetközi szereplők is ellenzik az elszakadást, a saját területükön jelenlevő szeparatista törekvések megerősödésétől tartanak, amennyiben Dél-Szudán referendum alapján válik függetlenné.

E tanulmány a referendumot járja körül, a két népszavazás lokális, regionális és globális jelentőségét méri fel.

A Referendum és az oda-vezető út

Háború és béke

Szudán 1956-ban elnyert függetlenségéig brit gyarmat volt.² A britek korán felismerték az ország etnikai és vallási széttagoltságát, ám szokásukhoz híven a hatalom kézben tartására koncentráltak és politikájukkal előkészítették a talajt a majdani konfliktusokhoz.

A brit kormányzók az amúgy is előrehaladottabb Kartúm környéki régiót fejlesztették és a szekuláris oktatás megszervezése után innen toborozták a helyi hivatalnokokat is.

Dél-Szudán lakossága nem, illetve csak kis mértékben vált muszlimmá az angolok érkezéséig, akik ezt felismerve elszigetelték a déli területeket és miszsiókat küldtek oda, amelyek nemcsak a kereszténységet, de az angol nyelvet is terjesztették az elmaradott régióban.

A tényből, hogy a britek külön entitásként kezelték a déli területet, az is következett, hogy a déliek nem, vagy csak igen csekély mértékben képviselhetették magukat a megfelelő fórumokon a függetlenséget előkészítő években. A britek politikája nagymértékben elősegítette, hogy a független Szudán arab-izlám államként definiálja magát. A definíció identitássá nőtte ki magát, és egyúttal jelentős számú szudáni lakost marginalizált, elnyomottá tett. Nemcsak a déli keresztény és tradicionális vallású dinkákat, nuereket és sok más etnikumot, hanem az afri-

kai hagyományokat is követő és saját nyelvükön beszélő muszlim fúrokat, zaghawákat és maszalitokat, valamint a messzi északi núbiaiakat és a keleten élő bedzsákat is.

Az ország függetlensége óta kirobbant konfliktusok mind az erőltetett arab-izlám identitásból eredeztethetőek. A déliek számára a sária, azaz az izlám vallásjog 1983-as közjoggá emelése az egész ország területén már csak olaj volt a tűzre.

„A két polgárháború révén az észak-dél szembenállás lett a modern Afrika leghosszabb és legvéresebb konfliktusa. Csaknem négymillió ember halt meg a fél évszázados háborúban, és ennél is több kényszerült elhagyni otthonát, vált belföldi, illetve külföldi menekültté”

A déliek mellőzöttségérzése először 1955-ben, a függetlenség előestéjén idézett elő véres felkelést. Az equatoriai Toritban a helyiek lemészárolták csaknem az összes ott tartózkodó északi katonai és civil személyt. E dátumtól számítjuk az első észak-dél polgárháború kezdetét, amelyet a bozót mélyén lapuló, főként equatoriai ellenállók Anya-Nya mozgalma fémjelez. Az első komolyabb katonai sikereket azonban csak Joseph Lagu irányítása alatt, izraeli fegyverekkel érték el.³

A dél katonai megerősödése láttán, amely egybeesett Kartúm kényszerű szakításával a szovjetekkel⁴ az akkori elnök, Dzsaafar Nimeri tárgyalóasztalhoz ültette Lagut és a délieket.

1972-ben az addisz-abebai békeszerződés lezárta az első polgárháborút. A déliek széleskörű autonómiát kaptak és letették a fegyvert. Nimeri azonban a kezdeti jó katonából a hatalmát mindenáron megtartani akaró diktátorrá vált, többször feloszlatta a dél-szudáni fővárosban, Jubában székelő tanácsot és a déli területeket érintő kérdésekben nem konzultált a helyi gyűléssel.

Az 1970-es években az amerikai Chevron cég olajat talált az észak-dél határvidéken, az ebből származó majdani bevételek elosztásáról viszont nem esett szó.

A növekvő déli elégedetlenség végül 1983-ban a második polgárháború kirobbanásához vezetett. A szikrát a már említett sária bevezetése, illetve a Jonglei-csatorna építési munkáinak megkezdése adta.⁵

A második polgárháborúban egy tehetséges tábornok, a néhai dr. John Garang de Mabior létrehozta Szudáni Népi Felszabadító Hadsereget (SPLA), aminek politikai szárnya a Szudáni Népi Felszabadító Mozgalom (SPLM), amely ma is kormányozza az autonóm és hamarosan önállóvá válható régiót.

John Garang dinka származású volt, Dél-Szudán legnépesebb etnikumának tagja.⁶ A második polgárháborút, mely 2005-ben a CPA aláírásával ért véget, John Garang hadvezetése és stratégiája, valamint az SPLA dinka hatalmi bázisa fémjelezte. A második polgárháború katonailag érettebbnek bizonyult, jóval több áldozatot követelt, mint az első. Az intenzívebb fegyverkezés, a déli katonai fejlődés mellett új tényezőként jelent meg a határvidéki népcsoportok felfegyverzése, melyek Kartúm-barát milíciákká szerveződtek az évek során.

Kartúm a déli etnikai ellentéteket is könyörtelenül kihasználta, támogatta többek között a nuereket, akik saját SPLM-jük oldalán Riek Machar, a mai dél-szudáni alelnök vezetésével szembeszálltak John Garanggal. Ezen felül külső erőket is támogatott, ilyen pl. az észak-ugandai gyökerű, Joseph Kony vezette szervezet, a hírhedt Úr Ellenálló Hadserege (LRA), azzal a céllal, hogy az SPLM erőit megossza.

A két polgárháború révén az észak-dél szembenállás lett a modern Afrika leghosszabb és legvéresebb konfliktusa. Csaknem négymillió ember halt meg a fél évszázados háborúban, és ennél is több kényszerült elhagyni otthonát, vált belföldi, illetve külföldi menekültté.

A fokozódó nemzetközi diplomáciai aktivitás, a bátor SPLM és a kifáradó Kartúm, ahol 1989 óta Omar al-Basír a regnáló elnök és a kormánypárt, a Nemzeti Kongresszus Párt (NCP) végül eredményre jutott a tárgyalóasztalnál: 2005. január 9-én Nairobiban a két fél aláírta a CPA-t, amely nem a béke maga, hanem egy útiterv a tartós béke megvalósításához.

A CPA

A CPA hatéves átmeneti periódusról határozott, valamint döntött a kétoldali tűzszünetről, amelyet az ENSZ UNMIS nevű békehadteste hivatott felügyelni.⁷ továbbá előírta egy nemzeti egységkormány felállítását, azaz az SPLM jelenlétét Kartúmban. Ezek mellett döntött a dél-szudáni kormány (GoSS) és a dél-szudáni törvényhozás felállításáról, az olajbevételek elosztásáról⁸, a hadi együttműködésről, illetve a két hadsereg tagjaiból létrehozott Joint

Integration Unit-ok felállításáról, és az átmeneti időszak teendőiről.

A legfontosabb teendők, avagy a CPA mérőföldkövei pedig:

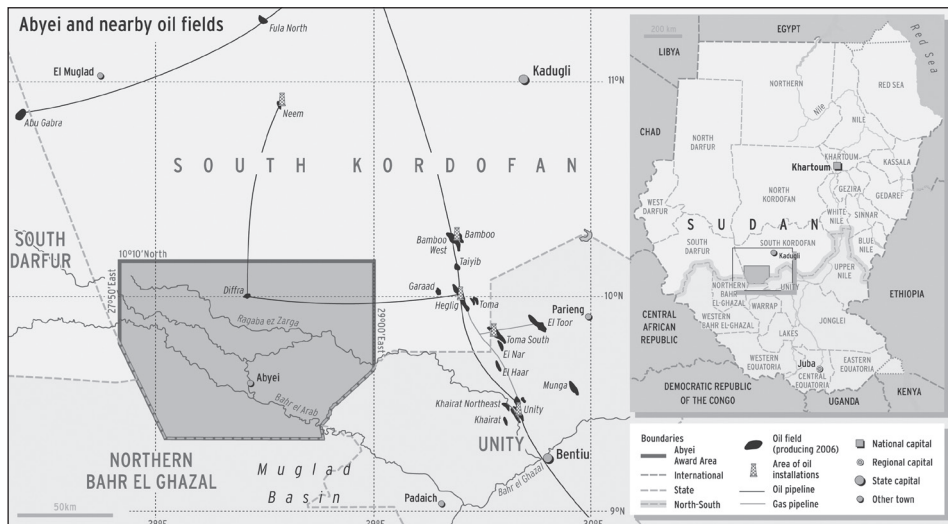
1. a népszámlálás
2. az általános választások
3. a referendum (Abyeiben is. Két északi tartományban, ahol jelentős déli kötődésű népesség él, ún. népi konzultáció megtartásáról határozott⁹).

Az első két kulcsfontosságú teendő 2008. április-májusban, illetve idén áprilisban megvalósult.

A népszámlálás irányított volt, ugyanis tudatosan kevesebb lelket számláltak Dárfúrban és Dél-Szudánban, hogy a választások után a parlamenti helyek számát a rezsim-ellenes vidékeken csökkentse és azért, hogy Dárfúrban a választóközetek határait az NCP jelöltjeinek megválasztását elősegítő húzassák meg.¹⁰

A választások északon és délen egyaránt a fennálló status quo-t erősítették meg. Omar al-Basír 68%-os szavazati aránnyal az ország elnöke maradt, délen pedig Salva Kiir, John Garang utódja, a voksok 93%-át szerezte meg és továbbra is az SPLM és a GoSS első embere maradt. A nemzetközi megfigyelők a választások során elkövetett kisebb szabálytalanságokról számoltak be, ám az eredményt elismerték, a választásokat a demokrácia útján tett sikeres állomásként értékelték.¹¹

A CPA fejezeteinek tárgyalásakor és aláírásakor az SPLM vezetője John Garang volt, akinek álma az egység, az „Új Szudán” volt, amelyben nincs domináns identitás, nincsenek marginalizált, másodrendű polgárok.

Abyei és a közeli olajmezők. Forrás: IHS Energy, 2006.

A CPA az egyetértés légkörében született. Hatéves átmeneti periódus állt Kartúm rendelkezésére, hogy meggyőzhesse a déli lakosságot és bizonyítsa, hogy Garang elképzelése valósággá válhat. Viszont Kartúm elbukta a megmérettetést. Nemhogy nem járt élen a CPA megállapodásainak betartásában és betartatásában, de fékezte a békefolyamatot, kénye-kedve szerint válogatott a megállapodások beiktatása, illetve elvetése között.

Ahogy az 1970-es évek egyik legjelentősebb déli politikusa, Abel Alier már húsz éve megfogalmazta, a túl sok be nem tartott egyezség megmérgezte az észak-dél viszonyt.¹² A helyzet azóta sem változott. Kartúm érthető okokból nem akart és ma sem kíván lemondani privilegizált helyzetéről. Amennyiben a CPA harmadik, végső mérföldkövét, a referendumot a megegyezett időpontban és megfelelő körülmények között megtartják, dél az elszakadás mellett fog szavazni. A döntés nemcsak az elmúlt

hat, hanem a függetlenség óta eltelt 55 évre is kimondott ítélet lesz, miszerint dél-szudániként Kartúmmal képtelenség együtt élni.

A Referendum

Dél-Szudán

A déli lakosság dönthet, hogy az egységes Szudán, avagy az önálló Dél-Szudán mellett teszi le voksát. Ahogy fent említettük, az eddigi összes előrejelzés a függetlenség elsöprő győzelmét helyezi kilátásba.

A referendum szabályairól a 2009 decemberében a parlament által megszavazott Dél-szudáni Referendum Törvény (Southern Sudan Referendum Act – SSRA) rendelkezik. A szavazás akkor érvényes, ha a szavazóként regisztráltak legalább 60%-a elmegy szavazni. Amennyiben a 60%-os határt elérik, azon opció válik érvényessé, amely a voksok egyszerű többségét, azaz legalább 50% + 1 fős szavazatot megszerzi. Amennyiben e két kritérium valame-

lyike nem teljesül, a referendumot 60 napon belül meg kell ismételni.

A törvény továbbá döntött a kartúmi székhelyű Dél-szudáni Referendum Bizottság (Southern Sudan Referendum Commission – SSRC) és a Bizottság alá rendelt jubai székhelyű Dél-szudáni Referendum Hivatal (Southern Sudan Referendum Bureau - SSRB) felállításáról.

Az SSRC független intézmény, feladata a referendum megszervezése,¹³ a népszavazás szabadságának és átláthatóságának biztosítása.

Az SSRC a CPA összes többi folyamatához hasonlóan jelentős késéssel, 2010 júliusában jött létre, ám alakuló ülését a főtítkárs személye körüli vita miatt csak szeptember közepén tartotta meg. Az SSRC létrehozása kiválóan szemlélteti az NCP időhúzási taktikáját. Kartúm pontosan tudja, hogy Juba számára a referendum dátuma „szent” és bármily késedelemnek komoly következményei lehetnek, ezért áll érdekében nemet mondani a kompromisszumokra. Az SSRC esetében így lehet a bizottság elnöke és főtítkára is északi illetőségű személy.¹⁴

Kartúm késleltető taktikája sok esetben eredményre vezetett, és ezen egyszerű módszerrel sok esetben jelentős engedményeket tudott kicsikarni az SPLM-től. E taktika újabb ékes bizonyítéka annak a már említett ténynek, hogy Kartúm semmibe veszi a CPA-t, és csak saját érdekeit tartja szem előtt az SPLM-mel folytatott tárgyalásokkor.

a. Ki jogosult a regisztrációra és a szavazásra?

Aki elmúlt 18 éves és épelméjű. Ezenfelül az SSRC 2010. október 24-ei közleményében, az SSRA 25. és 27. cikke-

lye alapján meghatározott három szavazói kategória egyikébe tartozik:

1. A szavazó tagja egy Dél-Szudánban 1956. január 1-jén¹⁵, vagy azelőtt is megtalálható, „őshonos” déli etnikumnak, és magát ezen etnikum/közösség tagjaként határozza meg. E szavazó leadhatja voksát Dél-Szudánban, északon és további nyolc, jelentős dél-szudáni kisebbséggel rendelkező, az SSRA által meghatározott államban.¹⁶

2. A szavazó egy Dél-Szudánban 1956. január 1-jén, vagy azelőtt is megtalálható, „őshonos” déli etnikumból származik, de ő, szülei, nagyszülei nem éltek folyamatosan Dél-Szudán területén 1956 óta, vagy még annál is régebben elhagyták őseik földjét. E szavazó csak Dél-Szudánban szavazhat, miután az adott etnikum/közösség „elimeri” leszármazását.

3. A szavazó nem tartozik egyik dél-szudáni, „őshonos” etnikumhoz sem, de ő, szülei, nagyszülei 1956 óta folyamatosan Dél-Szudán területén élnek. E szavazó csak Dél-Szudánban szavazhat, és csak ott, ahol állítását igazolni tudják.

b. A referendum akadályai

Kartúm késleltető taktikájának köszönhetően a népszavazásra való felkészülés is késésben van. Ahogy az SSRC elnöke, Mohamed Ibrahim Khalil nyilatkozta: „A rendelkezésre álló idő igen rövid. Kész csoda lenne ennyi idő alatt megszervezni és végrehajtani a referendumot. Azonban én hiszem, hogy ez a csoda megtörténhet.”¹⁷

Az SSRC által kiadott végső menetrend feszített tempójú, e sorok írása-
kor még nem biztos, hogy a regisztrá-
ció valóban megtörténik a kijelölt idő-
sávban és korántsem biztos, hogy az
emberi erőforrásbeli és logisztikai kihí-
vásoknak a bizottság és az önkéntesek
hada meg tud majd felelni. Ne felejt-
sük el, hogy a nagy területű és viszony-
lag gyéren lakott Dél-Szudánban¹⁸ az
őszi hónapokra esik az esős évszak,
amely áradásokat hoz magával és jelen-
tős területeket vág el a külvilágtól.¹⁹
A regisztráció megszervezéséhez
logisztikai segítséget nyújt az UNMIS
és a nemzetközi közösség Dél-Szudán-
ban tevékenykedő aktív tagjai.

Az SSRC számára beígért, szüksé-
ges anyagi források csupán nagyjából
egyharmada állt rendelkezésre 2010.
november elején. A bizottságok és albi-
zottságok alkalmazottainak fizetése
késhet, illetve el is maradhat a referen-
dum előtti hónapokban. Épp ezért kérte
Dél-Szudán népét efféle áldozatokra is
Salva Kiir, egy október 30-ai beszédé-
ben²⁰ a népszavazás sikere érdekében.

Számos elemzés²¹ rámutat a 60%-os
szavazási arány problémájára, melyet
Kartúm kihasználhat. Mivel északon
jelentős, 1,5-2 millió főre becsült déli
kisebbség él,²² a központi kormány meg-
félemlítheti a már regisztrált potenciális
szavazókat és megakadályozhatja, hogy
voksukat leadják a referendum napjain.
Éppen ezért Juba hazatérésre bátorítja a
délieket, hiszen szavazatuk leadását és
biztonságukat nem tudja garantálni a
déli határokon túl.

Riek Machar, a GoSS alelnöke és
a CPA ügyeiért felelős minisztere fel-
szólította a dél-szudániakat, hogy ne

regisztráljanak, ha nem biztosak abban,
hogy szavazatukat le tudják majd adni.²³
További aggodalomra adhat okot, hogy
az SSRA 26.1/b. pontja megengedi a
szavazó szóbeli azonosítását is. Képz-
jük csak el egy Kartúm-barát etnikum
tömeges regisztrálását, majd meg nem
jelenését a szavazáson.

A referendum médiakampánya
november 7-én kezdődött. Ám az egy-
ség győzelmének reális esélye nem
maradt. Amennyiben a referendum a
megfelelő időben, a megfelelő körülmé-
nyek között zajlik le, a szavazók meg-
fogadják és lehetőségük is lesz megfo-
gadni Riek Machar tanácsát, Dél-Szu-
dán készülhet a CPA által meghatározott
időszak végén, azaz 2011. július 9-én
életbe lépő függetlenségére. A nemzet-
közi közösség biztosította Dél-Szudánt,
hogy a szabályos szavazás eredményét
haladéktalanul elismerik.

Az ENSZ, az USA és Juba szövet-
ségesei a referendum időben való meg-
tartása mellett is lándzsát törnek, hiszen
Peter Adwok Nyaba, a szudáni felsőok-
tatási és kutatási miniszter nyilatkozata
szerint a referendum elhalasztása veszé-
lyesebb a háborúnál.

*Jubai kisfiú zászlókat tart.
Forrás: Roberto Schmidt/AFP*

Abyei

A CPA IV. fejezete rendezi Abyei státuszát:

A dél-szudáni referendummal egy időben Abyei lakosai egy másik szavazáson vesznek majd részt, amelyen a következő két lehetőség közül választanak:

a. Abyei észak speciális adminisztratív státuszú területe marad.

b. Abyei csatlakozik Dél-Szudán Észak-Bahr al Ghazal nevű tartományához.²⁴

Abyei területét a britek 1905-ben csatolták az akkori Bahr al Ghazal déli tartománytól Kordofán északi tartományhoz. A terület lakói akkor kizárólag a déli kötődésű ngok dinkák voltak. Ma is ők alkotják a terület lakosságának többségét. Abyei termékeny terület, a Hágai Állandó Ítélobíróság (Permanent Court of Arbitration – PCA) által kijelölt határain²⁵ belül található egy kisebb olajmező is, valamint közel van a jelentős Bamboo és Heglig olajmezőkhöz.

Az elmúlt évtizedekben kezdett letelepedni Abyeiben az északi kötődésű, nomád misseriya népcsoport, amely az arab és muszlim identitású baggarák egy csoportja. Az észak-dél határvidéken szokványos jelenség, hogy a déli, letelepedett lakosság területeire a száraz évszakban²⁶ az északi nomádok átjárnak állataikat legeltetni és portyázni. Ez a hagyományos ngok dinka–misseriya kapcsolat eredete is, ezért biztosítja a CPA a misseriyák hagyományos legeltetési és áthaladási jogát a területen.²⁷

Ma megközelítőleg 100 ezer ngok dinka és 75 ezer misseriya él a térségben.

A 2009. decemberi Abyei Referendum törvény 24. cikke a következőképp nyilatkozik a szavazati jogról:

...a szavazó Abyei terület lakosa kell hogy legyen:

a. ngok dinka

b. Bármely más ott élő szudáni közösség, az Abyei referendum bizottság döntése alapján.

Az abyei referendum bizottsága november elején még nem alakult meg. A tárgyaló felek nem tudtak megegyezni a komité összetételéről.

Az SPLM álláspontja szerint csak a ngok dinkák szavazhatnak, a misseriyáknak a legeltetéshez és az áthaladáshoz való jogát tiszteletben tartják.

„Kartúm és Omar al-Basír számára a legfontosabb feladat a szudániság, a szudáni identitás újradefiniálása lesz, amennyiben valóban békét akarnak kötni a dárfúri felkelőkkel”

Az NCP alkudozási és megzavarási eszközként használja a misseriyákat a tárgyalásokon. A misseriya vezetők kijelentették, hogy semmi mást nem hajlandóak elfogadni, csak a referendumon való részvételt. Egyik vezérük szeptember végén még háborúval is fenyegetőzött.²⁸

A PCA által meghatározott határ demarkációja és az abyei referendum bizottságának megalakítása ügyében folytatott NCP-SPLM tárgyalások zátonyra futottak. Október elején magasabb sebességre kapcsolt a nemzetközi diplomácia, Addisz-Abeában

többnapos maratoni tárgyaláson vettek részt az abyei ügyben érintettek, ám áttörést nem értek el. A volt dél-afrikai elnök, Thabo Mbeki, aki jelenleg az Afrikai Unió CPA és más szudáni békemegállapodások ellenőrzési csoportjának (AUHIP) feje, az USA szudáni különmegbízottjával, Scott Grationnal együtt mediátorként november közepén újra tárgyalásztalhoz ül.

Jónéhány alternatív ötlet is született a térség státuszának rendezéséről, ám az SPLM jogosan utasítja el a megoldási terveket, hiszen ahogy Pagan Amum, az SPLM főtitkára fogalmazott, az NCP túszul ejtette Abyeit és az SPLM kész megfizetni a váltságdíjat, ám a CPA nem tárgyalható újra: Abyeinek referendumon kell döntenie további sorsáról.²⁹ Abyei kis terület, a referendum viszonylag rövid idő alatt is kivitelezhető, amennyiben a szavazati jogról megállapodás születik. Kérdés, vajon a Mbeki-Gration féle mediáció valóban áttörést tud-e hozni.

Abyeiben utoljára 2008-ban voltak véres összecsapások az északiak és a déliek között. Amennyiben sorsa rendezetlenül marad a referendum tervezett időpontjáig, a konfliktus kirobbanása

Omar al-Basír.

Forrás: <http://www.indymedia.ie/article/88356>

elkerülhetetlennek látszik. Mind az északi, mind a déli hadsereg csapatokat állomásoztat a tartományban és környékén. A helyi konfliktus rendkívül könnyedén áttérjedhet az egész észak-dél határvidékre. A kb. 2000 kilométeres határ demarkációja korántsem teljes, ugyanis a vitatott területeken jelentős haderők vonultak fel mindkét részről.

A két referenda sikeres megtartása jelentős lépés ugyan a béke útján, de számos kérdésben kell még megegyeznie a két félnek, amelyek közül csak az egyik a határ megvonása.³⁰ Semelyik fél nem akarhat háborút, de vajon képesek lesznek-e megakadályozni egy fegyveres konfliktus kirobbanását, avagy egy lokális konfliktus futótűzként történő továbbterjedését? Vajon mennyiben lehet segítségükre a vitás kérdések békés rendezésében az ENSZ, az AU, az USA és a nemzetközi közösség?

A referendum jelentősége és hatásai

Helyi szinten

A déli kormány, az egyház és a civil szervezetek számára a legnehezebb feladat a nép túl magas elvárásainak helyes kezelése lesz. A dél-szudániak évtizedek óta várnak erre a pillanatra. Legtöbben úgy

Salva Kiir és Ban Ki Mun.

Forrás: UN Photo/Eskinder Debebe

vélik, a függetlenség egy csapásra megváltoztatja majd életüket, illetve a szuverenitás még aznap elhossa számukra a biztonságot és a fejlődést.

A kormány jelentős lépéseket tett az elmúlt hónapokban a nemzetépítés terén. Ennek egyik megnyilvánulása Salva Kiir ez év október 6-án meghirdetett amnesztiája volt az SPLM/A ellen fellázadt katonák, helyi vezetők számára. Elnöki határozatában³¹ felajánlotta számukra, hogy feltétel nélküli fegyverletétel esetén büntetlenül csatlakozhatnak az SPLM-hez. Néhány rebellis tábornok és katona már élt is ezzel a lehetőséggel.

Kiir másik ügyes húzásának az október közepén megtartott dél-szudáni pártok konferenciája bizonyult, melyet a népszavazással kapcsolatban rendeztek. A többnapos tanácskozáson olyan ösellenségek beszéltek, tárgyaltak a kormánypárt embereivel, mint a shilluk Lam Akol. Még az a George Athor is elküldte delegációját, aki az október 6-ai elnöki felajánlásra saját követeléseivel válaszolt. A megbeszélések során a referendum utáni időszakra az alkotmány revízióját, népszámlálást és választások kiírását határozták el, valamint a konferencia gyakran összeül majd az elkövetkező történelmi jelentőségű időszakban.³²

A nemzetépítés kulcsa a népszavazás pillanatában tapasztalható egység, a dél-szudániság továbbvitele. A momentum megragadása rendkívül fontos ahhoz, hogy az évtizedes háború után lassan magához térő nép felülemelkedjen az etnikai ellentéteken. A következő hónapokban pedig eldől, hogy vajon Kiir és az SPLM képes lesz-e valódi

előnyt kovácsolni az esetleges függetlenségből és a ma félautonóm terület a fejlődés útjára léphet. Természetesen ez nemcsak az SPLM/A-tól, hanem a többi déli katonai és politikai erőtől, az egyháztól, a civil szervezetektől, a néptől és etnikai ellentéteiktől, valamint számos külső tényezőtől egyaránt függ.

Kartúm és Omar al-Basír számára a legfontosabb feladat a szudániság, a szudáni identitás újradefiniálása lesz, amennyiben valóban békét akarnak kötni a dárfúri felkelőkkel. Az NCP-nek minden kétséget kizáróan fel kell nőnie ehhez a feladathoz. Kérdés, hogy meg akarja-e tenni ezt a lépést, avagy szokásához híven vakon szalad tovább végzete felé.

Regionális szinten

Szudán geopolitikai helyzete különleges, hiszen egyszerre tartozik az arab világhoz, az Afrika szarvának nevezett térséghez, és Dél-Szudán révén a kelet-afrikai régióhoz. A szomszédos államok függetlenségük elnyerése után földrajzi elhelyezkedésük, hatalmi és kereskedelmi érdekeik alapján váltak Kartúm, illetve Juba szövetségeseivé. Az államok szintjén az erővonalak folyamatos mozgásban vannak, így történhetett, hogy Kartúm hagyományos szövetségese és a szudáni egység egyik legfőbb támogatója, Egyiptom politikai okokból többször szakított a szudáni központi hatalommal. Legutóbb az 1990-es évek közepén, amikor szudáni illetőségű szélsőségesek merényletet kíséreltek meg a jelenlegi egyiptomi elnök, Hoszni Mubarak ellen. Továbbá az 1991-es etióp hatalomváltás után Etiópia, az SPLM egyik legfőbb támogatója elfordult John Garangtól.

A kontinens szempontjából Dél-Szudán lehetséges függetlensége rendkívül ellentmondásos esemény, hiszen egy afrikai nép elnyerheti szabadságát, viszont Szudán kettészakadása a kőbe vésett afrikai törvényt, azaz a gyarmati határok megváltoztathatatlanságát rúgná fel.³³

Az Afrika szempontjából ambivalens történésekről így nyilatkoztak az afrikai vezetők:

„Egy ilyen fejlemény könnyedén vezethet nagy nehézségekhez, beleértve a háborút is. Ez nagy probléma minden olyan afrikai ország számára, amely hasonló szituációval kerülhet szembe a saját országában, ez az ami aggodalommal tölt el minket [...] azonban nincs más választásunk, mint tiszteletben tartani a szudániak döntését.” – Jean Ping,³⁴ 25/5/2010.

„Dél-Szudán bekövetkező függetlensége vírus lesz, mely átterjed egész Afrikára. Afrikának külföldi beruházásokra és stabilitásra van szüksége. Egy ilyen precedens elriaszthatja a befektetőket, akik félnek majd beruházni Afrikában.” – Moammer Kadhafi, 10/10/2010.³⁵

Az AU az egység egyik támogatója volt egészen a legutóbbi időkig. Az elmúlt hónapokban nyilvánvalóvá vált, hogy Kartúm nem képes elfogadhatóvá tenni a déliek számára az együttélést. Az AU központi kérdésként kezeli Szudánt, Dárfúrban közös, csaknem húszezer fős békemissziót tart fenn az ENSZ-szel UNAMID néven és 2009-ben létrehozta az AUHIP-et, Mbeki elnökletével. Az AUHIP legfontosabb

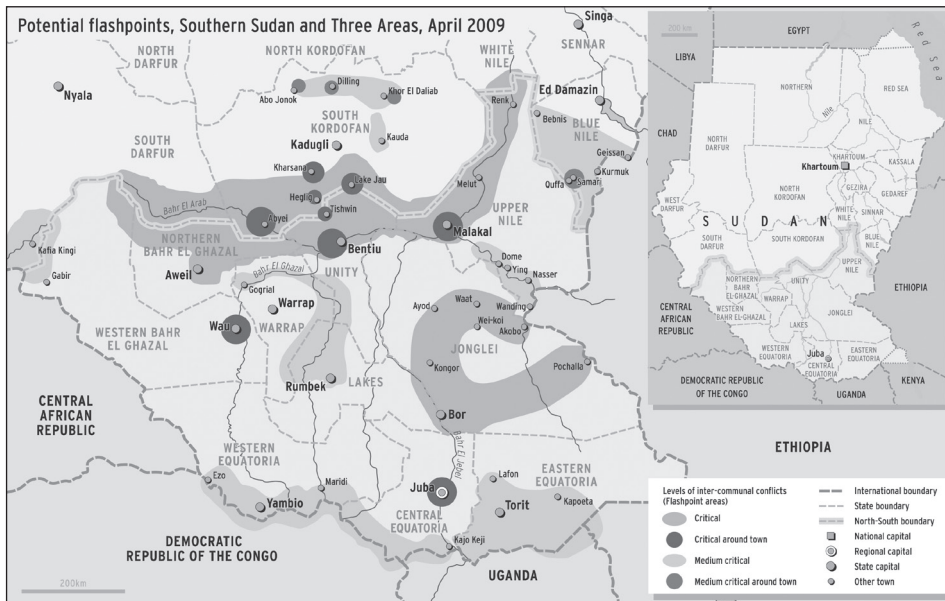
feladata a szudáni konfliktusok béketárgyalásainak elindítása és előremozdítása mediáció révén.

Mbeki idén júliusban, Kartúmban még az egység mellett tört lándzsát, ám felvázolta dél a konföderatív állam modelljét, mint az elszakadással szembeni lehetséges alternatívát.³⁶ Pagan Amum, az SPLM főtitkára erről, az azóta többek által előhozott lehetőségről úgy nyilatkozott, hogy a konföderáció csak a referenda sikeres megtartása és eredményének tiszteletben tartása esetén lehet alku tárgya.³⁷ Az AU és Mbeki azonban ráébredt, hogy a „rossz példánál” ezerszer rosszabb lehet egy újra fellángoló szudáni konfliktus. Különösen azután, hogy mind helyi, mind regionális, mind globális szinten jelentős erőfeszítések történtek a CPA utolsó, legfontosabb állomásának, a referendumnak 2011. január 9-én való megtartása érdekében.

Szeptember 24-én, New Yorkban, az ENSZ közgyűlés hetében, Barack Obama amerikai elnök részvételével megtartott Szudán tanácskozáson tartott beszédében Mbeki már egyértelműen fogalmazott: *„Hadd hangsúlyozzam Afrika messzemenő elkötelezettségét a szudáni nép irányában. Afrika minden tőle telhetőt megtesz, hogy a CPA vállalásai teljesen megvalósuljanak. A szudániak nagy becsben tartott barátaink akár az egység, akár a különválás mellett döntenek.”*

Mbeki november elején is Szudánban tárgyalt az abyei kérdés résztvevőivel és szervezte a november közepi újabb addisz-abebai Abyei tanácskozási fordulót.

Az AU figyelme a nemzetközi közösség több szereplőjéhez hasonlóan

Konfliktus-zónák Szudánban. Forrás: UNMIS

jelenleg Dárfúrról a két referendára váltott és kezd megbékélni a gondolattal, hogy 2011-ben minden valószínűség szerint új állam születik Afrikában.

Globális szinten

Azon államok számára, melyeknek saját belső, szeparatista törekvésekkel kell nap, mint nap szembenézniük, Dél-Szudán függetlensége fenyegető precedenst teremthet. Koszovó 2008-as egyoldalúan kikiáltott függetlenségével szemben viszont Dél-Szudán egy ötven éves polgárháborús időszakot lezáró, nemzetközileg elismert békeszerződés eredményeképpen nyerheti el függetlenségét. Dél-Szudán esetleges szuverenitása a konfliktus részleteinek ismeretében a gyarmatosítás alól való felszabadulás és nem eredményes szeparatista törekvés példajaként állhat. A nemzetközi közösség felelőssége abban áll, hogy ezt

megfelelően közölje a világgal és Omar al-Basírt együttműködésre bírja.

Csak hogy hiába minden a referenda időben való megtartása érdekében tett erőfeszítés az EU, az USA, Nagy Britannia, Norvégia és az ENSZ részéről, ha Omar al-Basír úgy érzi bármit megtehet, hisz nincs mit veszítenie.

1999, azaz az olajexport megindulása óta Kartúm soha nem látott fejlődésnek indult. Az 1990-es évek óta érvényben levő nemzetközi gazdasági szankciók és a dárfúri konfliktus kirobbanása óta érvényben levő fegyvereladási moratórium ellenére Kartúm mindent megkap, amire csak szüksége lehet. Ez legnagyobb részben Kínának és a kínai pragmatista külpolitikának köszönhető. Kína olajimportjának 7%-át Szudánból szerzi be, dollármilliárdokat ruházott be a szudáni olajinfrastruktúra felépítésébe. Kartúmnak fegyvereket és olyan

hadászati cikkeket exportál, amelyekhez a szankciók értelmében nem juthatna hozzá. Kína szokásához híven nem szólt bele az ország belügyeibe, ám áruexportjával nagyban befolyásolta azt.

Pragmatista álláspontjára jellemző, hogy az utóbbi hónapokban, mikor is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a referendumon a dél-szudáni nép a függetlenséget választja nagyon gyorsan Juba barátja is lett. Sőt nemrégiben a Wall Street Journal kínai cégeket említett a Juba-Lamu olajvezeték építési szerződésének legesélyesebb pályázóiként.³⁸ Kína ráébredt, hogy ha hosszú távon biztosítani akarja szudáni olajimportját, Kartúm mellett Jubát is keblére kell ölelnie. Egy esetleges észak-déli háború az olajinfrastruktúrát is elpusztítaná. Ez pedig Kartúm és Juba után Pekington érintené legkellemetlenebbül, hiszen nemcsak olajimportjának 7%-a, de dollármilliárdos nagyságrendű beruházása is odaveszne.

Konklúzió

2011. január 9., a referenda CPA-ban rögzített dátumának közeledtével a nemzetközi közösség egyre nagyobb figyelemmel tekint Szudánra. Egyértelművé vált, hogy Omar al-Basír és az NCP időhúzó taktikájával veszélybe sodorta a referenda időben való megtartását. A kartúmi rezsim tudja, hogy Dél-Szudánt már elvesztette, ám nyilvánvalóvá tette, hogy az ő együttműködése nélkül sem délen, sem Abyeiben nem lesz népszavazás. Így az NCP kiváló tárgyalási alkupozícióhoz jutott az utóbbi hónapokban és ez a pozíció még nagyobb lehetőségekhez juttathatja. Majd ha Dél-Szudánt elveszítette, jöhet az újabb dip-

lomáciai forduló: Dárfúr. Csak nehogy a dárfúriak mind elhagyni kényszerüljenek földjüket mielőtt még a béke eljöhessen az ő számukra is.

Jegyzetek

- 1 Tervezik egy Juba-Lamu olajvezeték megépítését, illetve szóba jött Juba csatlakozása a Csád-Kamerun vezetékhez is.
- 2 1898-tól 1956-ig Angol-Egyiptomi Szudán néven létezett az ország, ám az egyiptomiak csupán katonákat és hivatalnokokat adhattak a térségbe (Collins, 2008. 33-68. o.), a valódi hatalom a brit kormányzó kezében összpontosult.
- 3 Az 1967-es hatnapos háború utáni feszült légkörben sikerült Lagu tábornoknak Izrael támogatását elnyerni (uo. 103-108. o.).
- 4 1971-ben a szudáni kommunista párt egy sikertelen puccsot hajtott végre Kartúmiban, Nimeri elfordult a szovjetektől, egyúttal a kedvező áron szállított szovjet fegyverekről is le kellett mondania. (ICG, 2002. 10-11. o.)
- 5 A Jonglei csatorna egyiptomi ötlet: a Nilus vizét elterelni a déli Szudd mocsárvidékről, így növelve a vízhozamot. A Szudd lakóinak és a déli gyűlésnek véleményére Nimeri ez esetben sem volt kíváncsi.
- 6 Dél-Szudán lakosságának etnikai megoszlása: dinka 40%, nuer 20%, azande 10%, toposa 8%, shilluk 5%, murle 4%, anyuak 1.5%, mundari 1.5% (Young, 2006.)
- 7 Az UNMIS (United Nations Mission in Sudan) létrehozásáról az ENSZ BT 1547-es, 2004. júniusi határozata döntött. A békefenntartók a CPA „őrei”. Jelenleg 10600 fős katonai és rendőri erő alkotja.
- 8 A délen kitermelt olaj bevételeinek legalább 2%-a a kitermelő tartományé / térségé, a maradék 50%-a Kartúmot, a másik 50% Jubát illeti. (CPA, 2005. III/5.)
- 9 Kék-Nilus és Dél-Kordofán tartományok. A népi konzultáció folyamata nem vezethet a tartományok délhez csatlakozásához. A konzultáció eredményeit a tartományi gyűlések vitatják meg és döntenek a régiók speciális státuszának jellegéről.

- A tartományi gyűlésekben jelenleg az NCP tagok többségben vannak.
- 10 Lsd. pl. DRDC, 2008.
 - 11 Lsd. pl. Carter Center, 17/4/2010.
 - 12 Alier, 1990.
 - 13 A déli tartományok bizottságainak, a tartományokon belüli megyei albizottságoknak (county commission) és a referendum centrumok, azaz a választóhelyiségek létrehozása, az ott dolgozók toborzása és betanítása és a szavazás megfelelő szintű koordinálása.
 - 14 Elnök – Mohamed Ibrahim Khalil, Fötít-kár – Mohamed Osman al-Nijoumi. Csak az SSRB elnöke déli az intézmény vezetőségéből: Chan Reek Madut.
 - 15 A függetlenség kikiáltásának dátuma.
 - 16 Egyiptom, Etiópia, Kenya, Uganda, USA, Nagy-Britannia, Ausztrália és Kanada.
 - 17 Sudan Tribune, 27/10/2010.
 - 18 Területe 640 ezer km² (kb. az Ibériai-fsz.-vel megegyező), lakossága mintegy 10 millió fő.
 - 19 Dél-Szudánban 2009-ben mindössze 50 km aszfaltozott út volt. Egyes körzetek az idei esős évszakban is kizárólag repülővel közelíthetők meg.
 - 20 Záró megjegyzések a Jubában megtartott 8. kormányzói fórumon.
 - 21 Pl. DRI, July 2010. 7. o.
 - 22 Refugees International, June 2010. 1. o.
 - 23 Sudan Tribune. 25/8/2010.
 - 24 CPA IV. fejr. 1.3 cikkely.
 - 25 A két fél képtelen volt megegyezni Abyei határaitól, ezért 2008 júliusában a PCA-hoz fordultak. A nemzetközi bíróság 2009 júliusában kiadta határozatát a határvonalról. A határ demarkációja máig nem történt meg.
 - 26 Abyei esetében decembertől márciusig.
 - 27 CPA IV. fejr. 1.1.3.
 - 28 Sudan Tribune 29/9/2010.
 - 29 Sudan Tribune 30/10 and 4/11/2010.
 - 30 Sem a CPA, sem más kétoldalú megállapodás nem szól róluk, ám az esetleges függetlenség életbe lépéséhez elengedhetetlenül szükséges megegyezni ezen kérdésekről, amelyeket a poszt-referendum egyezmények hivatottak részleteiben rendezni: 1. Állampolgárság – déliek északon és északiak délen. 2. Biztonság – a közös hadtestek felosztása, a katonák saját nemzeti hadseregeikbe való betagozása. 3. Erőforrások – legfontosabb az olajbevételek elosztása. 4. Nemzetközi szerződések, pl. A Nílusra vonatkozó szerződések, ill. Szudán külső tartozásának felosztása.
 - 31 GoSS/PO/J/21/2010.
 - 32 Final communiqué of Southern Sudan Parties Conference on Referendum, 19/10/2010.
 - 33 Az AESZ (Afrikai Egységsszervezet, az AU jogelődje) 1963-as, addisz-abebai alakuló ülésén a tagállamok rögzítették, hogy a fennálló határok megváltoztathatatlanok. NB: Eritrea 1993-as függetlensége nem a határok megváltoztatása, hanem visszaállításra volt.
 - 34 Az AU Béke és biztonsági tanácsának elnöke.
 - 35 Sudan Tribune 10/10/2010.
 - 36 Statement of Thabo Mbeki at the launch of the Sudan post-referendum negotiations: Khartoum, 10/7/2010.
 - 37 Sudan Tribune, 4/11/2010.
 - 38 China courts secessionists in Sudan, WSJ. 21/10/2010.

Felhasznált irodalom

- Alier, Abel (1990): Southern Sudan: Too Many Agreements Dishonoured, Ithaca press, Exeter.
- Collins, Robert (2008): A History of Modern Sudan. Cambridge University Press.
- ICG (2002) International Crisis Group, Africa Report nr. 39. God, Oil and Country, Brüsszel.
<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/horn-of-africa/sudan/God%20Oil%20and%20Country%20Changing%20the%20Logic%20of%20War%20in%20Sudan.ashx> (letöltés ideje: 2010.2.2.)
- Young, John (2006): The South Sudan Defence Forces in the Wake of the Juba declaration. Small Arms Survey.
<http://www.smallarmssurveysudan.org/pdfs/HSBA-SWP-1-SSDF.pdf> (letöltés ideje: 2010.9.9)
- Carter Center (2010): Election Observation Mission, Preliminary Statement.

- <http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/pr/sudan-preliminary-statement-041710.pdf> (letöltés ideje: 2010.4.26.)
- CPA (2005): The Government of the Republic of the Sudan, The Comprehensive Peace Agreement between the Government of Sudan and SPLM/SPLA. Nairobi. <http://www.aec-sudan.org/docs/cpa/cpa-en.pdf> (letöltés ideje: 2010.7.29.)
- DRDC (2010): Darfur Relief and Documentation Centre, 5th Population and Housing Census, an incomplete exercise. http://southsudaninfo.net/wp-content/uploads/reference_library/reports/5th_population_housing_census_sudan.pdf (letöltés ideje: 2010.4.5.)
- The Government of the Republic of the Sudan, Ministry of Justice. Popular Consultation Act, 2009.(in Arabic) <http://xa.yimg.com/> (letöltés ideje: 2010.8.17.)
- Permanent Court of Arbitration, Abyei Arbitration, Final award (press release). 2009. <http://www.pca-cpa.org/upload/files/Abyei%20Press%20Release%2022-07-09%20EN.pdf> (letöltés ideje: 2010.5.5.)
- The Government of the Republic of the Sudan, Abyei Referendum Act. 2009. http://www.irinnews.org/pdf/GOS_Abyei_Referendum_Act_2009.pdf (letöltés ideje: 2010.5.26.)
- Standard Bank Group Economics, Southern Sudan: Future potential shines a torch on current shortcomings. 2010. http://groups.google.co.za/group/sudan-john-ashworth/browse_thread/thread/9a96d4581e2360f1 (letöltés ideje: 2010.6.7.)
- Mekelle Memorandum of understanding between the NCP and SPLM on Post-Referendum issues and arrangements. 2010. <http://www.cmi.no/sudan/doc/?id=1283> (letöltés ideje: 2010.6.24.)
- WSJ (2010.10.21.): Wall Street Journal, China courts secessionists in Sudan. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052702303496104575559894121507042.html> (letöltés ideje: 2010.10.22.)
- United Nations Security Council, Resolution nr. 1547. 2005. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/386/26/PDF/N0438626.pdf?OpenElement> (letöltés ideje: 2010.4.25.)
- The Government of the Republic of the Sudan, Southern Sudan Referendum Act. 2009. <http://saycsd.org/doc/SouthernSudanReferendumActFeb10EnglishVersion.pdf> (letöltés ideje: 2010.4.5.)
- Closing Remarks of H.E. General Salva Kiir Mayardit at the 8th Governors' Forum. 2010.10.31. <http://www.goss-online.org/> (letöltés ideje: 2010.11.4.)
- DRI (2010): Democracy Reporting International, Assessment of the Southern Sudan Referendum Act, Berlin. http://www.democracy-reporting.org/files/dri_report_sudan_referendum_-_english.pdf (letöltés ideje: 2010.8.16.)
- Refugees International (2010): Field Report: Preventing Violence and Statelessness as Referendum Approaches. [http://www.refugeesinternational.org/sites/default/files/062810_Sudan_preventing%20\(2\).pdf](http://www.refugeesinternational.org/sites/default/files/062810_Sudan_preventing%20(2).pdf) (letöltés ideje: 2010.7.4.)
- GoSS/PO/J/21/2010.: The Government of Southern Sudan, Presidential order nr. 21, 2010. <http://www.goss-online.org/> (letöltés ideje: 2010.10.15.)
- Final communiqué of Southern Sudan Parties Conference on Referendum, 2010.10.19. <http://allafrica.com/stories/201010200127.html> (letöltés ideje: 2010.10.22.)
- Mbeki 2010(a): Statement of Thabo Mbeki at the launch of the Sudan post-referendum negotiations: Khartoum, 2010.10.7. <http://sudanwatch.blogspot.com/2010/07/news-round-up-north-south-sudan-launch.html> (letöltés ideje: 2010.7.21.)
- Mbeki 2010(b): Speech of Thabo Mbeki at the UN High Level Meeting on Sudan, New York, 2010.9.24. <http://allafrica.com/stories/201009250011.html> (letöltés ideje: 2010.9.26.)
- Adwok Nyaba, Peter, (2010): Postponement on the referendum will be more dangerous than war, South Sudan Nation, 2010.10.26. <http://www.southsudannation.com/postprint%20of%20referend%20more%20dangerous%20adwoknyaba5.htm> (letöltés ideje: 2010.10.27.) <http://www.sudantribune.com/>

KONFLIKTUSKEZELÉS A NEMZETKÖZI JOG ESZKÖZEIVEL – A KONGÓI KRÍZIS ESETTANULMÁNYA

Nyíri Veronika

gyakornok

ENSZ Politikai Ügyek Osztály, Washington D.C.

Ázsia és a Csendes-óceáni Térség Divíziója

nyveronika86@gmail.com

Suha György

főiskolai tanár PhD, főkonzul

Wekerle Sándor Üzleti Főiskola,

Gambia Tiszteletbeli Főkonzultátusa, Budapest

suha@gambia.hu

Afrikanisták gyakran idézik Albright egykori amerikai külügyminisztert, aki az ENSZ Biztonsági Tanácsának egy évtizeddel ezelőtti ülésén¹ a kongói konfliktust a kontinens első világháborújaként jellemezte. Az 1998-ban ismételt kiújuló polgárháborút a mai napig Afrika legújabb kori történetének legnagyobb államközi konfliktusának tekintik. Jóllehet ezt a háborút hagyományos fegyverekkel vívták, nagy csaták, világosan definiált frontvonalak, tűzszüneti megállapodások nem jellemezték. „Afrika Első Világháborúja” mintegy húsz, különböző fegyveres csoport katonai érdekeit és kilenc állam geopolitikai státuszát érintette.²

A konfliktus jogi megoldása az érintettek, döntően a korábbi gyarmattartó államok politikai nyomására a hágai Nemzetközi Bíróság intézményrendszerével és joghatóságával történt. A jogeset „*Kongói Demokratikus Köz-*

társaság vs. Uganda” eljárás néven³ tárgyszerű és hiteles esettanulmányként rámutat az afrikai fegyveres konfliktusok általános jellemzőire és a nemzetközi közösség erősen korlátozott béketeremtő és fenntartó eszközeinek törékeny jellegére. A hosszas procedúra ugyanakkor kiválóan példázza a nemzetközi kapcsolatok formálásának jogi aspektusait, rávilágítva arra, hogy a kölcsönös tisztelet hiányát és az írott nemzetközi normák áthágását a legkitűnőbb bíróság sem képes bármiféle ítélettel helyettesíteni.

Egy évtized távlatából talán kijelenthető, hogy a hágai Nemzetközi Bíróság csak megközelítőleg tudott korrekt, elfogadható és főleg a térség jövőbeni nyugalalmát szolgáló ítéletet hozni. A gazdasági ellenérdekek, a beavatkozó szomszédok megfontolásai és külön utas stratégiái, továbbá a világnak a régióhoz való viszonya olyan szubregionális konfliktus kereteit tette állandóvá, mely a tradicio-

nális felépítésű társadalmak működési hiányosságai által is nehezítve még hosszú távon sem teszi valószínűvé a megnyugvást és a békés fejlődés esélyét. A permanens zavartság állapotának megszüntetését és az összekuszálódott geopolitikai viszonyok rendezését nem feltétlenül segíti a hágai Bíróság – első ránézésre a kongói félnek kedvező – ítélete. A nemzeti-törzsi törekvéseket az eljárásban figyelembe vevő jogászok célja valójában a tiszta, áttekinthető helyzet megteremtése volt és nem a konfliktus összetett érdekviszonyainak kisimítása.

Igazságtalanok és egyoldalúak volnánk azonban akkor, ha a hágai eljárást általában és egészében sikertelennek minősítenénk. Kézzelfogható eredmény ugyanis, hogy a konfliktus nem eszkalálódott tovább, a fegyveres cselekmények jelentősen visszaszorultak, és a civil lakosság életminősége is javult.

A Kongó vs. Uganda eljárás ugyanakkor példa a nemzetközi közösség és a kontinens politikai vezetőinek arra, hogy emberéleteket, anyagi javakat érintő, az idő előrehaladtával egyre jobban kiszélesedő konfliktusokban nem csak a fegyveres válaszlépés, a katonai erő bevetése lehet célravezető. Fontos tapasztalat és megállapítás, hogy a nemzetközi jog eszközei a kríziskezelések vonatkozásában és politikai válságok prevenciójában eredményesen alkalmazhatók – még Afrikában is!

A közép-afrikai etnikai kontextus és a polgárháború előzménye

Algéria és Szudán után a harmadik legnagyobb területű afrikai állam az ásványkincsekben gazdag Kongó a XIX. században került belga fennhatóság alá, majd 1960-ig Belga Kongó néven – egy ideig II. Lipót belga király személyes

Hamarskjöld ENSZ-főtisztár (elől, jobbra) megérkezik Leopoldville-be. A bal szélén Joseph Mobutu (1961. november 13.). Forrás: UN Photo.

tulajdonaként, – az európai királyság gyarmata volt. Az 1950-es években alakult számos nemzeti felszabadító mozgalom közül a későbbi köztársasági elnök, Joseph Kasa-Vubu által vezetett ABAKO (Alliance des Bakongo, 1960-tól Alliance Congolaise), és a Patrice Lumumba vezetésével létrejött MNC⁴ (Mouvement National Congolais) szervezetek jelentették a függetlenség felé vezető sajátos, kongói törekvések fajsúlyos politikai formációit.

A felszabadító mozgalmak nyomására 1960 januárjától Brüsszelben tartott tárgyalásokon a kongói pártok képviselői és a belga kormány megállapodott a függetlenség megadásának alapelveiben és menetrendjében. Hónapokkal később, 1960. június 30-án kihirdették az ország függetlenségét, az első elnök Kasa-Vubu, míg a miniszterelnöke Patrice Lumumba lett.⁵ A függetlenség gyors kivívása felkészületlenül érte a társadalmat, és Belgium hirtelen kivonulása Kongóból gazdasági-társadalmi bizonytalanságot teremtett a törékeny, fiatal állam számára. A hadseregben hamarosan lázadások törtek ki, melyet évekre elhúzódó polgárháborús állapot követett. A Kongói Demokratikus Köztársaság függetlenné válását⁶ a hatalomért folytatott harcok sorozata jellemezte és jellemzi mind a mai napig.⁷ A Lumumba-kormány kérésére az ENSZ békefenntartó erőket vezényelt az ország területére. Miután a katangai szeparatistákkal szemben az ENSZ-től kért katonai segítséget nem kapta meg, Lumumba a Szovjetunióhoz fordult. Moszkva vállalta, hogy katonai támogatást ad. A Moszkvától való segélykérés és a kormányerők sikertelen katangai fellépése nyomán szakítás

történt Kasa-Vubu köztársasági elnök és a kormányfő között, így kölcsönösen leváltották egymást.

Lumumbát a katangai lázadók elfogták, majd – a konfliktusban valamilyen módon már érdekelt afrikai és európai országok, valamint az ENSZ „aktív” hallgatása mellett⁸ – 1961. február 17-én meggyilkolták.⁹

„Egy évtized távlatából talán kijelenthető, hogy a hágai Nemzetközi Bíróság csak megközelítőleg tudott korrekt, elfogadható és főleg a térség jövőbeni nyugalmát szolgáló ítéletet hozni”

Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár ezt követően, némi késlekedéssel, az ONUC¹⁰ békefenntartó erő létrehozása mellett döntött. A kéksisakosok fegyvert csak önvédelmi céllal használhattak, és mandátumuk értelmében semlegesnek kellett maradniuk. Lumumba előzőleg hiába kérte az ENSZ-erőket, hogy avatkozzanak be a katangai szeparatisták ellen, az ENSZ-főtitkár ehhez nem járult hozzá. Ez részben érthető, mivel az ENSZ-nek ekkor nem volt semmiféle olyan értelmű felhatalmazása, mely lehetővé tette volna belső, politikai jellegű és eredetű konfliktusok kezelését. Miután 1960 szeptemberében Lumumbát eltávolították a hatalomból, majd 1961 februárjában meggyilkolták, az ENSZ megerősítette a békefenntartó missziót.

Középnnyugat-Afrika legnagyobb országának átmeneti egyesítése 1963 elejére sikeresen befejeződött. Miután az ENSZ-csapatok elhagyták Kongó területét, a hatalmat a külföldről hazatérő,

Erőszak elől menekülő anya gyermekével. Forrás: UN Photo.

nyugatbarát Moise Tshombe (Csombe) vette át, kormányfői címet adva saját magának. Lumumba hívei időközben a keleti tartományban kikiáltották a Kongói Népi Köztársaságot, majd novemberben; rövid életű, emigrációban működő, ellenzéki forradalmi kormányt létesítettek, viszont az 1965 elején megrendezett választásokat Csombe pártja nyerte meg.

Ugyanezen év novemberében nyugati segítséggel Joseph-Désiré Mobutu ezredes¹¹ államcsínnel elmozdította őt a hatalomból. Sajátos módon Kongó egysége gyakorlatilag ezzel az eseménnyel állt helyre. Mobutu – aki korábban Lumumba vezérkari főnökeként is szolgált – diktatórikus elnöksége idején igyekezett az európai belga befolyást megszüntetni.¹² Lumumbát nem-

zeti hőssé nyilvánították. 1966 októberétől, az állam- és kormányfői posztot egyaránt Mobutu Sese Seko töltötte be. Szinte azonnal államosították az európai érdekeltségű bányavállalatokat, új alkotmányt és egypártrendszert vezettek be. A nyolcvanas években az országban zavargások, felkelések törtek ki, a növekvő társadalmi elégedetlenség 1991-től még nagyobb méreteket öltött. A hidegháború végével az amerikaiak által a kommunizmus terjedésének feltartóztatása céljából átmenetileg fontosnak ítélt Mobutunak juttatott pénzügyi támogatások is lassan elapadtak. Ekkorra az országban a hagyományos értelemben vett államhatalom szétesett, Kongó a világ legkorruptabb országának kétes értékű „dicsőségére” tett szert.

Az országban a különféle gazdasági és politikai érdekek eléréseért 1995-ig dúló hatalmi harc főleg a zaire-i csoportok és a hutu identitású lakosok között zajlott. Az egyensúly akkor változott meg, amikor a kelet-kongói hutuk a Ruandából érkező mintegy egymillió hutuval megerősödve közösen léptek fel a tuszi etnikai tömörülés, a „banyamulenge” ellen. Amikor 1996-ban a banyamulengének a helyi kormány azt parancsolta, hogy hagyják el a kétszáz éve lakott területeket, a tuszi bázisú banyamulenge fellázadt a hutuk ellen, s más kormányellenes erőkhöz csatlakozva megalakították a Demokratikus Erők Szövetsége a Felszabadulásiért (AFDL) nevű szervezetet.¹³

A Szovjetunióban is tanult Laurent Kabila veterán gerilla vezette AFDL – ekkor Uganda és Ruanda támogatását élvezve – több jelentős területet foglalt el, míg végül 1997 májusában a fővárost, Kinshasát is bevette. A több évtizedes, zűrzavaros állapotok után 1997-ben Mobutut eltávolították a hatalomból,¹⁴ és Kabila lett az ország új vezetője. Az AFDL-rezsim az addigi Zaire-t ismét át-, pontosabban kis módosítással újra keresztelte, és Kongói Demokratikus Köztársasággá (francia rövidítése: DRC) nevezte át. A háború 1998 augusztusában ismételen kitört, majd regionális értelemben folyamatossá vált. Egy évvel később, 1999 novemberében született döntés alapján felállított ENSZ MONUC15 békefenntartó misszió kezdetben 5500, a későbbiekben közel 12000 katonával igyekezett a harcokat megfékezni, gyakorlatilag eredménytelenül.

Sokak értelmezése szerint alapvetően mindkét fél a külsőségekre ala-

pozva, kommunikációs megfontolásokat követve, 2002-ben Kongó és Ruanda a dél-afrikai Pretoriában békeszerződést kötött.¹⁶ Az északi országrészben működő és Uganda támogatását élvező három ellenzéki csoport is megállapodást írt alá, majd 2004. szeptember 6-án Luandában Kongó és Uganda is békét kötött, amelynek értelmében az ugandai erőket is vissza kellett vonni Kongó területéről. A háború közvetlen és közvetett áldozatainak száma ekkorra már megközelítette a négy millió főt! Bár a háború hivatalosan a felek közötti békemegállapodásokkal lezárult, a szomszédos államok csapatainak teljes kivonására nem került sor; Ruanda, Burundi, Uganda, Kongó négyes határvidékén (Mwirunga hegység – Nyiragongo körzet) a harcok kisebb-nagyobb intenzitással továbbra is folytatódtak.

A felszínen békésnek tűnő állapot nagyon rövid idő alatt ismét ingatagga vált, amikor Kongó keleti részében hutu bázisra szervezett ruandai katonai egységek vették át az irányítást. 1997 novemberének végére a fővárosban és a főváros körül rivális katonai egységek csaptak össze, s egyértelművé vált, hogy az új és tapasztalatlan kormány nem ura a helyzetnek. A ruandai hadsereg ekkor már komolyan kételkedett Kabila vezetői képességeiben, illetve egyre nagyobb ellenszenvvel tekintett a rendőrségre, amely etnikai alapon szerveződve főleg tuszikból állt.¹⁷

Laurent Kabila elnyomással, korrupcióval és nepotizmussal fémjelzett 14 hónapos elnöklésének egy fegyveres lázadás vetett véget 1998 augusztusában, nem sokkal azután, hogy Kabila arra kérte a ruandai tuszikat, hogy hagy-

Három édesanyját vesztett gyermek a Bunia-i ENSZ-főhadiszálláson. Forrás: UN Photo.

ják el az országot. Azok a lázadók, akik az elnök megbuktatását kívánták, 'Kongói Szövetség a Demokráciáért' néven politikai tömörülést hoztak létre.¹⁸

A decemberben Párizsban megrendezett csúcstalálkozó a sokat szenvedett lakoságnak végre áttörést ígért, Kofi Annan ENSZ-főtitkárnak sikerült a szembenálló feleket tűzszüneti megállapodásra bírni. Az újonnan alakuló Kongói Felszabadítási Mozgalom (MLC) hangsúlyozta, addig folytatják a harcot, ameddig Laurent Kabilát el nem távolítják a hatalomból. A konfliktus folytatódott mindazon országok részvételével, melyek időközben belekeveredtek a polgárháborúba és itt már, – jól jellemezve az időközben totálisan összekeveredett frontvonalak, politikai érdekek és gazdasági törekvések kuszaságát és átláthatatlanságát –, hutu és tuszi együtt har-

colt a többek között ugyancsak hutu és tuszi harcosokat is felvonultató ellenséggel. Ekkorra az etnikai, politikai és nemzeti frontvonalak teljesen összegabalyodása nyomán a közállapotok – immár ki tudja, hányadszor a függetlenné válás óta – siralmassá váltak.

Az ezredforduló végéhez közeledve a lázadók az ország egyharmadát ellenőrzésük alá vonták, de ettől függetlenül a békekötés előmozdítására látszólagos erőfeszítéseket tettek. 1999 áprilisában Kabila és Yoweri Museveni, – korábban Milton Obote ellen szintén gerillaként harcoló – ugandai elnök Líbia közvetítésével újabb békemegállapodást írt alá. Az egyezmény magában foglalta a tűzszünetet, a külföldi csapatok Kongóból történő kivonását, valamint egy független afrikai békefenntartó erő alkalmazását. Az egyezmény betarthatósága már

az aláírás időpontjában kétségessé vált, ugyanis abban sem időpontokat, sem technikai részleteket nem rögzítettek.

Néhány hónappal később a felek a zambiai fővárosban, Lusakában újabb kísérletet tettek egy olyan megállapodás tető alá hozására, amely e bonyolult konfliktus minden egyes aspektusát átfogja. A tűzszüneti egyezség tervezetét júliusban hat afrikai ország védelmi minisztere írta alá, és ezt annak ellenére betartották, hogy nem mindegyik érintett fél látta el kézjegyével.

A békefolyamatot nehezítette, hogy ötszázan életüket veszítették egy, Kongó északi részén végrehajtott légitámadás során. A tragédiát követően hetekig tartó harc tört ki északon a ruandai és az ugandai csapatok között. Ezen korábbi szövetségesek mindegyike támogatta valamelyik békétlen kongói frakciót, de egyik ország sem tudott dűlőre jutni abban a kérdésben, hogy hogyan szeretne, és főleg hogyan lehetne véget vetni a háborúnak.

Dél-Afrika és Zambia közvetítésével 1999 nyarán megtörni látszott a jég, megszületett az a tűzszüneti megállapodás, amelyet minden érintett vezető aláírt, de a megállapodás gyakorlati kivitelezése kapcsán nézeteltérések merültek fel, a helyzet továbbra is feszült maradt a rivális frakciók és szövetségeseik között. A feszültségek ellenére az ENSZ Biztonsági Tanácsa jóváhagyta, hogy ötszáz megfigyelő utazzon a térségbe, habár megbízatásuk időtartamát nem rögzítették. A lusakai egyezményben szerepelt, hogy az ENSZ megfigyelőket küld Kongóba, de Kabila, ahol csak tudta, továbbra is gátolta munkájukat.

A konfliktus gazdasági háttere

2000 júniusának elején a Kongó keleti felében fekvő Kisangani városában ugandai és ruandai katonák csaptak össze, a véres ütközetben több mint 250 polgári személy vesztette életét, a csata során Kisangani impozáns katedrálisát és több központi épületét lerombolták. Közelebről szemügyre véve Kongó természeti adottságait; s a ruandai és ugandai katonák által megszállt területeket, más megvilágításba kerül Ruanda és Uganda ismétlődő beavatkozásainak valódi célja. A ruandaiak által elfoglalt keleti rész ugyanis ásványkincsekben – hasonlóan az ország többi részéhez – nagyon gazdag terület. A Kongóban fellelhető ásványkincseknek (arany, gyémánt, kobalt, réz, ón, mangán, cink, ólom stb.) köszönhetően Uganda és Ruanda jelentős többletbevételhez jut, amivel egyrészt háborúit finanszírozza, másrészt a politikai elit pénztárcáját gazdagítja. Amíg a ruandaiak elsősorban az ex-Zaire keleti felét birtokolják, addig Uganda az északi részt tartja ellenőrzése alatt.

Az ásványkincsek közül a világ nióbbiumkészletének 15 százaléka Afrikában található, az afrikai készlet 80 százaléka pedig éppen Kongóban lelhető fel. A félvezetőiparban használatos tantálérc ugyancsak Kivu régió¹⁹ egyik fontos természeti erőforrása. A világ tantálkészletének mintegy 80 százaléka Afrikában van, az afrikai készlet 80 százaléka pedig Kongóban.

Történetileg a térség gazdasága számára a bányászat sosem bírt kiemelt jelentőséggel, Katanga, Kasai, Maniema vagy Ituri jelenlegi „nyersanyag-központúsága” kizárólag a mezőgazdasági termelés hatékonyságának csökkenésével együtt járó, viszonylag új gazda-

sági jelenség. A helyi lakosság számára az ásványvagyon kitermelése szociális értelemben kevésbé fontos. A külföldiek számára mindig is kiemelt jelentőségű ásványvagyon további felértékelődése valójában a katonai cselekmények dinamikus növekedését eredményezte, és a regionális krízis eszkalációja jobbra ezen jelenséggel magyarázható. Pontos felmérések, statisztikai adatok hiányában az érdekelt felek számára a kongói ásványkincsek feletti ellenőrzés megszerzése nem feleltethető meg hagyományos üzleti terveknek, gazdaságossági számításoknak. A nyersanyagvagyon-kizsákmányolás rövid távú, hatalmas extraprofitot sejtető gazdasági cél, amelynek eléréséhez az elmúlt évtizedekben a fegyveres harc eszközeit alkalmazva vezetett a legkönnyebb út.

„A kontinens közepén kialakult geopolitikai helyzet, a fegyveres konfliktus, valamint a bírósági eljárás kiválóan példázza a nemzetközi kapcsolatok jogi lehetőségeit és korlátait”

Az üzleti folyamatok és megoldási módzatok, csakúgy, mint a gazdaság tényadatai, továbbá a könnyen szerezhető „gyors pénz” folyamatosan meghatározó csábítása hitelesen támasztják alá a konfliktus összetettségét, ahol a hagyományos törzsi-etnikai ellentéteket csak tovább bonyolította a gyarmati hatalom kivonulását követő idők belső marakodása és az időközben „beszálló” szomszédok etnikai köntösben jelentkező immanens gazdasági érdeke. A számtalan ENSZ közgyűlési hatá-

rozat, BT-állásfoglalás és nemzetközi bírósági döntés sem fogja tudni igazságon; – és minden érdekelt fél számára elfogadhatóan – rendezni e hihetetlenül bonyolulttá és kibogozhatatlanná vált konfliktust. Itt mindenkinek igaza van a saját szempontjából, és senkinek sincs a nemzetközi jog határain belül. Itt minden résztvevő elkövet emberiség elleni bűntetteket, és ugyanakkor bármelyik harcoló félnél tetten érhetők a humanitárius megfontolások és cselekmények is.

A nemzetközi jogelvek relevanciája a felek álláspontjában

Az erőszak tilalmát kodifikáló San Francisco-i konferencia előtt a szervezet elődje, a Népszövetség a „háború” elutasítását fogalmazta meg, azonban csak a hódító háborút tiltotta. A „vitás kérdéseket” nemzetközi fórumok elé terjesztették. A teljes erőszak tilalma az ENSZ Alapokmánya 2. cikk 4. pontjában lett lefektetve, ami kimondja, hogy tilos a területi épség, politikai függetlenség ellen irányuló vagy az ENSZ céljával össze nem férő egyéb erőszak alkalmazása, illetve az erőszakkal való fenyegetés. Ez alól a két kivétel a tanács felhatalmazása alapján tett katonai akció vagy önvédelem céljából elkövetett erőszak lehet. A BT-ajánlások azonban „csak” állásfoglalások, nem végrehajtandó intézkedések, de semmiképpen nem kötelező érvényű döntések. Az 1974-es ENSZ Közgyűlés határozta meg, hogy mi minősül agresszióknak. Eszerint a támadás, megszállás, annexió, bombázás, egyéb fegyver alkalmazása, tengeri blokád, fegyveres erők megtámadása bárhol, terület átengedése agresszió végrehajtására, jogszerűen állomásozó kül-

földi csapatok jogellenes felhasználása vagy terrorista csoportok állami támogatása tartozik ebbe a fogalomkörbe. Ide kell még érteni a felkelés ösztönzését, támogatását, a gyarmati népek felszabadítási küzdelmének elnyomását vagy bármilyen olyan cselekedetet, amelyet a Biztonsági Tanács annak nyilvánít.

Hivatkozva a fenti alapelvekre, 1999. június 23-án a Kongói Demokratikus Köztársaság keresetet nyújtott be az Ugandai Köztársaság ellen agresszió és fegyveres bűnök elkövetése okán, melyeket Uganda követett el Kongó területén, megsértve ezzel az ENSZ, illetve az Afrikai Unió Alapító Okmányát. A hágai Nemzetközi Bíróság Statútumának 36-ik cikke 2-ik paragrafusa alapján mindkét fél elfogadta a Bíróság kötelező érvényű joghatóságát, és a későbbiekben meghozandó ítéletét. A Bíróság szigorú eljárási időkorlátokat szabott, és már októberben kötelezte a kongói felet keresetének kiegészítésre, illetve azonos határidővel az Ugandai Köztársaságot védekezésének vagy ellenkeresetének benyújtására.

Szinte pontosan egy évvel az eljárás megkezdése után – a Bíróság Statútumának 41-ik cikkelye alapján – Kongó kérvényezte ideiglenes intézkedések bevezetését. A Bíróság, miután meghallgatta a feleket, külön határozatában, ideiglenes intézkedésként, azonnali hatállyal mindkét felet eltiltotta bármilyen fegyveres tevékenységtől. Uganda az előírt időkereten belül fellebbezést és egyúttal ellenkeresetet nyújtott be. A Bíróság Statútumának 31-ik cikkelyére hivatkozással mindkét fél fenntartotta magának a jogot, hogy ad hoc alapon az eljárásban résztvevő bírót válasz-

szon. A kongói fél Joe Verhoeven belga, jelenleg Párizsban oktató jogtudóst, míg Uganda James L. Kateka tanzániai születésű bírót választotta.

Az eljárás kezdetén Kongó – a Bíróság eljárási rendjének 80-ik cikkelyét citálva – ellenvetést tett Uganda ellenkeresetének elfogadhatóságára. A két ország képviselőiben eljáró bírók meg egyeztek, hogy bizonyos időintervallumon belül írásos észrevételeiket benyújtják majd a Bíróságnak. 2001. november 29-én a Bíróság úgy határozott, hogy az Uganda által benyújtott három ellenvetés közül kettő az eljárás részét fogja képezni, ugyanakkor a felek közötti szigorú egyenlőség értelmében úgy határoztak, hogy a kongói félnek fenn kell tartani a jogot, hogy második alkalommal is írásban reagálhasson Uganda ellenérveire. Az írásos anyagok birtokában 2003. november 10-re tüzték a felek meghallgatását. Néhány nappal ezt megelőzően Verhoven bíró kérte a szóbeli meghallgatások időpontjának elhalasztását annak érdekében, hogy helyet adhasson a konfliktus diplomáciai úton történő rendezésének. Uganda november 6-án reagálva a kongói kérelemre, megerősítette, hogy kormánya támogatja a felvetést. A Bíróság elfogadta a felek kérelmeit és a meghallgatásokat – újabb kongói felvetésre – csak mintegy másfél éves késéssel, 2005 áprilisában indította el. A nyílt meghallgatási procedúra 2005 áprilisában két héten át zajlott, melynek során a felek előterjesztették érveiket és azok indoklását. A kongói előterjesztés lényege, hogy az Ugandai Köztársaság, azáltal, hogy katonai és hadi jellegű tevékenységet folytatott (és a kereset benyújtásának időpontjá-

Joseph Kabila, a Kongói Demokratikus Köztársaság elnökének felszólalása az ENSZ 59. Közgyűlésén. Forrás: UN Photo/Michelle Poiré.

ban is folytat) a Kongói Demokratikus Köztársaság ellen, valamint azzal, hogy megszállta területét, és ezen területeken fegyverrel, logisztikai, gazdasági és pénzügyi segítségnyújtással aktívan támogatott irreguláris katonai erőket, számos kodifikált nemzetközi megállapodást és szokásjogot sértett. Ezek közül különösen az erőszak alkalmazása tilalmának elvét a nemzetközi kapcsolatokban, – beleértve az agresszió tilalmát is – továbbá a nemzetközi viták békés úton való rendezési kötelezettségének megsértését, a nemzetközi béke, biztonság és igazságosság kockáztatását, illetve az államok szuverenitásának tiszteletben tartásának elmulasztását. A kereset szerint Uganda akadályozta és semmibe vette az emberek önrendelkezési és szabad akaratnyilvánítási jogát,

továbbá a népek saját – idegen beavatkozástól mentes – politikai és gazdasági rendszerválasztási jogát, és súlyosan megsértette a más államok belügyeibe való be nem avatkozás elvét, illetve polgárháborúban résztvevő felek más államok területén történő támogatására vonatkozó tilalmat.

A kereset szerint azzal, hogy az Ugandai Köztársaság erőszakos tetteket követett el, fizikailag bántalmazta, gyilkolta, tulajdonjoguktól megfosztotta a lakosságot, továbbá nem tett eleget emberi jogi kötelezettségeinek, azokat megszegte, nem büntette meg saját joghatósága alá eső természetes személyeit és egyéb jogalanyait, akik a felsorolt tetteket elkövették, nem vállalt felelősséget értük – mindezzel megsértette a kodifikált és a szokásjog alapelveit.

A permanens jogsértések kézzel foghatóan tetten érhetők a kodifikált és a szokásjog alapján előírt kölcsönös tisztelet megsértésében, a nemzetközi jog alapelvei szerint még háborús helyzetben is megkövetelt, alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának, valamint a civil és a katonai célok közötti különbségtétel elmaradásában. Összességében Uganda súlyosan megsértette a kongói nép politikai, gazdasági, kulturális önrendelkezési jogát, és illegálisan kizsákmányolta, hasznosította Kongó természeti kincseit és erőforrásait. Ezen túlmenően Uganda megsértette a Bíróság 2000. július elsején hozott, további fegyveres tevékenység tilalmára vonatkozó határozatát. Ez a rendelkezés felszólította a feleket, hogy tegyenek meg minden olyan szükséges intézkedést, mely eleget tesz a nemzetközi jog, az ENSZ Alapokmánya, az Afrikai Egyesületszervezet határozatai, valamint a Biztonsági Tanács 1304-es határozata²⁰ minden körülmények közötti betartási és betartatási kötelezettségének. Kongói értékelés szerint mindkét érintett félnek, – így Ugandának is – hathatós lépéseket kellett volna tennie a konfliktuszónában kialakítandó kölcsönös tisztelet, alapvető emberi és humanitárius jogok betartatásáért. A fenti álláspont alapján a kongói kormány követelte, hogy Uganda a továbbiakban tartózkodjon minden, a nemzetközi jogot sértő lépéstől, különös tekintettel az irreguláris erők Kongó területén történő támogatására, valamint azonnal hagyjon fel a kongói természeti erőforrások és javak kizsákmányolásával. Továbbá Uganda garantáljon különleges kötelezettségvállalásokat, és nyújtson biztosí-

tékot arra vonatkozóan, hogy jogellenes cselekedetét befejezi. A követelés kitért még a kárrendezés, a felelősségvállalás és a jóvátétel kérdéseire is, azzal, hogy ez utóbbi természetét, formáját és összegét a Bíróság határozza meg.

Az ugandai ellenkereset valójában arra hivatkozott, hogy a kongói fél számos, különféle nemzetközi egyezmény előírásait sértette meg. Az ellenvetés tételesen felsorolja a lusakai fegyverszüneti megegyezést,²¹ a kampalai²² és hararei²³ békemegállapodásokat, a luan dai egyezményt²⁴ és a Dar es Salaam-i egyezményt,²⁵ mint azon nemzetközi szerződéseket, amelyek előírásait Kongó nem tartotta be. Ezen túlmenően Uganda hivatkozott arra, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaság instabil helyzete Uganda és más környékbeli országok számára negatív biztonsági körülményeket és kihívásokat teremtett, jelentősen hozzájárulva az egész régió destabilizálásához.

Az ugandai ellenkereset a felépült konfliktus megoldását bilaterális relációból regionális szintre, az ún. „Nagy Tavak Vidékén” kialakult geopolitikai helyzet megoldásának dimenziójába emelte. A Bíróság érdemben nem vizsgálta szélesebb összefüggésekből kiindulva a térségben kialakult helyzet körülményeit, ellenkezőleg, arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár tisztában van a régió régóta elhúzódó komplex és tragikus helyzetével, valamint a helyi lakosság szenvedéseivel, elsődleges feladatának az elé tárt bilaterális viszály nemzetközi jogi kereteken belüli, és ezen jog alapján való rendezését tartja, azaz nem tette magáévá az ugandai érvrendszert.

Az ítélet

A közvélekedés szerint hagyományosan túladminisztrált és lassú nemzetközi fórumok ezúttal viszonylag gyorsan működtek, a hágai Nemzetközi Bíróság, mint az ENSZ elsődleges jogi szerve 2005. december 19-én ítéletet²⁶ hozott. Az ítéletben a Bíróság kimondja, hogy Uganda megsértette az erőszak alkalmazásának tilalmát a nemzetközi kapcsolatokban, illetve a belügyekbe történő be nem avatkozásra vonatkozó alapvető jogelvet. Megszegte továbbá nemzetközi emberi jogi, illetve nemzetközi humanitárius jogi kötelezettségét, valamint a Kongói Demokratikus Köztársasággal szembeni kötelezettségeit is.

A Bíróság ítélete szerint ugyanakkor a Kongói Demokratikus Köz-

társaság a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961-es bécsi egyezmény értelmében elmulasztotta Ugandával szembeni kötelezettségeit, megsértve ezzel a bécsi egyezmény számos paragrafusát. A végleges, jogerős és kötelező ítéletet a 17 tagú bírói tanács egyetlen nem szavazattal, az Ugandát képviselő Kateka ad hoc bíró ellenszavazatával fogadta el.²⁷ Az ítélet kitér arra, hogy Uganda – a Kongói Demokratikus Köztársaság területén folytatott fegyveres tevékenységével és jelenlétével – megsértette az erőszak tilalmára vonatkozó nemzetközi jogi alapelvet, illetve a be nem avatkozás alapelvét. Így Uganda felelőssé tehető gyilkosságért, kínzásért és más embertelen bánásmódokért, melyet felgyeztett erői követtek el Kongói civil

Védelmet kereső civil menekültek a Bunia-i ENSZ MONUC Főhadiszállása mellett.

Forrás: UN Photo.

társadalma ellen, továbbá városok, falvak és általánosságban a lakosság céljait szolgáló épületek megsemmisítéséért.

Az ugandai fél a harcok során nem tett különbséget civil és katonai célpontok között, kiszolgáltatva ezzel a Kongói Demokratikus Köztársaság civil lakosságát a katonai agresszióknak. A részletes indoklás szerint Uganda felelős gyermekkatonák kiképzéséért és harci bevetéséért, etnikai konfliktus szításáért, emberi jogok megsértéséért, külön hivatkozva az Ituri körzetben alkalmazott humanitárius jogsértésre és Kongó természeti erőforrásaiban, készleteinek – az Ugandai haderő általi – kirablásáért, fosztogatásáért és kizsákmányolásáért. A Bíróság elmarasztalta Ugandát azért is, mert megszálló hatalomként nem tett semmit a fenti jogsértések megakadályozására, és egyben elutasította az Uganda által benyújtott második ellenkeresetet, melynek lényege, hogy a kinshasai nemzetközi repülőtéren 1998. augusztus 20-án elkövetett agresszió során nem szándékos jogsértésre került sor. Az ítéletben a Bíróság továbbá tizenöt a kettőhöz arányban²⁸ úgy ítélte meg, hogy a Bíróság 2000. július 1-jén hozott ideiglenes intézkedésekről szóló felhívásának Uganda nem tett eleget. Elmondható, hogy az ítélet szinte minden pontját és indoklását tekintve egységes, kiemelkedve ezzel a hasonló, nemzetközi konfliktusok tárgyában hozott hágai ítéletek közül. Csupán egyetlen, Ugandát érintő, kisebb jelentőségű eljárásjogi kérdésben alakult ki háromfős véleménykülönbség.²⁹

A bírói tanács egyhangú ítélete alapján Ugandának – későbbiekben megha-

tározandó minőségű és jellegű – kártérítést kell fizetnie a Kongói Demokratikus Köztársaságnak azokért a károkkért, amelyeket jogtalan cselekedeteivel és magatartásával okozott. Nem alakult ki véleménykülönbség abban a kérdés-körben sem, hogy a kongói előterjesztés tartalmával egyezően Uganda – a nemzetközi és humanitárius jog megsértésével – erőszakos cselekedeteket követett el Kisanganiban.

Első közelítésben tehát úgy tűnik, hogy a döntés a kongói fél számára kedvezőbb megállapításokat tartalmaz, ugyanakkor az ítélet kitér arra is, hogy Kongó megsértette az 1961-es bécsi egyezményt, amikor fegyveresei az ugandai nagykövetség területén diplomatákat és civileket támadtak meg, valamint nem volt képes Uganda távozó diplomatáinak megfelelő védelmet biztosítani a nemzetközi repülőtéren. A diplomáciai kapcsolatok normarendszerének ilyen kiemelkedő súlyú megsértése, ha nem is példa nélküli, de igen ritka. A Bíróság kötelezte a kongói felet, hogy a diplomatáknak okozott károkkért viselt egyértelmű felelőssége alapján biztosítsa a jóvátételt.

A Nemzetközi Bíróság eljárási rendjéből adódó módon a tanács tagjainak különvéleményei³⁰ iránymutatóak a jövőre vonatkozó ítélkezési gyakorlat tekintetében, így ezek ismertetése a jogeset elemzése szempontjából is kiemelt jelentőségű. Különvéleményében Abdul G. Koroma bíró (Sierra Leone) hangsúlyozza, hogy az eset körülményei és következményei, mely milliók életét és szenvedését követelte, az egyik legtragikusabb és legösszetettebb nemzetközi bírósági ügygé vált. Koroma megfogal-

mazása szerint Uganda megszegett számos paragrafust azokból a nemzetközi egyezményekből, amelyeknek ő maga is résztvevője és aláírója. Ezek alátámasztására szolgál a Bíróság előtt bemutatott számtalan bizonyíték és tanúvallomás. Külön kiemeli ezek fontosságát a negyedik genfi egyezmény első és második cikkelye kapcsán, amely civil személyek háborús helyzetben való védelméről szól, kitérve egyúttal a gyermekek jogaira is. Koroma bíró hangsúlyozza, hogy a Bíróság nyomós és alapos okok miatt elutasította Uganda állítását és érvelését, miszerint kizárólag megelőző és önvédelmi célból használta fegyveres erőit Kongó területén. Külön kihangsúlyozza azt a tényt, hogy a Bíróság helyesen utasította el azt az ugandai érvelést, miszerint az „Ugandai Védelmi Erők” cselekményeit a Kongói Demokratikus Köztársaság provokálta, különös tekintettel az ENSZ 1974. évi, az agresszió megnevezéséről szóló határozata 3. cikkelye (g) pontja alapján. Megemlíti továbbá, hogy a Bíróság ténymegállapítása és ítélete konzisztens múltbeli jogesetekkel, és helyesen értelmezi az ENSZ 51-ik cikkelyét.

A Bíróság figyelembe vette továbbá a BT szokásjogi alapokmányának 1803 (XVII) 1962. december 14-ei határozatát a természeti erőforrások feletti permanens szuverenitásról. A bíró szerint Ugandának mindenekfelett tiszteletben kellett volna tartania a nemzetközi jog szokásjogi és alapvető elveit, a *pacta sunt servanda* elvét, amely többek között arra kötelez egy államot, hogy egy adott szerződésből eredő kötelezettségeit teljesítse. A szomszédos országok közti biztonság és béke fenntartásában fontos szerepe van a szerződések és egyezmém-

nyekben leírtak betartásának, valamint ha Uganda követte volna a fenti elvet, megelőzhető lett volna a tragédia.

Gonzalo Parra-Aranguren venezuelai származású bíró különvéleményben tartotta fontosnak rögzíteni, hogy az a tény, miszerint a döntés és ítélet mellett szavazott, nem jelenti, hogy az elemzéssel és érvelésekkel teljes egészében egyetért. Az ítélet rendelkező részének 345 (1) paragrafusa szerint „*azáltal, hogy az Ugandai Köztársaság fegyveres erőkkkel volt jelen a Kongói Demokratikus Köztársaság területén, megsértette az erőszak tilalmának kötelezettségét és a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó, be nem avatkozás elvét.*”

Parra-Aranguren bíró egyetértett azzal, hogy Uganda megsértette az erőszak tilalmának elvét 1998. augusztus 7-én és 8-án, valamint 1999. július 10-én, azonban nem értett egyet azzal az állítással, miszerint az erőszak folytatódott 1999. július 10-től 2003. június 2-ig, amikor az ugandai katonai egységek kivonultak a megszállt területről. Véleménye szerint a kongói fél az ugandai ellenkeresetben részletezett, öt nemzetközi egyezmény révén éppenséggel jóváhagyta, *de jure* tudomásul vette az ugandai erők jelenlétét. Sajátos érvelési logika, de semmiképpen nem elvetendő, hiszen a hivatkozott egyezmények mindegyike előírta a fegyverszünetet, a hadifoglyok szabadon engedését, valamint egy nemzetközi békefenntartó erő felállítását az ENSZ égisze alatt. Ezek között leginkább mérvadó az 1999. július 10-i lusakai megállapodás, melynek aláírói a perben álló felek mellett Angola, Namíbia, Ruanda, Zambia és Zimbabwe voltak.

Míg a Bíróság többségének álláspontja szerint a lusakai egyezmény nem változtatta meg Uganda jogi jelenlétének státuszát és a nemzetközi jog megsértésére vonatkozó helyzetét, ugyanakkor úgy ítélték meg, hogy Ugandának kötelessége lett volna az egyezményekben előírt időkorlátokat tartani. Parra-Aranguren bíró úgy vélte, hogy a fent felsorolt egyezmények értelmezése lehetetlen jogi helyzet elé állította Ugandát. Egyik oldalról, ha Uganda eleget tett volna az egyezményben foglalt kötelezettségeinek, és a Kongói Demokratikus Köztársaság területén marad az időkorlátok lejártáig, nemzetközi jogot sértett volna, mivel jogi státuszát nem változtatták meg, tehát a katonai erőinek jelenléte kongói területen a hatályos nemzetközi jogba ütközne. A másik értelmezés szerint, ha Uganda válasza a nemzetközi jog tiszteletben tartása lett volna, vagyis haderejének kivonását határozta volna el, akkor az egyezményben elfogadott időkorlátokkal kapcsolatos kötelezettségeit sértette volna meg, ami közvetetten szintén a nemzetközi jog megsértésének tekinthető. Ez tehát Parra-Aranguren bíró szerint azt jelentette, hogy a kongói fél jóváhagyta az ugandai milíciák jelenlétét.

James L. Kateka ad hoc bíró eltérő véleményt alkotott a tárgyalás folyamán, és nem tudott egyetérteni a Bíróság ténymegállapításaival, miszerint Uganda megszegte az erőszak tilalmának nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó kötelezettségét, a be nem avatkozás elvét. Nem értett egyet azzal, hogy az ország emberi jogokat és humanitárius jogokat sértett, valamint azzal sem, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaság

irányában nem tett eleget kétoldalú kötelezettségeinek. Kateka visszautasította a vádat, miszerint Uganda a kongói természeti kincseket és erőforrásokat kifosztotta, kizsákmányolta volna. Különvéleményében Kateka hangsúlyozta, hogy a Bíróságnak – precedens jelleggel – figyelembe kellett volna vennie, valamint felülvizsgálnia az 1986-os *Nicaragua vs. USA* ügyben³¹ hozott eseti ítéletet, amely szintén felkeléssel, fegyveres jelenléttel kapcsolatos ügyre vonatkozott. Mivel a folyamatban lévő ügynek is a fegyveres támadás a tárgya, a jogeset értelmezése elősegítette volna az ítélkezési folyamatot és ítélet megalkotását. A tanzániai bíró megítélése szerint az ugandai fegyveres erők különböző időpontokban, különböző céllal tartózkodtak kongói területen, többnyire a felperes egyetértésével, alapvetően önvédelmi célból. Az állítólagos emberi és humanitárius jogok ellen elkövetett cselekményeket Kateka szerint a felperes nem bizonyította, sőt a Kongói Demokratikus Köztársaság maga sem volt vétlen ebben az ügyben. Kateka bíró megerősítette azon véleményét, hogy az ideiglenes intézkedésekről szóló döntés megszegésének kimondása az ítéletben felesleges.

Kétes siker

A gyarmati berendezkedés felszámolásának közel fél évszázados tapasztalata is tetten érhető abban, ahogyan az ügybe belekeveredett és aktívan részt vevő felek nem feltétlenül fegyveresen, erőszak útján kívánják, kívánták megoldani, dűlőre vinni a „kongói tűzfészkeként” elhíresült problémakört, hanem hajlandóak – ugyan korlátozott

mértékben – elfogadni az erre hivatott nemzetközi fórumok helyzetmegoldó döntéseit, ajánlásait. A konfliktus jogi kezelése ilyen értelemben valamilyest pozitív momentumként is értékelhető a régiót érintő politikai és fegyveres ellentétek rendezési folyamataiban.

A hágai Bíróság kiegyensúlyozott-ságra törekvő ítélete nem járult hozzá az összekuszálódott társadalmi-gazdasági érdekek transzparenssebbé tételéhez, és nem befolyásolta érdemben a nemzeti-törzsi politikai törekvéseket sem. A döntés látszólag mindenkinek kedvező fordulatai összességében nem kínálták a gyors és garantált konfliktusmegoldás könnyű receptjét az afrikai politikusok számára. A határozatok inkább egy tisztább helyzetet próbáltak előre vetíteni, vélhetőleg abból a célból, hogy a nemzetközi fórum döntésének tudatában a felek törekedjenek békésen elrendezni vitás ügyeiket.

A fegyveres cselekmények visszaszorulása, az életminőség relatív javulása nem teszi kétségessé a jogi eljárás sikerességét. A kontinens közepén kialakult geopolitikai helyzet, a fegyveres konfliktus, valamint a bírósági eljárás kiválóan példázza a nemzetközi kapcsolatok jogi lehetőségeit és korlátait, rávilágítva arra, hogy a kölcsönös tisztelet hiányát és a nemzetközi jogi normák áthágását, semmibe vételét a legkiválóbb jogi fórum sem képes kezelni.

Jegyzetek

- 1 2000. január 24., ENSZ BT ülés, New York.
- 2 Kongó kivül: Ruanda, Burundi, Uganda, Angola, Zimbabwe, Namíbia, Csád, Líbia, Szudán.
- 3 A pontosítás kedvéért megjegyzendő, hogy a magyar jogi szaknyelv nem használja az angolban használt latin versus (v., vs.) rövidítését, hanem a szintén latin contra rövidítését (c.) alkalmazza. A közérthetőség kedvéért azonban az írás következetesen a vs. formát alkalmazza, ugyanis ez, vélhetően a sportszaknyelvi eredet miatt, számos ismeretterjesztő szövegben lényegesen elterjedtebb.
- 4 Az MNC mint legerősebb nemzeti függetlenségi mozgalom, más mozgalmakkal szemben már nem törzsi alapon, hanem a nemzeti egység céljának megfogalmazásával, az azonnali függetlenségért lépett fel.
- 5 Az állam neve 1960 és 1966 között Kongói Demokratikus Köztársaság, 1966–1971 között Kongói Demokratikus Köztársaság, 1971 és 1997 között Zaire, 1997 óta ismét Kongói Demokratikus Köztársaság (francia rövidítése DRK).
- 6 Az 1960. június 30-i függetlenségi deklaráció után tizenegy nappal, július 11-én az ásványkincsekben gazdag Kátanga tartomány Csombe (helyesen Tshombe, bár a magyar szakirodalom egy részében és a korabeli magyar sajtóban a fonetikus írásmód használata jellemző) vezetésével szintén deklarálta a tartomány függetlenségét. Augusztus 9-én a gyémántban gazdag Dél-Kasai tartományban A. Kalondji „bányaállamot” hozott létre.
- 7 Horváth Jenő (2005): Világpolitikai Lexikon. Budapest, Osiris Kiadó. Kongó.
- 8 Gondola, Ch. Didier (2002): The History of Congo. Westport, Connecticut, Greenwood Press.
- 9 Nem lehet megkerülni az évtizedekkel későbbi, srebrenicai ENSZ-fiaszkóval való hasonlóságok felvetését.

- 10 ONUC: Opération des Nations Unies au Congo, felügyelte a belga erők kivonulását, amelynek hatáskörébe tartozott a rend helyrealitása további államok beavatkozásának megakadályozása a politikai stabilitás megteremtése, illetve a nemzetgazdaság újjáépítésében való részvétel.
- 11 Később Mobutu Sese Seko.
- 12 Megtiltották a keresztény nevek használatát, a településeknek a gyarmati időszakból származó neveit megváltoztatták. Ekkor lett pl. Léopoldville-ből Kinshasa.
- 13 <http://konfliktus.index.hu/kongo.html>.
- 14 Mobutu száműzetésbe menekült, majd néhány hónappal később Párizsban meghalt.
- 15 United Nations Organization Mission in DR Congo.
- 16 Kongó 2002. január 15-én visszavonta Ruanda és Burundi ellen benyújtott keresetét.
- 17 Az ENSZ megpróbált vizsgálatot indítani, hogy kiderítse, mi is történt valójában az ADFL kampány idején, amikor több ezer hutut mézároltak le, megbosszulva az 1994-es ruandai mézárólást, ahol viszont több mint félmillió tutszi esett áldozatul a hutuk irányította népiertásnak. Kabila az ENSZ missziót nehezítve és részben elszabotálva igyekezte az időt húzni, de a vizsgálat végül decemberben kezdetét vette. Az ENSZ ellenőrök 1998 áprilisában távoztak Kongóból, s arról panaszkodtak, hogy munkájukat nem segítette, sőt, kizárólag akadályozta a kormány.
- 18 Amikor – a valaha Kabilával szövetséges – Ruanda által támogatott lázadók Kinshasát közelítették meg, az időközben szövetségeseket cserélt Kabila megvédésére Afrika más országaiból (Zimbabwe, Namíbia, Csád, Angola és Szudán) érkeztek fegyveres csapatok. Számos, a ruandai mézárólás elkövetőiként ismert katona (Interahamwe) állt már ekkor Kabila oldalán. A háború hihetetlenül brutálissá vált, mindennaposakká váltak a lincselések, kivégzések.
- 19 <http://index.hu/gazdasag/vilag/tantal0813/> és <http://konfliktus.index.hu/kongo.html>
- 20 2000. június 16.
- 21 Az egyezmény a második kongói polgárháború lezárásáért aláírt egyezmény, mely előírta a fegyverszünetet, a foglyok szabadon engedését, valamint egy nemzetközi békefenntartó erő felállítását az ENSZ égisze alatt. Az egyezményt 1999. július 10-én aláíró felek : Angola, KDK, Namíbia, Ruanda, Uganda, Zambia, Zimbabwe.
- 22 2000. április 8.
- 23 2000. december 8.
- 24 2002. szeptember 6.
- 25 2003. február 10.
- 26 <http://www.icj-cij.org/docket/files/116/9499.pdf?PHPSESSID=098576c1c65ca62645293811229943c0>, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)
- 27 Mellette Shi elnök; Ranjeva elnökhelyettes; bírók: Koroma, Vereshchetin, Higgins, Parra-Aranguren, Kooijmans, Rezek, Al-Khasawneh, Buergenthal, Elaraby, Owada, Simma, Tomka, Abraham; ad hoc bíró: Verhoeven; ellene : ad hoc bíró: Kateka.
- 28 Ellene: Kooijmans bíró, Kateka ad hoc bíró.
- 29 A bíróság tizennégy a háromhoz arányban úgy találja, hogy az első jegyzék, melyet Uganda benyújtott, nem elfogadható, ellene: Kooijmans, Tomka , Kateka ad hoc bíró.
- 30 Fontos fogalmi pontosítás, az ítélethez egyéni vagy különvéleményt csatolók álláspontjainak elemzésénél az ad hoc bíró nem az egyik félnek (államnak) a képviselőjében jár el, még akkor sem ha megválasztására az adott állam tesz javaslatot.
- 31 <http://www.icj-cij.org/docket/?sum=367&code=nus&p1=3&p2=3&case=70&k=66&p3=5>. [United Nations International Court of Justice: Contentious Cases, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Summaries of Judgements and Orders, Summary of the Summary of the Judgment of 27 June 1986. 2010.10.01.]

AFRIKAI FIATALOK A KULTÚRHÉTEN

Készítette: Radics M. Péter és Tarrósy István

Az ICWiP – Pécsi Nemzetközi Kultúrhét egy 1997 óta zajló nemzetközi ifjúsági rendezvény, egy kulturális fesztivált és nemzetközi konferenciát is magába foglaló esemény. A 2010 július végén megrendezett ICWiP-re mintegy 30 országból érkezett 250 fiatal. A rendezvénynek idén is voltak afrikai résztvevői, akikkel arról beszélgettünk, milyen tapasztalataik voltak, milyenek látják a fiatalok jövőjét országaikban, és milyen élményekkel, tervekkel térnek haza.

Honnan érkeztek, hogyan jutottak el az idei nemzetközi kultúrhétre?

Abdelaaziz a nevem, Marokkóból jöttem. Az országunk több mint 50 éve független és nagyon sokat fejlődött az elmúlt évtizedekben. Manapság egyre több lehetősége van a fiataloknak arra, hogy bejárják a világot és más országok fiataljaitól is tanuljanak. Persze ehhez támogatás kell, spórolni kell, mert az utazás nem olcsó, pláne egy észak-afrikai fiatalnak. Kissé ellentmondásos az Európához fűződő viszony, hiszen a tör-

ténelem sok szálon köti össze országainkat, az Unióba szükséges vízum megszerzése mégis nagyon körülményes, biztosan sokakat tántorít el.

Mursinak hívnak, Szudából érkeztem a Pécsi Nemzetközi Kultúrhétre, nemrég végeztem a Kartúmi Egyetemen, amely az ország egyik legnagyobb egyeteme. Angol nyelvet és irodalmat tanultam. Szudánról érdemes tudni, hogy Afrika legnagyobb területű országa, a népesség negyven millió felett van és sok fiatal tanul egyetemeken, az én intézményemnek is 20 ezer hallgatója van. Az országom mostanában főleg a dárfúri konfliktus miatt került be a híradásokba, ugyanis 2003 óta a szudáni kormányzat harcban áll két afrikai felkelő csoporttal, a Szudáni Felszabadító Hadsereggel és az Igazságosságért és Egyenlőségért Mozgalommal. A politikai helyzet, részben emiatt elég nehezen követhető, sok-

szor bizonytalan, hogy merre is fejlődik az ország. Omar al-Basír elnököt pedig a nemzetközi közösség súlyos bűncselekményekkel vádolja, mégis szabadon utazhat a világ több országába is, nem tartóztatják le.

Abdullah vagyok, Tanzániából érkeztem, Zanzibár szigetéről. A politikai helyzetet én a mi országunkban is komplikálnak érzem, sokszor hallani visszaélésekről, korrupcióról, de szerencsére háború nem zajlik nálunk. Ellentmondásos érzésem van ezzel kapcsolatban, mert az országunk gazdag, szorgalmas emberek lakják és sok a természeti kincse, mégis nagy probléma a szegénység. Nagyon érdekes tapasztalat számomra azt látni, hogy Európában hogyan *működnek* a dolgok, mit tesz az állam az emberekért és az emberek az országukért. Egész más személyesen megtapasztalni mindezt, mint otthonról

elképzelni. Úgy látom, hogy aki Európában képes és akar dolgozni, az tud pénzt keresni, meg tud élni. Nálunk sajnos ez nem mindig igaz.

Milyen változásokra számítanak a jövőben?

Abdullah: Biztosan minta lehet számunkra az Európai Unió fejlődése, amely minden bizonnyal minta az Afrikai Unió és az afrikai országok más összefogásai, regionális integrációs törekvései számára. A mi országaink is többet érhetnek el, ha összefognak, és ki is kell aknázni az ebben rejlő lehetőségeket. Nagyon sok szál köti össze a térségeink különböző országait.

Mursi: A jövő tekintetében arra számítok, hogy az országot felosztják és Dél-Szudán valamilyen formában önálló lesz, saját kormánnyal, igazgatással. Ez komoly változásokat indít majd el. 2011 januárjában lesz ugyebár az a referendum, amely e kérdésben meghozza a sokak által várt döntést. Számomra a nagy kérdés az: mit jelent majd mindez Afrika más országai számára, felerősödnek-e hasonló kezdeményezések, törekvések más afrikai országokban. Ez ugyanis számos meglévő, létező konfliktust szíthat fel.

Abdullah: Nálunk idén október végén zajlanak az elnök- és parlamenti választások. Szerintem nem lesz nagy változás, ismét a CCM párt marad hatalomban, és újra Kikwete lesz az elnök. Arra vagyok kíváncsi, hogy az ellenzékben politizáló erők össze tudnak-e jobban fogni ezúttal – az elmúlt választások alkalmával ugyanis mindig inkább egymást kioltották, semmint összefog-

tak volna. Zanzibáron hagyományosan erős a CUF pártja, talán most legyőzheti a CCM-et, és a képviselőházban többséget szerezhet.¹

Mik voltak az első benyomásaik Magyarországról?

Abdelaaziz: Én néhány éve voltam a barátaimmal Franciaországban, és emlékszem, hogy ott akkor beszédtem a kelet-európai ország csatlakozása az Európai Unióhoz. Az akkor hallottakhoz képest kissé meglepődtem, hogy Magyarország mennyire fejlett, gazdag ország. Sok tekintetben „szebbnek”, haladottabbnak látom, mint Franciaországot vagy Spanyolországot (bár ez biztosan nem igaz mindenre). Nagyon szépek a házak, a múzeumok, a pécsi belváros történelmi épületei.

Mursi: Engem a kultúra és a műemlékek nyűgöztek le. Arra számítottam, hogy a térségben szép és fejlett országok vannak, néhány éve Romániában is jártam. De különösen Pécs és környéke fogott meg, gyönyörű kis városnak tartom.

Abdullah: Én örülök, hogy megnézhettem a Világörökség részét képező ókeresztény sírkamrákat. Kíváncsi voltam ezekre, ráadásul ugyanabban az évben, 2000-ben kerültek fel a listára, mint amikor az én szigetem óvárosát, Stone Town-t is felvették.

Mennyire tartják hasznosnak a hasonló nemzetközi találkozót? Milyen gondolatok fogalmazódtak meg Önökben az itt folytatott viták és beszélgetések hatására?

Abdelaaziz: Nagy hatást gyakorolt rám, hogy a világ ennyi különféle országá-

ból érkeztek egy helyre fiatalok és ennyi különböző kultúrából érkező, különböző ember ismerkedhet itt össze egymással. Ennek a fajta közös munkának, nemzetközi eszmecserének, a beszélgetéseknek és vitáknak óriási az értéke, ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Őszintén hiszek benne, hogy a hosszas beszélgetéseknek, egymás véleményének megismerése oda vezet a jövőben, hogy az emberek jobban kijönnek egymással és javulhat a világ helyzete. Csökkenhetnek az előítéletek, kevésbé számít mások szemében, hogy valaki Afrikából, Ázsiából vagy éppen Európából érkezett.

Mursi: Amikor hazautazom Szudánba, részletesen megmutatom a családomnak és a barátaimnak, amit Magyarországon tapasztaltam, amiről az ICWiP nemzetközi közösségében szó esett, amit tanultam. Sokszor érzem úgy, hogy a szudáni fiatalok nem érdeklődnek eléggé a világ eseményei iránt, hogy többnyire meglehetősen zárkózottak. Azt hiszem, ez a fajta nemzetközi nyitottság egy érdekes tapasztalat, és az élmény őket is érdekelheti. Talán segít abban, hogy a szudáni fiatalok is nyitottabbá váljanak más kultúrák és nemzetek iránt. Ennek érdekében remélem, hogy amikor a következő ICWiP, vagy más hasonló nemzetközi fesztivál szervezői meghívják a résztvevő fiatalokat, akkor az afrikai és a szudáni fiatalokra is gondolnak majd.

Abdelaaziz: Mivel látjuk, hogy a Pécsi Nemzetközi Kultúrhét jelentősége óriási, arra lennék kíváncsi, miért nem rendezünk egy hasonló nemzetközi találkozót mi is, Afrikában? A politika, a vízumrezsimek nem csupán azt nehezi-

tik meg, hogy Európába beutazzunk, de az egyes afrikai országok közti utazást is. Én egy afrikai országból származom, de még sosem jártam másik országban a kontinensen. Hogyan lehetséges ez?

Abdullah: Én is nagyon sokat tanultam az itt eltöltött napok során. Azt tapasztaltam, hogy főleg az egyetemi-főiskolai hallgatók mások Zanzibáron, mint Magyarországon. Nagyon fontosnak látom a megfelelő épületek, technikai felszerelés meglétét, és azt hogy egy-egy nagy tekintélyű szakember, tudós tartja az előadásokat a diákoknak, ez nagyon hasznos megoldás. És vannak más fontos apróságok is: itt a diákok több helyen is ingyen hozzáférhetnek az internethez, aminek óriási értéke van. Remélem ezeket a világ többi oktatási intézményében is meg tudják honosítani hosszú távon. Hallottam azonban arról, hogy az ICWiP-nek van egy testvérrendezvénye Dar es-Salaamban, a volt tanganyikai, később tanzán fővárosban. Még nem voltam azon, de tervezem, hogy oda is ellátogatok a közeljövőben. A jövőnk alakításában nagyon fontosnak tartom ezeket a találkozót, és minél több hasonló eseményen szeretnék résztvevő lenni.

Jegyzet

Időközben, 2010. október 31-én rendben lezajlottak a választások, és Jakaya Kikwete a leadott voksok több mint 60 százalékaival második ötéves elnöki terminusát kezdhette meg. A CCM továbbra is a legnagyobb befolyással bíró párt a szövetségi parlamentben. További információk végett ld.: Tóth Miklós: Elmaradt a meglepetés Tanzániában. Kitekintő. 2010. november 6. cikkét. Interneten: http://kitekinto.hu/afrika/2010/11/06/elmaradt_a_meglepetes_tanzaniaban/

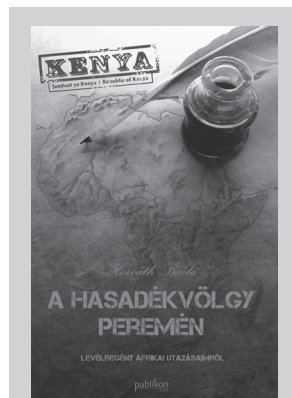
KENYA ÁRNYOLDALA ÉS VARÁZSA

Írta: Keserű Dávid

A könyv egy magyar lány Kenyában töltött első néhány évének kalandjait és tapasztalatait mutatja be. Az olvasóközönség valóság-hű képet kaphat Kelet-Afrika mindennapi életéről – hiszen a fiatal lány többek között Ruandába és Tanzániába is elutazik –, a nagyvárosi gondokról, a falusi életről, a különböző kultúrák és vallások legjellegzetesebb vonásairól.

A könyv első néhány oldalának elolvasása után az ember nem lehet teljesen biztos benne, hogy mit is nyújthat neki ez az olvasmány, többen valószínűleg csak egy szokványos útleírásnak gondolhatják. Nos, meg kell nyugtatnom e kétkedőket, nem az. Amint beleássuk magunkat Kenya rejtelseibe, azon nyomban elkezdjük átérezni a leírtakat. Nemes egyszerűséggel magukkal ragadnak a sorok és azok mély, teljesen őszintének ható mondanivalói: kezdve a kinangopi kikujju családtól egészen a különböző népcsoportok bemutatásáig bezárólag. Izgalommal olvashatunk a szerző Naivasha-tónál eltöltött heteiről, az indiai szolgálatában végzett eldoreti munkáról, a bérelt kis lakása, majd az egyetem falai között töltött percekéről, a több órányi mataturázásokról, valamint a szamburu származású Longiróhoz fűződő barátságáról, továbbá a számunkra érthetetlen dolgokkal és vidámsággal tele lévő lüktető fővárosról. Szinte érezzük, ahogy az íróval sétálunk Nairobi utcáin és sikátoraiban. Beteekintést nyerünk a Kenyában élő népcsoportok – többek között a szamburuk, a kikujjuk, a turkanák és a luok – életébe, a szavannák világába, az egyes településeken zajló mindennapokba, azáltal, hogy eljutunk Wambába, Maralalba, Eldoretbe, Naivashába, Marsabitba és Isiolóba is, de rövid kitérőt teszünk Tanzániában, Ruandában, Ugandában és a Kongói Demokratikus Köztársaságban is, illetve rengeteg visszatérő szereplővel találkozhatunk.

Sajnos néhány szemet szűrő apróságról szót kell ejtenünk, melyek meg-megakaszthatják az embert a kötet olvasásában. Az egyik a lélektanilag elgondolkoztató, időnkénti depresszív hangulatváltozás. Emberileg érthető, hogy alkalmanként az embernek vannak rosszabb napjai, rátör a magány, vagy éppen betegséggel küszködik. Mindezek

A Hasadékvölgy peremén –
Levélgégyen afrikai utazásaimról

Írta: Horváth Beáta

IDResearch Kft./Publikon Kiadó,
AHU-könyvek, Pécs, 2010

256 oldal

kifejtése önmagában nem lenne gond, csak erősítené a mondanivaló mély tartalmi elemeit, illetve a szerző őszinteségét, helyenként mégis már-már folyamatos sopánkodásnak érződhetnek a leírtak, nem lévén világos, hogy miért is szomorú megint főhősnőnk. Sőt, az Eldoretben töltött hetek történései kapcsán megemlített ausztrál lány folyamatos áskálódásaival szemben még az elbeszélő pártjára állhat az olvasó, viszont a befogadott kikuju vendég kapcsán már nem lehetünk meggyőződve arról, hogy valóban az árva barátnő tehet mindenről és csakis ő okozza a sírógörcsöket.

A könyv vége felé haladva egyre inkább azon kezd el gondolkodni az olvasó, hogy vajon a záró sorokban rátalál-e a szerelem a fiatal lányra. Ez óhatatlanul is felmerül az emberben, miután a szerző már hatodik éve él Kenyában és eddig a téma – rengeteg más, szintén bensőséges vallomás mellett – fel sem merült. Csak az utolsó három oldal tesz röpké említést erről, az amúgy is kissé összecsapottnak tűnő utolsó oldalak között. A végjáték tehát nem meggyőző, szívesen olvasna az ember kicsit bővebben az utolsó hónapok történéseiről, hogy hasonlóan kerek egészek legyenek, mint az író korábbi „levelei”, de nyilván a szerzőnek is lehetnek titkai, és egy ponton le kellett zárni az eseményeket.

Mindannyian ábrándoztunk már egzotikus helyszínekről, kis hazánktól távol eső kontinensek színes hétköznapjairól. Talán sokan éppen Afrika mesés tájairól, az esőerdőkről, a szafarikról, a végtelen homokdűnékről, a gyönyörű tengerpartokról, gyermekek és kofák hangjától zajos piacokról álmodoztak, ahol képzeletünket felülmúló portékát árusítanak. Esetleg többen elképzelték azt is, hogy milyen lehet az élet Kenya vadregényes világában. Nos, nem olyan egyszerű és felhőtlen, miként azt a KFT zenekar megénekelte „*Afrika*” című nótájában. A mindennapok ennél sokkal árnyaltabbak, főleg egy idegenbe csöppenő fehér lány számára. A „*Hasadékvölgy peremén*” levélregény formájában mutatja be az afrikai valóságot, méghozzá kíméletlenül. Olykor szívszorogató és megdöbbentő, máskor ellenben rendkívül szórakoztató, érdekes történet. Sok helyütt mélyen elgondolkoztató írás – különös tekintettel a szerző véleményeire, megjegyzéseire, illetve az afrikai emberek hozzáállására és segítőkészségére vonatkozólag –, ami feltétlenül jó jel egy könyvnél, ez pedig egyértelműen a szerző javára írható. Mondhatni igazi dráma, mely valóban megrendítő, de ugyanakkor szellemes és vidám kalandozás is, tele személyes hangvétellel, melytől még őszintébbnek és még eredetibbnek érezzük a leírtakat. Mindezt fűszerezi és a levélregény indíttatását jelentősen meghatározza a szerzőnek a néhai Dr. Füssi Nagy Géza Afrika-tudóshoz fűződő szoros kapcsolata – valójában mostohaapjának ír a szerző, és a neki címzett „levelekből” tárul elénk mind Kenya, mind a szerző bensőjének összetett világa.

Egy biztos, e kötet hihetetlenül izgalmas lehet mindazok számára, akik szívesen megismerkednének a fekete kontinens egyik legszebb országával – történetesen Kenyával –, annak csodálatos helyszíneivel, a barátságos, vendégszerető emberekkel, a vidéki élet egyszerűségével és nehézségeivel, továbbá a főváros, Nairobi varázsával és árnyoldalával egyaránt.

IDEJE ELGONDOLKODNI AZON, MIT IS KERES KÍNA AFRIKÁBAN?

Írta: Radics M. Péter

Szerencsés helyzetben van, akinek Chris Alden 2007-es könyvét kell bemutatnia, hiszen a mű már ismert, sőt híres, mindazok körében, akik a nemzetközi kapcsolatok, Ázsia és Afrika jövője iránt érdeklődnek. A recenzió apropóját az az örvendetes tény adja, hogy a meghatározó jelentőségű könyv nemrégiben magyarul is megjelent, a Publikon Kiadó gondozásában.

A kérdés egyik alaplővénének számító könyv Dr. Chris Alden, a London School of Economics oktatójának munkája. Ő a „Kína Afrikában” című projekt vezetője a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében, 1990 és 2000 között a johannesburgi Witwatersrandi Egyetem (WITS) oktatója volt, több könyvet írt és cikket közölt az ázsiai-afrikai kapcsolatról.

„Rövid és olvasmányos könyvében Chris Alden világosan tekinti át Kína afrikai tevékenységét. Ez a lenyűgöző történet egyre érdekesebbé és fontosabbá válik az elkövetkező években.” – írta például az Economist gazdasági hetilap a könyv eredetijének bemutatásában, mintegy megelőlegezve azt, hogy az azóta eltelt években szinte a „csapból is ez a téma folyik”, számtalan cikk, publikáció és könyv jelenik meg Ázsia afrikai nyomulásáról.

Az afro-ázsiai kapcsolatok alakulását az Afrika Tanulmányok is követni igyekeznek – a 2010. IV. évfolyam 1. lapszámát egyenesen ennek a témának is szentelte –, hiszen ez néhány éve a nemzetközi kapcsolatok tárgykörének egyik „legforróbb témája”. A Nyugat némi késéssel észlelte, hogy Kína „afrikai betörésének” jelentősége óriási, és Afrika jövője szempontjából meghatározó fontosságú folyamatok zajlanak.

Adame Gaye megjegyzése szerint „Kína alternatív utat ajánlhat Afrika számára [...] ami tovább csökkentheti az olyan mára megtépzott hírű szervezetek tekintélyét, mint mondjuk a Világbank, vagy a Nemzetközi Valutaalap”. Lapunknak adott

interjújában (AT IV/1. szám) Chris Alden is rávilágított arra az ironikus ellentmondásra, amit könyvében is részletesen kifejti: „Kína (és a többi „új befektető”) kitűnően használja ki az Afrikában komoly vesződéségek és veszteségek árán bevezetett új szabályozási környezet adta lehetőségeket. A Bretton Woods-i rendszer és az ehhez kapcsolódóan kidolgozott privatizációs tervek nagy mennyiségű működő tőkét vonzottak Afrikába. Végülis a strukturális átalakítások célja ez volt, hogy a külföldi tőke számára vonzerőt jelentsenek.”

A világban lezajló hatalmi változások egyik legszembetűnőbb jele, hogy Kína az afrikai politika főszereplőjévé vált (ahogy erre a magyar kiadáshoz írt előszavában a szerző is felhívja a figyelmet). Mióta Kína meghatározó tényező az afrikai országok gazdasági életében (és politikai életében is egyre inkább), az ázsiai országra leselkedő kihívások is megsokszorozódtak. A látszólag egyoldalú viszonyban valójában számtalan szereplője van és a kínai állami vállalatok, magáncégek és kisvállalkozók is rendre azzal szembesülnek, hogy Afrika gyakran bizonyul ellenállónak Kína szándékaival szemben.

Chris Alden könyvének visszatérő alapkérdése: Vajon Kína olyan szuperhatalom lesz, amely hasznos és fenntartható partnerséget kínál Afrikának, amely mindkét fél számára kölcsönösen előnyös? Vagy ez a viszony is csak megismétli az egyenlőtlen kereskedelem és fejlesztés múltbéli példáit?

A magyarul megjelent Alden-könyv bírálata mellett az az érv szólhatna, hogy míg korábbi időszakokban lassabban „avult el” egy korszakalkotó könyv tartalma, addig ma már gyakran érezhetjük az aktuális folyamatok megjelenésének hiányát egy hároméves kötetben. Ezt a szerkesztők alapos munkája ellensúlyozza a hazai kiadásban, akik következetesen látták el friss adatokkal és megjegyzésekkel a hazai kiadást, amely ráadásul a szerző kifejezetten a megjelenés alkalmából írt előszavát, valamint a Kína-Afrika kapcsolatokról magyar nyelven írt publikációk válogatott gyűjteményét is tartalmazza.

Valószínűleg nem rontjuk el senki meglepetését akkor, ha eláruljuk, a szerző konklúziója szerint még nem dőlt el végleg, vajon Kína hozzájárul-e Afrika hosszú távú fejlődéséhez, „vagy csak egy újabb, önző nagyhatalom lesz, amely kihasználja a kontinens lakóit”. A folyamatok megértéséhez minden esetre sokkal közelebb kerülünk, miután Chris Alden véleményét megismertük.

ICWiP2010 International Studies Summer School

“Transnationalism and Glocalisation in the 21st Century”

Pécs, 2010. július 14-24.

www.icwip.hu

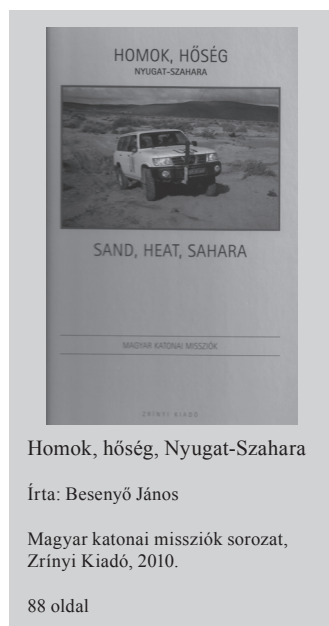
HOMOK, HŐSÉG, NYUGAT-SZAHARA

Írta: Glied Viktor

Léteznek elfelejtett térségek, ismeretlen katonai missziók és léteznek egy sokáig elfeledett kontinens, ahol van egy Nyugat-Szahara nevű kvázi ország. Egy átlagos magyar keveset tud hazánk katonai szerepvállalásáról, annak kapcsán legfeljebb Afganisztán jut az eszébe. Holott katonáink számos helyen képviselik Magyarországot, békefenntartóként járulnak hozzá a konfliktusos térségek stabilitásának helyreállításához. Az utóbbi években a nemzetközi sajtóban egyre nagyobb figyelmet kap az afrikai kontinens. A földrész nyersanyagokban és energiahordozókban rendkívül gazdag, dinamikusan növekvő lakossága új piacokat és a migráció vonatkozásában egyben új veszélyforrásokat is rejt magában számunkra, európai és ezen belül magyar emberek számára. Afrika szerepe geopolitikai értelemben felértékelődik, nem mindegy hát, hogy az Európai Unió tagjaként hazánk milyen formában jelenik meg a kontinensen.

Besenyő János, a Magyar Honvédség őrnagya egy teljes évet, elmondása szerint élete legszebb és egyben legizgalmasabb időszakát töltötte Nyugat-Szaharában, szolgált a marokkóiak által megszállt területeken és az őslakosok ellenőrzése alatt álló „felszabadított zónában” is. A sivatagban töltött 12 hónap alatt közel 3000 fotót készített, a gazdagon illusztrált albumban látható válogatás az afrikai kontinens e szegletének megfoghatatlan csodáit, a nyugat-szaharai tájat tárja elénk. A végtelen sivatag, a misztikus városok és az évtizedek óta zajló háború pusztítása mellett sok mosolygós arc néz vissza ránk a képekről, erősítve bennünk a reményt: a nevetés egyetemes emberi tulajdonság, közelebb hoz egymáshoz minket, mint bármi más a világon.

Besenyő János könyve jól felépített tematika mentén vezeti végig az olvasót Nyugat-Szahara történelmén és rendkívül érdekesen vázolja fel a térség geostratégiai, illetve gazdasági helyzetét. A szerző a kötetben részletesen elemzi az őslakos nyu-

Homok, hőség, Nyugat-Szahara

Írta: Besenyő János

Magyar katonai missziók sorozat,
Zrínyi Kiadó, 2010.

88 oldal

gat-szaharaiak (szaharáviak) önállósodási küzdelmének lépéseit, az ENSZ szerepvállalását és a Hágai Nemzetközi Bíróság döntését, mely biztosította a szaharávi nép önrendelkezési jogát. A területre jogot formáló Marokkó és Mauritánia azonban másként értelmezte a nemzetközi szervezetek állásfoglalását és 1975-ben egyszerűen felosztották maguk között Nyugat-Szaharát. Spanyolország a következő évben kivonult a területről, a szaharávi fegyveres csoport, a Polisario Front vezetője pedig bejelentette a Szaharai Arab Demokratikus Köztársaság megalakulását. Délen mauritánai csapatok, északon pedig marokkói alakulatok nyomultak a térségbe. A Polisario eleinte – főként délen – sikeresen védekezett, Marokkó azonban mélyen behatolt az ország északi részére és azonnal hozzákezdett egy hatalmas falrendszer megépítéséhez, amely napjainkban is teljesen kettészeli Nyugat-Szaharát. A küzdelem és ezzel párhuzamosan a béketárgyalások közel harminc éve zajlanak és a néha felcsillanó megoldási lehetőségeket újra válságok váltják fel. Jelenleg patthelyzet van a felek között, a terület hovatartozásáról és jövőbeni státuszáról szóló népszavazási kezdeményezéseket egyszer az egyik, máskor a másik fél blokkolja. A megegyezést nehezíti az a közel 200 ezer menekült, akik nem költözhetnek vissza otthonaikba, a marokkóiak által megszállt területekre. Nem tudni, hogy lesz-e béke valaha a sivatagban, de Besenyő János gördülékeny stílusa és páratlan fotói segítenek eligazodni a nyugat-szaharai történet zűrzavarában.

A biztonság ösvényein.

Az új generáció biztosítója.

Vadászati jogvédelem biztosítás*

- Segítünk érvényesíteni jogait és jogos követeléseit
- Kártérítési jogvédelem
- Büntető és szabálysértési jogvédelem
- Közigazgatási jogvédelem
- 24 órás jogi tanácsadás

Az első 1000 szerződő vadász-elsősegély felszerelést kap ajándékba!*

www.uniqa.hu

UNIQA

*A tájékoztatás nem teljes körű, bővebb információ honlapunkon (www.uniqa.hu) található, vagy érdeklődjön kirendeltségeinken. Az elsősegély felszerelés tartalma: st. gyorskötöző ponyva, st. vágott mull lap, vízálló sebtapasz, fertőtlenítő folyadék, kullancsűzsedő csipesz.

Superbrands
MEDIAN CCO
Az UNIQA Biztosító Zrt. a Magyar Olimpiai Bizottság Hivatalos Támogatója

SZERZŐINKHEZ – A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEIRŐL

Az Afrika Tanulmányok folyóirat magyar, illetve előzetes egyeztetés után angol nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat, terepmunkáról szóló beszámolókat, útibeszámolókat, interjúkat és könyvrecenziókat – fogad el. Az elfogadás feltételeinek rendszere több ponton átveszi a magyar Politikatudományi Szemle publikálási elvárásrendszerét. A publikálás alábbi feltételrendszere az I. évfolyam 2. számától kerül bevezetésre.

A kézirat terjedelme tanulmányok esetén nem haladhatja meg a 40 000 karaktert, recenziók esetén 20 000 karaktert. Amennyiben a téma kifejtése szükségessé teszi, a szerkesztőség kivételt tehet, és tanulmány esetén befogadja a maximálisan 80 000 karakter terjedelmű írásokat is.

A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

A szöveggel együtt – különösen útibeszámolóknál és terepmunkát dokumentáló összefoglalóknál – képeket is fogadunk. A képeket (fotókat) 300 dpi felbontásban, eps. vagy tif. kiterjesztésű fájlformátumban, külön CD-re vagy DVD-re kiírva kérjük mellékelni.

A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

A közvetlen hivatkozásokot a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Tordoff, 2002: 24) vagy (Tordoff, 2002: 242-243).

A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, és az oldal alján kell elhelyezni.

Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke lehetőleg csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül további max. 10 forrásmegjelöléssel dolgozzon.

Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük a következőképpen:

(1) Könyveknél:

Tordoff, William (2002): Government and Politics in Africa. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan

(2) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetén:

Inotai András (2001): „Gondolatok a globalizációról”. In: Földes György – Inotai András (szerk.): A globalizáció kihívásai és Magyarország. Budapest, Napvilág Kiadó

(3) Folyóiratban megjelent tanulmány esetén:

Fergusson, Niall (2005): „Sinking Globalization”. Foreign Affairs. Vol. 84., No. 2. March/April, 64-77. pp.

Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől papíron és elektronikus formában egy kb. 15-20 soros angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét és alcímét is kérjük lefordítani.

A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

A szerkesztőséghez beérkezett anyagokat először formailag szűrjük. Amennyiben formai szempontból az írás elfogadásra kerül, opponens(ek)nek küldjük ki azt véleményezés céljából. Az opponens(ek) a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapja/kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele, hogy az opponens(ek) támogató véleményt adjon/adjanak ki. Az opponens(ek) által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz, megjelölve azt a határidőt, ameddig a javításokat a szerzőnek szükséges megtennie. Az opponens(ek) egyértelműen elutasító véleménye esetén a kéziratot nem közöljük.

A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Külön felkérésre rendelünk meg írásokat, recenziókat.

Szerzőinktől külön kérünk egy rövid bio-t, amely a következőket tartalmazza: név, foglalkozás, munkahely, beosztás, kutatási terület, e-mail cím. A kapcsolattartás elősegítése érdekében adják meg további elérhetőségeiket is: telefon, mobil, fax, stb.

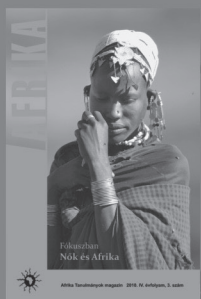
Köszönjük a megfelelően előkészített kéziratokat!

A szerkesztők

Afrika Tanulmányok előfizetői ajánlat a 2011-es évre

**FIZESSEN ELŐ A FOLYÓIRAT 2011-ES ÉVFOLYAMÁRA
(4 MEGJELENÉS) KEDVEZMÉNYES ÁRON
3280 FT-ÉRT.**

**Megrendeléssel és előfizetéssel kapcsolatos információk:
www.afrikatanulmanyok.hu**

Tel.: 06-72-522-624

Email: elofizetes@publikon.hu

Bankszámlaszám: Magyarországi Volksbank Zrt.

14100017-87902249-01000002